

SC.4.P1.5.

7
C

JO. MARIÆ LANCISII

Intimi Cubicularii, & Archiatri Pontificii

DISSERTATIO

De Nativis, deque Adventitiis
Romani Cœli Qualitatibus,

CVI ACCEDIT.

HISTORIA

Epidemiæ Rheumaticæ, quæ per hyemem
Anni MDCCIX. vagata est.

R O M Æ,
Apud FRANCISCUM GONZAGAM MDCCXI.
SUPERIORUM PERMISSU.

Ne pereuntes quidem aquæ otiosæ sunt . Nam immunditiarum facies , & impurior spiritus , & causæ gravioris cœli , quibus apud Veteres Urbis infamis aër fuit , sunt remotæ .

Sext. Jul. Frontinus de Aquæduclibus .

ILLUSTRISSIMO, AC REVERENDISSIMO
PRÆSULI

D. ANNIBALI
ALBANO

Sanctissimi Domini

CLEMENTIS XI.

Ex Germano Fratre Nepoti.

Jo: Maria Lancisus Felicitatem.

*Invitatem sanctam, novamque Jerusalem
Romam, Christianis
institutis Caput Orbis effectam, quæ
laetius præsidet Religione Divinâ,*

*quàm olim dominatione terrenâ,
incredibili calumniarum impuden-
tiâ antiquus humani generis, &
veritatis hostis adortus est; nequic-
quam conatus Arcem sanctitatis
excindere, & auctoritatem Divi-
nis Oraculis fultam labefactare.
Hanc mentiendi licentiam contra
Jura Sacrorum cum celeberrimi
Scriptores coercuissent, novas ar-
tes excusit; nimirum, ut alacritatem
fidelium retardaret, ne ad sacrosan-
ctæ Fidei domicilium confluerent,
ad quod venturas omnes gentes
prædixerat Isaïas; quendam ani-
mis metum vulgo ingessit, quo pa-
lam etiam nonnulli affirmare ausi
sunt, Romam maligno cælo, & in-*

salubri laborare. Cum autem Catholica etiam Ecclesiæ intersit, ut omnes agnoscant, Urbem summo Dei omnipotentis consilio ad fovendos incolas, & excipiendos undique hospites cunctis bonis locupletatam; hanc provinciam, ILLUSTRIS-
SIME PRÆSUL, partim meo mihi jure, partim optimi Principis beneficio reservatam intellexi; eo quod res ipsa Philosophum, ac Medicum postularet, & depellenda insalubritatis suspicio, Sanctæ Urbi, & pio Religionis commercio summo perè infensa, Pontificis domestico, & Archiatro deberetur. Cæterum operis materia, quemadmodum ipsa sibi auctorem delegit, ita eadem Pa-

tronum Te sibi, & Auspicem depoposcit; quem & sanguinis necessitudo Pontifici, & educatio Urbi, & dignitas Sedi Apostolicæ, & virtus denique Religioni arctissimis vinculis devinxerunt. Sed & arctissima ea vincula sunt, quæ auctorem non argumento solum, verum etiam Tibi, PRÆSUL ILLUSTRISIME, & suo, & operis Patrono, maximopere obstringunt. Enimverò, præter singularem morum suavitatem, eximiam eruditionem, ac germanam animi pietatem, quæ Te SS. Patruo tuo, & Domino meo Clementissimo, novâ quadam virtutum cognatione conjungunt, atq; omnium amorem, & admirationem excitant; incredi-

*bilis illa ALBANÆ GENTIS in me
multitudo, & magnitudo meritorum
non patitur, ut, quidquid conari in-
genio, aut scripto edere aggredior, &
mea omnia, & me ipsum alteri de-
beam. Quæ igitur Tua sunt non
tam offero, quàm persolvo; cum Tu
vicissim opusculum non tam auspi-
ciis, & patrocínio, quàm sapientiæ,
& morum exemplis confirmes, &
illustres. Quo enim argumento Ro-
mani cœli indolem felicissimam cer-
tiùs agnoscant exteræ Nationes,
apud quas Christianæ Reipublicæ
summa negotia geris, quàm, cum
eloquentiam, mentis aciem, probi-
tatem, aliaque animi tui ornamen-
ta, hîc loci educata, atque exculta,*

*intuentur? Accipe igitur Romani
aeris vindicias ad Te properantes,
morasque diuturnæ absentiae tuæ
ægerrimè ferentes. Accipe nostra
cum adeundi, ac salutandi tui desi-
deria, tum justissima vota, quibus
maxima omnia apprecamur tuis
meritis, ac laboribus debita digni-
tatis incrementa. Vale.*

*Datum Romæ V. Kal. Octobris
MDCCX.*

I N D E X

T I T U L O R U M.

Occasio scribendi.

pag. 1

DISSERTATIONIS PARS PRIOR, De Nativis Romani Cœli Qualitatibus.

Cap. I. *Ad nativam Romani Cœli salubritatem, argumentorum capita indicantur.* 5

Cap. II. *Situs Urbis à salubritate laudatur.* 8

Cap. III. *Nonnulla de Ventis in genere, deque illis, qui Romæ salubres flare solent. Agitur quoque de indole Volturni, quem vulgus Scirocco appellat, deque Austro, atque Africo Romanis interdum infenso.* 13

Cap. IV. *Austrum lenem, ac sereno cœlo flantem, Romæ etiam plerunque utilem, ac salutare, vehementem vero, ac turbidum esse insalubrem; semper tamen, æstate præsertim, perniciosum, cum per vicina palustria, ac cœnosa loca transierit.* 22

Cap. V. *Inconstantiam aeris, quæ Romæ à facili contrariorum ventorum aditu proficiscitur, neque magnam esse, neque nostris incolis infestam, sed potius formandis eorundem corporibus, animisque summo opere utilem.* 30

Cap. VI. *De Aquis in genere, quarum nullas in Urbe noxias, sed plerasque omnino salubres demonstrandum proponitur.* 34

b

Cap.

I N D E X

Cap.VII. De signis, quibus dulcium aquarum salubritas, aut insalubritas dignoscitur.	36
Cap.VIII. Recensentur species aquarum dulcium, quæ plus minus Romæ à salubritate commendantur; & primò agitur de aquis spontè nascentibus, quæ omnium maximè laudantur.	41
De Aqua Grilli dicta.	42
De Aqua B. Felicis.	ibid.
De Aqua ad Ripam Tiberis.	43
De Aqua S. Damasi ad Vaticanum.	ibid.
Cap.IX. Puteales quoque aquas in Urbe salutares esse.	45
Cap.X. De Aquis per aquæductus Romam advectis, ex quibus fons Trivii præfertur.	46
De Aqua Salonia, seu Trivii.	47
De Aqua Felici ad Diocletiani Thermas.	ibid.
De Aqua Sabbatina in summo Janiculo.	48
Cap.XI. De Aqua Tiberis in potum salubriter adhibita.	49
Cap.XII. De Cisternarum Aquis, & cur Romæ non sint admodum in usu.	51
Cap.XIII. Analysis ad ignem facta, una cum respectiva gravitate Romanarum aquarum.	53
I. Analysis Aquæ Fontis, seu rivuli fluentis ad ripam Tiberis.	56
II. Analysis Aquæ Fontis, vulgò nuncupati Marchionis Grilli.	58
III. Analysis Aquæ B. Felicis.	59
IV. Analysis Aquæ à Fonte Vaticano.	60
V. Ana-	

CAPITUM, ET TITULORUM.

<i>V. Analysis Aquæ Fontis Trivii.</i>	61
<i>VI. Analysis Aquæ ad Thermas Diocletiani.</i>	62
<i>VII. Analysis Aquæ Fontis in Janiculo, quæ à lacu potissimum Sabbatino, seu Braccianensi derivatur.</i>	63
<i>VIII. Analysis Aquæ Tiberinæ.</i>	64
<i>De respectiva inter se gravitate Romanarum aquarum.</i>	66
<i>Die V. Septembris MDCCIX. Pondus Aquæ ad ripam Tiberis.</i>	ibid.
<i>Pondus Aquæ Tiberinæ.</i>	67
<i>Pondus Aquæ B. Felicis, & Marchionis Grilli.</i>	ibid.
<i>Pondus Aquæ Fontis Trivii.</i>	ibid.
<i>Pondus Aquæ ad Thermas Diocletiani.</i>	ibid.
<i>Die VII. Septembris ejusdem anni MDCCIX. Novum experimentum Ponderis Aquæ Fontis Trivii.</i>	68
<i>Pondus Aquæ ex lacu Sabbatino.</i>	ibid.
<i>Pondus Aquæ ad Ripam Tiberis, & Aquæ S. Damasi in Vaticano.</i>	ibid.
<i>Cap. XIV. Solum Romanum simplicibus theriacalibus refertum, omniumque rerum ferax, Cœli salubritatem confirmat. Objecta refelluntur.</i>	69
<i>Cap. XV. Ex florido colore Civium Romani cœli clementia deducitur.</i>	74
<i>Cap. XVI. Ex Romanorum ingenio, & prudentiâ Urbis salubritas asseritur.</i>	77
<i>Cap. XVII. Vernaculos morbos nullos Romæ omnibus Civium ordinibus communes inveniri.</i>	81
b 2	Cap.

I N D I C E

Cap. XVIII. *Romanorum longævitæ salubritatis aeris testimonium.* 86

Cap. XIX. *In Urbe, quemadmodum magnis omnibus in civitatibus, plerosque adhuc juvenes, multos etiam post sexagesimum annum, potius vitæ nondum mutatae, quàm climacterici anni culpâ decedere.* 92

DISSERTATIONIS PARS POSTERIOR

De Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus. 95

Cap. I. *Ostenditur, adventitiam labem ex aquis stagnantibus Romano cœlo in infantia equè, ac maturitate Imperii fuisse familiarem, summumque propterea studium purgandis cloacis præfatos adhibuisse.* 97

× Cap. II. *De Arte, quâ olim, deductis in libertatem aquis, Romana salubritas servabatur, & de Legibus eam in rem conditis.* 104

× Cap. III. *Quo Romanorum Pontificum seculo ex palustribus aquis huic cœlo adventitia labes accesserit.* 112

- × Cap. IV. *Recensentur tempora, quibus Roma, Pontificum curâ exiccato solo, ad præstinam salubritatem revocata est; quæ à Pio V. usque ad nostram ætatem aucta ostenditur.* 122

Cap. V. *Occurritur iis, qui in solam incolarum infrequentiam rejiciunt adventitiam Romani aeris insalubritatem.* 134

Cap. VI. *Frequentes Balneas, & Naumachias nihil Romano aeri obfuisse. Agitur de studio constructionis, &*

cu-

curâ purgationis earundem.

138

- x Cap.VII. *Venas vitrioli, sulphuris, aliorumque mineralium, quæ Romano in agro patent, ejusdem aeri non obesse, nisi stagnantibus aquis corrumpantur. Disputatur de Temperamentis salubrioribus æstatis, atque hyemis, quæ in Urbe citra excessum sint oportet.* 145

Cap.VIII. *Timorem pernoctandi in suburbiis Romanis alicubi prudentem, alicubi verò anilem esse; sæpius tamen vitæ periculum apud Cives non ab aeris labe, sed ab erroribus in sex rebus nonnaturalibus, qui occasione rusticandi committuntur, imminere.* 153

- x Cap.IX. *Ventos Australes, quos Romanus ager facile excipit, ac sistit, idcirco aeri labem communicare, quod paludes, cœnosamque terram inveniant. Nonnullæ etiam de Urbis caligine.* 161

Cap.X. *De Tiberis inundatione tanquam unâ ex causis adventitiæ insalubritatis Romani aeris.* 165

- x Cap.XI. *Ex Tiberis inundatione palustrem aeri noxam accedere, nisi eidem opportunis præsidiiis occurratur; quæ ista sint, ostenditur.* 177

Consilium humiliter subiectum SS. Domino Nostro CLEMENTI XI. ut, postquam die XXIII. mensis Decembris anni MDCCII. Tiberis inundasset, ima Urbis loca ab illato cœno, pro conservanda Romano aeri salubritate celeriter abstergi, ac vindicari juberet. 181

Exitus præfati Consilii. 185

- x Cap.XII. *De Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus à subito, summoque frigore, deque subortis populariter an-*

anginis, ac peripneumoniis tam benignæ, quàm malignæ naturæ. 186

HISTORIA ROMANÆ EPIDEMIÆ.

✱ Cap.I. *Constitutio tempestatum autumnī, atque hyemis annorum M DCC VIII. ac M DCC IX.* 193

Cap.II. *Qui morbi, qualesque, quæ in regione Urbis minus, & per quem sexum, ordinemque hominum magis vagati sint, quæ tandem in cadaveribus præcipuè observata fuerint.* 196

Cap.III. *Quæ adbibita à Beatissimo Patre publicæ incolumitatis præsidia.* 198

Sec.I. *Mandatum de Urbe à sordibus expurganda.* 199

Sec.II. *De relaxando quadragesimali ciborum defectu disceptatur.* 200

Cap.IV. *Congregatio in ædibus Eminentissimi Cardinalis Marefcotti habita ad naturam, causas, & remedia confluentium morborum investiganda.* 202

✱ Sec.I. *Auctoris sententia, de natura, causis, & remediis epidemiæ in quatuor capita divisa.* 204

Examen Capitis primi. 206

Inquisitio Capitis secundi. 208

Tertium Disputationis Caput. 214

Postremum Caput. 217

Sec.II. *Epitome sententiarum Dominorum Medicorum, qui huic Congregationi interfuerunt.* 222

I. *D. Thomæ Protomedici.* ibid.

II. *D. Trulli.* 223

III. *D. Modii.* 224

IV. *D. Si-*

CAPITUM, ET TITULORUM.

IV. D. Sinibaldi.	225
V. D. Fossombroni.	226
VI. D. Realis.	ibid.
VII. D. Pacchioni.	227
Sec.III. <i>Sententia Illustrissimorum Præceptoris S.Spiritus, & Custodum Nosocomii S.Jo:in Laterano.</i>	228
Sec.IV. <i>Decreta Congregationis habitæ in ædibus Eminentiss.D. Card. Marefcotti, ad SANCTITATEM SUAM deferenda.</i>	230
Cap.V. <i>Progressus tam constitutionis temporum,quàm epidemïe per totum Martium,& principium Aprilis.</i>	233
Cap.VI. <i>Popularis morbus in malignam naturam transmutatur. Tandem ineunte Junio desinit, ac penitus extinguitur.</i>	237
Cap.ult. <i>Epidemiæ Historia duabus epistolis ulterius illustratur.</i>	241
X <i>Epistola Cl.D.Fantoni ad Auctorem.</i>	ibid.
X <i>Responsio Auctoris ad eundem Fantonum.</i>	243
X <i>Epilogus, & Conclusio totius Dissertationis.</i>	246

SUMMARIUM EDICTORUM,

Quæ in decursu rheumaticæ Epidemiæ indicata fuerunt.	
Lit.A. <i>Edictum, ut Urbs à sordibus quàm citissimè expurgetur.</i>	248
Lit.B. <i>Edictum, quo currentis Quadragesimæ tempore permittitur usus ovorum, & lacticiniorum.</i>	252
Lit.C. <i>Edictum, ut desides aquæ, cœnosaque corpora post Tiberis inundationem amoveantur.</i>	254

IM-

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro Sacri Palatii Apostolici.

D. de Zaulis Archiep. Theodosiæ Vicesger.

APPROBATIO

*Illustriss. ac Reverendiss. Præsulis Jo: Christophori Battelli
ab intimo Cubiculo, & Bibliotheca SS. DOMINI.*

M Andante Reverendissimo Patre Paulino Bernardinio Sac. Palatii Apostolici Magistro diligenter perlegi librum inscriptum: *Jo: Maria Lancisii intimi Cubicularii, & Archiatri Pontificii Dissertatio de nativis, deque adventitiis Romani cæli Qualitatibus*; cui accedit *Historia Epidemiciæ Rheumaticæ, quæ per hyemem anni 1709. vagata est*: nihilque in eo, quod Orthodoxæ Fidei, vel morum disciplinæ adversetur, offendi; quinimmò Dissertationem ipsam multiplici, solidâque eruditione refertam, & præclaris animadversionibus, optimisque, ac saluberrimis monitis ad tuendam sub Romano cœlo valetudinem ubique redundantem inveni. Quapropter non Reipublicæ modò Literariæ pergratam, verum etiam Romanis Civibus, & Incolis maximè utilem futuram censeo, adeoque publicâ luce dignissimam arbitror. Hac die 25. Januarii 1711.

Jo: Christophorus Battellus.

IMPRIMATUR,

Fr. Paulinus Bernardinius Ordinis Prædicatorum Sacri Palatii Apostolici Magister.

Occa-

Occasio Scribendi.

Ix cœperam scribere
de Noxiis Paludum Ef-
fluviis, quod opus ad-
 huc studium nostrum
 exercet, cum Romanus,
 quem premimus, ager
 succurrit; quippe qui,
 juxta temporum vicif-

Tractatum de
Noxiis Paludum
Effluviis Auctor
 pollicetur, unde
 ad hanc *Differ-*
tationem digres-
 sus est.

situdines, à stagnantibus aquis nunc vin-
 dicatus, nunc obrutus, varias itidem
 salubritatis, & insalubritatis vices ex-
 pertus est. Quapropter consentaneum
 rationi duximus, ad disputandum di-
 gredi *de Nativis, deque Adventitiis Ro-*
mani Cæli Qualitatibus, sperantes, brevi

A

nos

nos esse in viam redituros. At quoniam argumenti dignitas, atque ubertas scribenti mihi maiorem semper copiam rerum suggererat; tandem intellexi, nos longè deerrasse ab eo, quod orsi fueramus exponere. Idcirco maiorem operi claritatem, operæque pretium conciliaturi, subsidiariam hanc Dissertationem tantò quidem alacrius instituire aggressi sumus, quantò magis eadem, non solum libros nostros de Paludum Effluviis illustrare, verum illos quoque Medicos, qui Artem potissimum Romæ facturi sunt, multarum rerum cognitione instruere potest, quas eosdem scire oportet, prius quam ad curandos cives, vel advenas accedant. Meâ etenim, immò Hippocratis^a sententiâ nemo Clinicorum alicubi esse potest vel mediocri famâ celebratus, quin ante omnia locorum, in quibus se velit exercere, cum positiones, ac ventos, tum aquas, & cæteras aëris, & alimentorum qualitates (quæ urbium cælum constituere videntur) probè cognoverit. Quod itaque principi-

^a De aer. loc. & aquis n. 1.

*Cæli qualitates
nossc Medicum
oportet.*

cipio alterius tantummodo operis membrum, seu auctarium erat, aliis modò ad-junctis partibus, unum in corpus coag-mentatum Tu, benigne Lector, videbis; & fere id mihi, quod falsè Lucilius, eve-nisse, dixeris: *Mantissa obsonium vincit.*

II. Damus itaque non pauca deside-rio jam penè publico, videlicet, ut homi-nibus ex universo fere Orbe Romam, confluentibus, aut confluere cupienti-bus, statim occurrat, quæ propria, ac sua sit hujusce cœli natura. Inde namque facilius quisque cognoscet, quænam subinde qualitates, propter ea, quæ in-terdum Urbi recens accedunt, sint ad-ventitiæ. Enimvero turpissimum repu-tavi, quippe non civis modò, sed Roma-nus ipse natus, ea per incuriam negle-xisse, quæ doctissimi Scriptores ^b, ta-met si alienigenæ, præcipuum suorum laborum argumentum selegerunt. Et quoniam rectè Divinus Plato ^c ad Ar-chytam *unumquemque nostrum*, ait, *non sibi solum, sed patria, sed parentibus, sed amicis natum esse*; ideo studendum mi-

*Argumentum
Auctori, utpote
Romano Civi, non
negligendum.*

^b Alex. Petro-nius Civit. Ca-stellanæ.

Marsilius Ca-gnatus Veron.
Jo: Baptista Do-nus Florentinus,
de Romano æ-re copiosè, ac disertè scripse-runt.

^c Epist. 9.

hi duxi, ut & ipse deprehenderem, & cæteris intelligendum traderem, quid in Romano cœlo laudandum, quid culpandum foret; quid possit, quidve in eo nequeat emendari. Quanquam, ut ea, quæ medicâ quadraginta fere annorum exercitatione apud Cives meos per me in hoc argumento animadversa fuerunt, scripto commendarem, non tam meâ mihi sponte deliberatum est, quam Amicorum consilio, quibuscum non semel contra vulgatam de Romani aëris insalubritate opinionem differui.

Operis propositum, & divisio.

III. Itaque id primum omnium demonstrandum suscepimus, cœlum Romanæ Urbis suapte natura esse salubre, quanquam ob adventitias causas, nunc stagnantium aquarum, nunc pertinacium nivium, ac furentium septentrionalium ventorum, & olim fuerit, & esse possit insalubre.

DIS-

5

DISSERTATIONIS

PARS PRIOR

De Nativis Romani Cœli Qualitatibus.

*Ad nativam Romani Cœli salubritatem
argumentorum capita indicantur.*

C A P. I.

LICET non ipse sim, qui vulgi Solis auctorita-
tibus de natura
non judicandum.
duntaxat assensu., vel nudis
auctoritatibus de rerum na-
tura soleam judicare; infi-
ciari tamen nequeo, sapien-
tissimorum Scriptorum judi-
cium, ubi experimentalem
materiam tractant, momenti
Earum plerun-
que utilitas non
contemnenda.
habere plurimum. Non quod natura opinionibus
hominum, ac sententiis obsequatur; sed quod illi
veritatem, propriis plerunque sensibus haustam,
expeditiùs Lectoribus propinent; alienisque labo-
ribus, & experimentis magna nobis rerum co-
gnoscendarum accedant compendia. Qua de re
na-

^a Lib. 5. fuz
Geographiz.

Strabonis lauder.

nativam hujus cœli clementiam ostensurus, à Strabonis ^a testimonio incipiam; hic namque Auctor, ut gravis est, & verax, ita Romani nominis minimè assentator. Huc accedit, quod inter priscos Geographos nemo plures Mundi plagas lustravit, aut majori diligentia descripsit. De salubritate igitur totius agri Romani, præter nonnulla loca, in quibus subsidunt aquæ palustres, hæc ait: *Omne Latium felix est, & omnium rerum ferax, exceptis locis, quæ palustria sunt, atque morbosa, qualis est Ardeatinus ager inter Antium, & Lavinium usque ad Pometiam, & Setini agri quedam, & circa Tarracinam, & Circejum.* Itaque Romanus ager, ubi à lymphis, utcunque hærentibus, vindicatur, salubri cœlo suaapte natura gaudebit; ubi è contrario, propter habitantium incuriam, vel impotentiam, udus, ac palustris reperitur, non terræ, aut aëris, sed aquarum culpâ, omnino morbosus occurret, qui-cum consonant Dionysius Halicarnassæus, Andreas Baccius, aliique.

Romanus ager
suapte natura salubris, interdum
aquis hærentibus
insalubritate laborat.

II. Sed, ne auctoritates congerendo, nimium à solidiori demonstrandi ratione, quam per propria potissimum experimenta in animum nostrum induximus adhibere, longè divertam; inter politissimos Scriptores unum Marfilium ^b Cagnatum, cui plurimum nos debere fatemur, testem citavisse satis erit, qui integrum commentarium de Romani

^b per totum
comment. de salub. Rom. aer.

Marfilus Cagnatus
commentatur.

ni aëris salubritate, multigena eruditione refer-
tum, exaravit.

III. Quod autem firmo experimentorum con-
cursu Romanum cœlum, ubi stagnantibus aquis
non inficitur, naturâ suâ sit omnino salubre, ac
temperatum, eâ profectò perspicuè demonstrant,
quæ tanquam causæ bonitatis aëris ab Hippo-
crate ^c peculiari libro indicantur, scilicet primò
situs Urbis; secundò venti, quibus liberè perfla-
tur; tertio bonitas aquarum dulcium; postremò
terra, quæ fertilis est, ac simplicibus theriacalibus
redundat. Neque porro ab eodem scopo abludunt
totidem argumenta, quæ, licet ab ipsius aëris effe-
ctibus deducantur, adhuc tamen innocuam, ac sa-
lutarem ejusdem indolem confirmant. Nimirum
primò optimus Romanorum color; deinde acre
eorundem ingenium, & suaves, temperatique
mores; tertio morbi vernaculi apud cives cautè
viventes, per se fere nulli; tandem multitudo se-
num, qui nostra præsertim ætate benè, tranquil-
lèque incolunt Urbem.

IV. Hæc igitur singillatim, diligenterque pro-
banda aggredior, ut exteræ Nationes intelligant,
me ad hæc scribenda animum appulisse
veritatis potius amore, quam
Patriæ.

^c Lib. de aer.
loc. & aqu.

*Quatuor veluti
causæ salubritatis
aëris Romani.*

*Totidem salubri-
tatis argumenta
ex effectis.*

*Solo veritatis
amore ductus
Auctor.*

Situs

Situs Urbis à salubritate laudatur.

C A P. II.

a Loc. supra cit.

*Duo præcipui
consideranda in
situ urbium.*

Oc primum demonstrandum nobis proponimus, quoniam Hippocratis^a testimonio, *ubi quis ad urbem sibi incognitam pervenerit, ejus situm considerare debet.* Quanquam verò ad situm urbium multa pertineant, duo tamen præ-

cipue sunt à Medicis cognoscenda; primum, an illæ in monte, an in plano, an in mixto loco sint positæ; alterum, quomodo eædem ad cœli aspectus, ac præcipue ad Solis ortum, atque occasum se habeant.

b Loc. cit.

*Mixta Roma
atmosphæra Na-
tionum diversita-
ti maxime con-
gruit.*

II. Utraque autem animadversio sedulo inspectori ad commendationem Romani aëris concurrit. Etenim Roma, mirabili certè vel casu, vel consilio, vel etiam necessitate cogente, ut Strabo^b putavit, inter nitidissimos colles, amplas convalles, latamque planiciem excitata fuit, ut ex tot inter se non diversis modò, sed quasi contrariis locis mixta quædam ex omnibus consurgeret atmosphæra, cui postmodum non diversæ modò, sed quasi sibi contrariæ, ad eam confluerent.

xuræ

xuræ Nationes facîle, brevique possent assuescere. Aër enim cum sit fluidum corpus, quod à Sole potissimùm, Luna, ac ventis inæqualiter pellitur, perenni motu agitur: hinc subtilior aër, qui colles transcurrit, minimo negotio ad amplas valles (latis nostro ævo, non angustis, quemadmodum Ciceronis tempore, itineribus pervias) descendit, vicissimque solvitur, & ascendit alter, qui in convallibus (nunc elatioribus redditus propter priscorum ruinas ædificiorum, super quæ novæ ædes extructæ sunt) lentè circumfluit, quique à domorum ignibus, à motibus salientium fontium, pulsatarum campanarum, & discurrentium civium sursum etiam premitur, atque urgetur. Quapropter hoc titulo Romanum cœlum tam juvenibus, quàm senibus, nec biliosis modò, sed etiam lymphaticis temperamentis facillimè congruit.

* In lege agr. cont. Rullum.

Romanum cœlum temperamentis diversis aptissimum.

III. Tum & illud compertum est, Urbis atmosphæram, sicuti ob mixtiformem, blandamque naturam, propter allatas condiciones, sanis quibusvis corporibus ocysimè accommodatur; ita ægris, ex chronicis morbis laborantibus, sola ædium mutatione à locis humilioribus in editiora, vel contra, summum afferre levamen; ut multos idcirco, quibus mors impendebat, simplici hoc medicamine aëris passim ereptos spectemus, nostra præsertim ætate, quâ senim auctus cum divitiis

Simplici aeris medicamine ægroti sæpe à morbis restituti.

B

po-

10 DE NATIVIS ROMANI

d Lib. 1. de ru-
rust. cap. 4.

populus, novis excitatis ædificiis, colles, quos olim reliquerat, rursus frequentat. Aër verò collum, Columella *d* teste, calore, ac frigore temperatus est. Quinimo hîc, atque illic exiccato in vallibus, quod jam udum erat, solo, multæ Urbis regiones, quæ temporibus Alexandri Petronii, & Jo: Baptistæ Doni, propter lutosum, putidumque statum damnabantur, nostra ætate omnino salubres evaserunt.

e Loc. cit. pagina 15.

Superior agri Romani pars in Italia mediterraneo col-locata.

f Decad. 1. lib. 5. cap. 30.

Camillus situm Urbis laudat.

IV. Sed cum alicui videri possit Urbis situs, nec plenè descriptus, nec satis laudatus, nisi cum cæteris, ac potissimùm cum finitimis plagis comparetur; meritò eruditissimus Cagnatus *e* demonstrare contendit, Urbem Romam (superiorem potius Romani agri partem) in Italiæ mediterraneo situm habere, quod, apposita icone, graphicè etiam ostendit. Est insuper Urbs quinti Climatis locus medius, cujus tum dies, tum nox longissima horarum est quindecim. Proinde non injuriâ Furius Camillus gravi apud Livium *f* oratione Romanam plebem retenturus, ne incensam, ac dirutam per Gallos Urbem relinqueret, atque Vejos commigraret, ejusdem situm his verbis commendavit: *Non sine causâ Dii, hominesque hunc Urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges debebantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad com-*

commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium ad incrementum Urbis natum, unice locum. Quod fusius alibi idem Livius, & post illum Plinius & junior tractarunt argumentum.

g In Panegy. ad Trajan.

V. Vitruvius *b* quoque Geographiæ, atque Astronomiæ peritissimus, hujus naturam cœli in hanc sententiam descripsit: *Placuit, ut inter spatia totius orbis terrarum, regionumque medio mundi, Populus Romanus possideret fines; namque temperatissimæ ad utramque partem, & corporum membris, animorumque vigoribus præfortitudine sunt in Italia gentes: quemadmodum, enim Jovis Stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam media currens temperatur; eâdem ratione Italia inter septentrionalem, meridionalemque ab utraque parte mixtionibus temperatas, & invictas habet laudes. Itaque consiliis refringit barbarorum vires, forti manu meridianorum cogitationes. Ita Divina Mens civitatem Populi Romani egregiâ, temperatâque regione collocavit, uti orbis terrarum imperio potiretur. Liqueat igitur, Urbem, etiam cum Universitate comparatam, loco positam saluberimo, ac temperatissimo.*

b Lib. 6. archit. cap. 1.

Insignis Vitruvii locus de situ Romanæ urbis.

VI. Præterea, cum Roma in medio latissimi agri fuerit ædificata, liberum habet Solis tum

Collum Romanorum utilitas.

ortum, tum occasum. Et quanquam tot colles nascenti Soli adversam, occidenti verò averfam, & è contrario, faciem exhibeant; atque idcirco ejus radiis privare convalles non exiguâ dici parte videri possint, nihilo tamen minus hoc non modo aëris salubritati nihil obstat, quin potius nimiam Solis vim in Urbe, alioquin ad meridionalem plagam vergente, inter æstivos calores alternando, prodesse solet: omnia enim extrema naturæ sunt inimica.

A montibus & mari utilisiter Urbs distat.

VII. Profectò ipsam Urbis positionem inspectantes, non obscuras salubritatis Romani solirationes habemus, quod nec arenoso maris litoris, nec præruptis, altisque montibus adjaceat. Etenim, cum hinc à mari, inde à montibus non minus quatuordecim passuum millibus disternitur, quidquid à pelago nimis ætiosum, quidquid à montibus nimis rigidum Urbem versus procurrit, non brevi telluris itinere frangitur, ac mitescit. Quinimmo Roma declinandis hinc, & inde Solis radiis ita appositè sita est, ut, quanquam penè ad meridiem vergat, obverso tamen, ut supra monuimus, multorum collium dorso, objectisque magnorum ædificiorum molibus, ferventior per ætatem Solis ardor obtundatur, ac temperetur. Itaque nullum dubium superesse videtur, quin, qua parte situs Urbis inspicitur, de salubritate debeat commendari.

Non-

*Nonnulla de Ventis in genere , deque illis , qui
Romæ salubres flare solent . Agitur quoque
de indole Vulturni,quem vulgus Scirocco
appellat, deque Austro, atque Africo,
Romanis interdum infenso .*

C A P. III.

U E M A D M O D U M ventorum

*Venti regionum
fordes evertunt.*

beneficio maritimis cursibus
ultro, citroque merces è dis-
sitis terrarum regionibus as-
portantur ; ita iisdem quasi
vehiculis aliarum terrarum
effluvia , vapores , nebulæque
incubantes , aliis inferuntur ,

& quas plerunque fordes , puro , sinceroque aëre
adducto , à multis locis evertunt , easdem ad nova
advehunt . Quo fit , ut sæpe eodem vento alia
purgetur regio , alia inquinetur ; immo eadem in-
terdum , & propriis mundetur inquinamentis , &
forDESCAT alienis .

II. Quancquam verò non sit animus , plena-
riam ventorum doctrinam , singulis investigatis
causis , hìc attexere , (peculiarem enim libellum
requireret) advertendum tamen maximè omnium
arbitramur , unicuique vento peculiarem inesse
tum

14 DE NATIVIS ROMANI

tum motum aëris ab una in aliam mundi plagam, nunc recto, nunc obliquo, interdum etiam vorticoso itinere; tum mixturam diversarum particularum, ipsi dimoto aëri permixtarum.

Singulis ventis peculiaris est aeris motus, & mixtura particularum.

III. Porro motus facit, ut ventus non solum cieatur in aëre, quasi vehemens undarum agmen in pelago, sed veram sæpe procellam, & cum turbine tempestatem efficiat. Etenim, cum atmosphæra sit corpus liquidum, & compressile, quoties apud eandem augetur impetus, vel minuitur resistentia, vel simul utrunque contingit; pro vario quidem istarum causarum concursu, & concursuionis gradu, diversâ quoque vi facillime irrupit, nititurque suo etiam elatere.

Quas vires pariat diversitas motus in ventis.

IV. Mixtura verò particularum, quæ vel aëri motum imprimunt, vel in cursu immiscuntur, cum esse possit multigena; nil mirum si multigena pariter flaminum indoles nobis occurrat. Profectò venti in tot genera calidorum, tepentium, frigidorum, siccorum, humidorum, benè, aut malè olentium, salubrium, insalubrium, aut etiam pestilentium, propter solam rationem impetus, non possent discriminari; nisi diversa corpusculorum genera dimotum aërem comitarentur, atque in terraqueum orbem, & potissimum in ipsa viventia suas quæque vires exercerent. Idcirco venti non ubique eandem servant naturam, sed multifariam, præcipue verò secundum diversos gra-

Ventorum diversa genera ex diversitate particularum, quas convolvunt.

gradus impetus, quibus feruntur, & variam indolem corpusculorum, quæ vel deponunt, vel secum abripiunt, inter se differre solent.

V. Docuit hoc primus omnium Hippocrates ^a qui naturam, & facultatem Boreæ, atque Austri, tanquam cæterorum regulam ostensurus, aptissimè scripsit, omnes ventos *initio habere naturam humectandi, ac frigefaciendi*, (quippe quos putavit ortos à glacie, nive, gelu, fluminibus, terraque humecta) *verùm propter situm locorum, per quæ venti ad singulas regiones accedunt, diversos inter se fieri, frigidiores, calidiores, humidiores, sicciores, morbosiores, salubriores.*

^a De Dixta n. 2. & 3.

Idem ventus non eandem ubique naturam servat.

VI. Propterea legimus, Austrum, qui in Europa, ac præsertim apud maritimas Italiæ oras æstuosus, atque humidus plerunque sentitur, in Libya (ut Aristoteles ^b testatur) adeo frigidum apparere, ut ferè similem Aquiloni nostro rigorem inducat, cujus phænomeni causam probabilem eam arbitror, quod aër, cum in Libya penè semper immotus serveat, si flabello Austri è propinquo terrestri itinere spirantis interdum ventilari contingat, Libycorum corpora, motionibus aëris non admodum assueta, minimo negotio ad frigiditatis sensum possit excitare; cujus aliam eventus rationem multò prius ex Aristotelis sententia deduxerat insignis ille Philosophus Urbinas Federicus Bonaventura ^c, cum scripsit: *Austros* in

^a Africus in Libya frigidus, & quare.

^b 26. Sec. probl. 51. & rursum probl. 49.

^c In annot. ad lib. Theophrasti de ventis pag. 89.

in Libya frigidos esse, ut apud nos Aquilones; quia, ut nobis Aquilonum origo, sic Libyæ Austrorum propior est: flatum enim omnem per angustum propioribus extrudi; ideoque propter vehementiam sui motus illis occurrere frigidiorē.

Zephyrus Vasconia infusus.

d Exercit. 285.

VII. Narrant quoque Zephyrum, qui salubribus ventis accensetur, Vasconiam incolentes propter terræ situm, teste doctissimo Scaligero ^d, maligno flamine verberare.

e Loc. cit. & in libro ventorum motus passim.

f Comm. 1. in Hipp. lib. de aer. loc. & aqu. sup. tex. 2. & com. 2. sup. tex. 31.

g Hist. Ventor. tit. qualic. & potest. ventor. pag. 26.

h Loc. cit. pag. 80. & seq.

i Ephem. Baromet. pag. 28.

Auster non ubique pluviarum pincerna.

k In comm. lib. 3. aph. 5.

l Luc. 12. v. 54. & 55.

VIII. Sed, ne tempus in re alioquin perspicua inutiliter teramus, curiosus discriminum ventorum à diversis regionibus venientium, aut per varias discurrentium, consulat inter alios Bonaventuram ^e, Septalam ^f, Verulamium ^g, Donum ^h, & Ramazzinum ⁱ, quorum postremus, probaturus, tales esse ventos, qualia sunt loca, per quæ ipsi transierunt, clarè ostendit, Austrum non ubique locorum esse pluviarum pincernam, ut illum Divus Hieronymus appellat, sed multis regionibus serenitatem afferre (ut Apulis præ cæteris contingere clarissimus Tozzius ^k narravit) quam in rem Christi ^l oraculum adducit, quo Salvator noster hypocritam redarguens, dixit: *Cum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, nimbus venit, & ita fit; & cum austrum flantem, dicitis, quia æstus erit, & fit.* Austri ergo in Palæstina, propter iter semper terrestræ, ætium excitant, non pluyias, quæ potius, ili

ibi loci à nubibus, & ventis de mari ad occasum posito venientibus, prænunciantur. Longiorem sacri hujus textus commentarium, multa eruditione respersum, edidit Franciscus Vallesius ^m, quem curiosus Lector consulere poterit.

m De sac. Philosoph. cap. 86. pag. mihi 418.

IX. Nos interim dicturi de ventis, quibus Roma perflatur, satis habemus, si ex quatuor cardinalibus tres salubres, cum moderati flaverint, admittamus in Urbe, Orientales scilicet, Aquilonares, & Occidentales; ii namque & moventur per loca temperata, &, quod magis refert; obstacula prope Urbem, quibus remorentur, aut magnas paludes, quibus inquinentur, non inveniunt. Quartus verò, nimirum Auster, liberius adhuc, quàm cæteri, Romam perflat, sed non proinde regionem hanc morbosam reddit, nisi ubi hærentes aquas inveniatur, ut suo loco demonstramus.

Qui venti Romæ salubres.

Auster, nisi hærentes aquas inveniatur, insalubrem aerem non reddit.

X. Porro, incipiendo ab ~~occident~~alibus, cum Urbs à montibus Latinis, Sabinisque septendecim circiter lapidibus absit; proculdubio venti, qui illinc ab oriente veniunt, postquam eorundem juga superaverint, in Romanum agrum facile, solutèque cadunt, & per planiciem felicissimè Urbem versus excurrunt.

Ab oriente ad Urbem venti faciles appellantur.

XI. Ad hoc accedit, quod qua parte à nascentis Solis radiis aprici flatus ad Urbem pel-

Ad orientalem Urbis plagam, nullæ paludes adjacent.

Secus ad meridiem.

luntur, non sunt magnæ interjectæ paludes (quemadmodum orientem hyemalem inter, & meridiem jacent Pontinæ) quare purissimus è Latinis montibus absterfus æther, non quidem acer, & immodicus, sed spatio ipso lassus, ad nos primâ potissimum luce appellitur, & incolas recreat.

Venti Aquilonares Romæ salubres.

n Ex M.S. Advoc. Theod. Amydenii, cui tit. delle Famiglie di Roma.

Sylva à Sixto V. utiliter excisa.

XII. De ventis quoque septentrionalibus par certè ratio Romani cœli salubritatem affirmare videtur, præsertim postquam Sixtus V. nono circiter ab Urbe lapide, quâ spectat Aquilonem, excidi jussit sylvam, quæ, ut latronibus asylum præbebat, ita Boreæ, quominus Romam liberè pervaderet, ac validissimè detergeret, impedimento erat. Quo fit, ut Aquilo nostra ætate, cum vehementior flaverit, per latissimas, sibique obvias Romanæ Urbis vias devolutus, perque laterales, & obliquos flexus evolare, non excurrere, mediumque veluti libramentum ventis meridionalibus ponere videatur. Quamobrem quidquid noxii per istos inferri creditur, plerunque à septentrionalibus feliciter everritur, extergiturque. Quinimo venti Aquilonares interdum Romæ cœlusque vigent, ut, cum hyems (quod apud nos rarò contingit) algidissima sævit, eos morbos inferant, quos singillatim indicavit Hippocrates, scilicet *horrores, costarum, & pectoris dolores, faucium asperitates, alvos duras, & consimiles*; quod sanè confluentium malorum genus

Meridionalium ventorum labem Aquilonares abstergunt.

o 3. aphor. 5.

genus sub rigidissima hyeme vertentis anni 1709. amarè deflevimus; ut peculiari observatione in calce istius dissertationis ostendemus.

XIII. Venti similiter occidui omnino salubres, Favonii idcirco appellati, maximè omnium, cum vesperscit, per majorem Urbis partem faciliè spirant; & quanquam incolentes Janiculi radicem (quam cæteroquin Sol oriens cum Tiberinis halitibus aspergat, minus fortè clementem reddit) iisdem priventur, eos tamen Aquilo juvare solet; præsertim qua parte ad regionem viæ, quæ vulgo à longitudine *Longaria* dicitur, positi sunt, eo quod liberiores Boream suâ etiam latitudine excipiat.

Venti occidui iisdem salubres.

XIV. Illud tandem dissimulare non possum, ventos, qui ab ortu brumali ad meridiem, quique à meridie ad occasum inclinati, in Urbem feruntur, non vulgo solùm, sed doctis etiam ad stipulantibus Viris, tanquam respectivè noxios damnari, quos inter in primis perhibetur, qui Græcis *Eurus*, Latinis *Vulturnus*, Italis verò *Scirocco* ab Arabica voce *Xalogue* nuncupatur. In quo sanè advertendum censeo, plerosque Italarum errare, cum omnem ventum, à meridie ad nos flantem, ac præ cæteris Austrum, vulgari hoc nomine *Scirocco* appellant.

Venti ab ortu brumali ad meridiem insalubres; præcipuè Vulturnus.

Errant plerique Italarum in designando Vulturno, vulgo Scirocco.

XV. Enimverò juxta accuratam à Ludovico Septala ^p ad usum medicum exhibitam tabulam,

^p In comm. lib. de aer. loc. & aquis.

*Qui sit propriè
Vulturinus.*

*Pontina paludis
exhalationes di-
mittuntur ad in-
terjectos montes
Albanos, & Tu-
sculanos.*

Vulturinus nascitur ab ortu brumali; & quidem Romæ Austro ipso, qui rectâ ex meridie venit, deterior esset, nisi magnam partem insalubrium exhalationum, quas ex longo Pontinarum paludum tractu legit, & rapit, interpositione Albanorum, Tusculique montium, medio quasi in itinere dimittere cogeretur; qui tamen montes, cum partem Latii infra Romam, & versus mare minimè protegant, hinc etiam sit, ut humiles illæ regiones, quæ hoc vento liberius perflantur, ea insalubritate, si præsertim cœnosa occurrant, affici soleant, quam huic vento diximus esse peculiarem.

*Auster, Euronotus, & Africus cur
insensæ.*

XVI. Deinde nobis insensi quoque sunt Auster, & laterales duo venti, nempe Euronotus, atque Africus, quippe qui ab æstuosis Africæ locis venientes, nullo montis obstaculo intercipiuntur. Quinimo, cum à natu majoribus acceperimus, ingentem sylvam juxta maris litus consistam, quæ olim Romanum agrum à ventis hisce meridionalibus magna ex parte tuebatur, jussu Gregorii XIII. rem frumentariam augendi causâ, excisam fuisse; propterea arbitramur, interdum tantò quidem pejori flamine hosce ventos humilibus agri locis incumbere, quanto liberius ab Ostiensibus, Portuensibusque paludibus, atque ex universo Latino litore inquinamenta agricolis non parum insensa, solent advehere.

Hæc

XVII. Hæc verò minuta corpora, quæ à meridionali plaga ventorum vi ad Urbem usque advolant, aliqua irritandi primùm, deinceps erodendi etiam facultate prædita esse, apertè docemur ab ipsismet ædificiis, quæ, cum inveterascunt, adversa ejusmodi ventis facie, non leves corrosionis notas lateritiis, lapideisque parietibus

Erodendi facultate prædita sunt minuta corpora, quæ à meridionalibus ventis asportantur.

passim contrahunt, exhibentque. Ita

arboribus quoque, ut Plinius ¹

advertit, in meridiem spe-

ctantibus, *semper ante*

decidunt folia.

¹ N. H. lib. 17.
cap. 4.

Austrum

*Austrum lenem, ac sereno cœlo flantem, Romæ
etiam plerunque utilem, ac salutare; ve-
hementem verò, ac turbidum esse insa-
lubrem; semper tamen, æstate
præsertim, perniciosum, cum
per vicina palustria, ac
cœnosa loca tran-
sierit.*

C A P. I V.

*Auster non semper
noxius.*

*Distinctio adver-
tenda.*

*Lenis Auster seren-
no cœlo salubris
est.*

U A N Q U A M Austrum Ro-
manis, quemadmodum penè
omnibus Europeis, incommo-
dum afferre certum habuerim,
nihilominus tamen, cum at-
tento animo diversos, immo
contrarios hujus venti effectus
aliquando revolverim; jam mi-
hi visum est (veritatem quippe unicè quæro) cum
distinctione esse procedendum. Etenim Auster vel
sereno, tranquilloque cœlo lenissimus est, vel
nubilo, densoque aëre furit, ac debacchatur.

II. Si primo modo flaverit, quod Romæ à
verno æquinoctio ad autumnale sæpe contingit,
adeo civibus non est noxius, ut sit potius sum-
mopere utilis; hic siquidem ventus, quemadmo-
dum

dum in frugibus, arboribusque florum eruptionem^a, aut austerorum fructuum maturitatem citissime promovet; ita nostris corporibus, liberiori etiam transpiratione, mirè blanditur. Dulce enim sulphur, quod à Zona torrida cum Austris defertur, leniter ingeritur, laxatque tam solida, quàm fluida viventium machinas constituentia. Unde crifes in ægrotantibus per sudorem, hæmorrhagiam, & potissimum per anacatharsim (quæ Aquilone obtinente subsistunt) ab eodem benigniter flante Austro sæpissime promoveri observamus. Itaque Urbs, quo meridionalibus excipiendis ventis pronior esse videtur, eò sanè, siquidem placidi, serenoque cœlo flaverint, majus accipit emolumentum.

^aConsulte Verulamium ubi supra n. 22. qui palmires vitium ab Austri parte erumpere, atque eo spectare narrat.

Ratio.

III. E' contrario nubilus, ac vehemens Auster, quem valdè humidum, atque æstuosum experimur, æstate præsertim, & autumnii principio, semper aliquid noxii afflare suevit, quod nostra, si quomodolibet impura inveniat fluida, eadem planè facilitate solet exagitare, quàm vinum, aliæque mixta liquida, non satis defecata confundit, ac turbat. De qua sanè Austri specie scriptum nobis reliquit Hippocrates^b *Austri auditum bebant, caliginem visui offundunt, caput gravant, tarditatem, & languorem inducunt*. Cum enim hujusmodi flamina fales acres, impuro admixtos sulphuri ad nos adducant, nil mirum, si hæc

Auster nubilus, & vehemens insalubris est, & cur.

^b 3. aph. 5.

fi hæc, fluidis nostris sese immiscendo, ac solida penetrando, turbas excitent. in utrisque.

*Ejusmodi infal-
britas aeri vitium
non affert, nisi ex
sordescensibus a-
quis, aliisque cor-
ruptis corporibus.*

IV. Sed hæc ab Austro illata mala ejusmodi non sunt, ut inde peculiarem perniciem nobis afferri, damnatumque præ aliis reddi Romanum aërem demonstrent, nisi cum alicubi turbidas aquas, vel solum cadaveribus, aliisque corruptis, veneficisque corporibus inquinatum non procul Urbe inveniant, agitentque.

Perspicua ratio.

V. Porro si labes, qualis vulgò reputatur, per Austrum à mediterraneo, marique proximis paludibus ad Romanos usque colles adduceretur, ea certè multò major illis Latii civitatibus inspergi deberet, quæ mare propius, quàm Urbs posita sunt, quas inter numerantur Albanum, cæteraque finitima oppida, Arx scilicet Gandulphi, Aricia, & Cynthianum; & quidem cò magis, quò Auster non à sublimibus ad ima, quemadmodum Boreas, cogendo corpora; verùm ab imis, rarefaciendo, ad sublimia feratur. Qua sanè ratione quidquid per hunc ventum à maris litore everritur, in proximiores illos colles, ad eorundem aërem inquinandum, elevaretur. Sed hujusmodi loca clementis omnino cœli esse plenissimè demonstrat magnus, qui illuc Romanorum civium numerus, relaxandi animi, refocillandique corporis gratiâ, medio etiam autumnò, tutissimè confluit. Modò tamen circa illa oppida nul-

le

læ sint aquæ palustres, quæ, cum ante nostram ætatem illic extiterint, infamem aërem iis etiam saluberrimis locis, Austro præsertim spirante, reddebant. Aufter igitur, qui per paludes mari proximas, arenosumque litus transit, non maligna effluvia, ut vulgus putat, Romam usque secum asportat, sed terrestri ipso in itinere, interjectis etiam collibus, paulatim dimittit. Habent enim certam, ac determinatam delationis sphaeram miasmata, quæ ex cœnosis aquis traducuntur, ut alibi fusè demonstravimus.

Miasmata certam habent delationis sphaeram.

VI. Aufter, lateralesque venti præcipuam utique perniciem ad nos advehunt, cum ex vicino palustri solo abstersam luem nihil imminutam, aut debilitatam Romano aëri immiscent. Exindè ultro fatemur, quondam, post illatas nimirum clades à Gothis, Longobardis, Saracenis, aliisque, Australes ventos non Latio solùm, sed ipsi etiam Urbi magis, quàm nostro ævo, noxios extitisse; scilicet quia tunc temporis multa, cum intra, tum prope mœnia uda loca patebant. Quo sanè sensu Verulamii^c sententia accipiendam esse videtur, dum scribit: *flante Austro pestilentes morbos grassari*: quod multò prius adverterat Celsus^d, cum pestilentiam ab Austro voluit excitari.

Aufter, ejusque laterales venti à palustri solo labem advehunt.

^c Loc.cit. n.25.

^d Lib.1.cap.10.

VII. Verumenimvero, cum nostro ævo stagna, & paludes circa Urbem majori ex parte ex-

Absterfo solo nihil ferè ab iisdem ventis metuentum.

D

cata

cata cernantur, longiusque semper, ob aggestam à Tiberi terram, litus maris promotum sit; ideo Auster, etiamsi vehemens flaverit, civibus tamen nostris, quos nimirum sanos, cautèque viventes invenerit, nihil prope in universum nocere solet; cæteroqui magnoperè nociturus, si quando, ob Magistratuum incuriam, vel ipsæ cloacæ ab antiquo cœno, vel viæ à corruptis immunditiis, vel vineæ, atque horti, juxta Urbis muros locati, ab aquis, & multis, & diu per æstatem stagnantibus, nequaquam vindicarentur.

VIII. Propterea mihi vel invito dissentendum est ab Alexandro Petronio*, qui nonnullas Urbis regiones, idcirco duntaxat insalubritatis damnavit, quòd ventos meridionales facilè excipiant, ac foveant. Exemplum præ reliquis adducit Vallem hortorum, quæ sua ætate pertinebat ab Ecclesia Divi Andreæ, (quæ ideo vulgò dicitur *delle Fratte*, quia, cum primùm excitata fuit, multæ ibidem hortorum sepes fuerant) ac radice montis Pincii usque ad portam Flaminiam, de qua subdit: *flante per Urbem diu Libe, vel Austro, plures agros in his vicis, quàm in plurimis Roma locis reperiri*. Cum tamen eadem regio nostro ævo, novis extructis ædificiis, exiccatoque solo, non amplius antiquâ aëris censurâ laboret; quanquam eosdem nunc, quos olim, meridionales ventos excipiat, atque detineat. Non tamen
infi-

* Lib. 1. de Vic.
Rom. cap. 1.

Petronii sententia improbat.

inficior angulum radices hujus collis, communiter *Orto di Napoli* appellatum, ubi adhuc olera feruntur, irriganturque, propter udam, cœnosamque tellurem æstate, atque autumnò ab advenis, inclementiæ suspitione, non immeritò vitari.

IX. Sed, ut quæ jam innuimus, enucleatius repetamus, & clariùs. Libes, atque Auster pestilentibus etiam morbis occasionem præbere possunt, si, per propinquam paludem transeuntes, lethiferas illinc particulas, nullis obstantibus aut sylvis, aut collibus, de una Urbis regione in alteram deferant, vel propter inductam duntaxat in cœnosis aquis, aut corruptis quibusvis corporibus fermentationem quaquaversum diffundant. Unde Petronij tempore inclementia aëris ibi loci non ventis, sed stagnantibus laticibus tribuenda erat; quod sanè neque ignotum, neque neglectum fuit aliquibus illius ævi Physicis; cum idemmet *fateatur: quamplurimos Medicos no-* *Austri insalubritas solis tribuenda lethiferis paludum particulis.*

xium aerem Vallis hortorum, non Africo, non Austro, sed aquæ de Fonte trivio illuc effusæ, ibique mox stagnanti, ac limo quamplurimo ibidem existenti acceptum retulisse: cui tamen ipse *f Loc.cit.cap.3.*

sententiæ minimè adhæsit.

X. Tandem, ut novis experimentis nostram rursus confirmemus hypothesim, decem jam decursu annorum, quibus jussu, ac vigilantia San-

Confirmatur ulterius.

*Vigilantia SS.
D.N. CLEMEN-
TIS XI.*

ſtiſſimi Pontificis, me quoque pro meo munere ſuggerente) viæ, cloacæ, foſſæ, aliaque id genus loca in regionibus Urbis frequentatis, quàm diligentiffimè everſa, & purgata ſunt; quanquam ſæpe huiusmodi auſtrinae conſtitutiones pertinaciter, validèque recurrerint; tamen nec unquam, nec uſquam malignas febres in Romanos cives, atque incolas, populariter inductas fuiſſe obſervavimus. Nimirum quia, cum ſummo nunc ſtudio incumbamus, ne alicubi prope, vel intra Urbem multitudo aquarum colligatur, & corrumpatur, morbida effluvia, quæ per Auſtrum ab Africa, atque ab Oſtiensibus, aliisque procul Urbe poſitis paludibus deferuntur, ad nos tam longo itinere adeo imminuta, atque hebetata, ut nihil ſint nocitura, perveniunt, nec alia corpuscula, valetudini adverſa, proximè inveniunt, quæ everrant, ſecumque in Urbis frequentiam adducant.

*Auſtris vehementibus diu ſtantibus
ſporadici morbi
graſſantur.*

XI. Illud ultro fatemur ab æſtivo, diuque ſtante Auſtro, etiam citra paludum præſentiam, ſporadicos morbos interdum inferri, nempe febres acutas, ac tertianas, capitis gravitates, ac vertigines; quinimo in iis, in quibus concurrit teterimus humorum apparatus cum internorum vaſorum imbecillitate, atque incoepta eroſione (quemadmodum in cæteris regionibus) ſubitaneas quoque neces induci, ut ſub annis 1705. & 1706. non ſine luctu vidimus, atque noſtris ſuper hoc argu-

argumento & editis commentariis luculenter demonstravimus. Verum, Superis laudes, pestilenciales febres horum decursu annorum, nunquam ab Austro epidemicè grassatæ sunt.

g. Lib. 2. de mor-
tib. subit. cap. 2.
Pestilenciales
nunquam, nisi ob
stagnantes aquas.

XII. Contra verò, cum anno 1695. fossa Hadrianicæ arcis, & cloaca magna Civitatis Leoninæ multo cœno scaterent; statim atque per æstatem Austri flare cœpit, pestilenciales febres in incolas illius regionis desævierunt.

Recenti eventus
confirmatur.

XIII. Itaque monendi sunt posterì, ut tam diversos, immo penè contrarios Austri effectus intra Urbem servantes, sedulò animadvertant, ne potissimum aquæductuum, fossarum, cloacarum, uno verbo, aquarum curam ullo unquam tempore negligent.

Monitum Roma-
nis incolis, & ma-
gisistratibus incul-
candum.

XIV. Postremò illud quoque Romanis curæ esse oportebit, ut æstivo præsertim tempore caveant, ne rustici lucro inhiantes, vel intra, vel prope Urbem, præsertim ab ortu, ac meridie ad occasum usque, comburant herbam *Kali*, vulgò *Riscoli*, cujus ex cinere vitrum conflatum; illius enim halitus acres, sulphurei, atque erodentes, flante potissimum iis ex regionibus vento, per aërem delati, atque in pulmones incolarum faciliè influentes, non exiguam labem afferunt. Quod cum SS. Pater providè intellexisset, legibus, pœnisque propositis, ne in posterum publicæ incolumitati ea lucri aviditas insensa esset, graviter interdixit.

Herba Kali fu-
mus Romanis val-
dè noxius.

Incon-

Inconstantiam aeris, quæ Romæ à facili contrariorum ventorum aditu proficiscitur, neque magnam esse, neque nostris incolis infestam, sed potius formandis eorundem corporibus, animisque summo opere utilem.

C A P. V.

*De Romani aeris
inconstantia qua-
runtur nonnulli.*

U A N Q U A M longius forsitan præcedenti capite progressi sumus, fallente nos utilitate scientiæ ventorum; ea tamen nunc prætereunda nobis minimè videtur animadversio, quam cap. 3. non excitavimus; scilicet admodum crebram esse Romæ ipsius aëris in contrarias intemperies mutationem, ut idcirco sint, qui asserant, nonnullos advenas conqueri, uno sæpe, eodemque autumnii die hic omnes vigere anni tempestates. Hanc verò frequentem atmosphæræ mutationem ex iis, quæ hucusque de Romanis ventis dicta sunt, non aliunde, quàm ex facillimo in Urbem flaminibus omnibus aditu pendere, quisque per seipsum cognoscere poterit.

At

II. At enimverò isthæc Romani cœli instantia, quam nimis exaggerat, atque in crimen trahit insalubritatis ipse Donus ^a, non certè magna est, ac diuturna, ut improbari queat. Nam incolæ, si talis esset, eam proculdubio sine valetudinis detrimento, quod abest omnino, ferre non possent.

^a Lib. cit. pag. 106.

Non est tanta, ac tam diuturna, ut damnari queat.

III. Scio ab Hippocrate ^b illas damnari regiones, in quibus tempora magnoperè simul, & creberrimè mutantur. Sed aëris inæqualitas in Urbe lenis est, ac mitis, qualem profectò collium, & planorum genio congruere idem Cœs ^c asserit, qui comparando Asiaticos, suapte naturâ valde timidos, molles, & bellicarum rerum planè imperitos, cum Europeis magnanimis, ac bellicosis, omnem diversarum adeò, quinimo contrariarum affectionum causam refundit in earum regionum contraria cœli temperamenta. Etenim, in Asia, ubi venti perpetuò ferè silent, ipsa anni tempora magnas mutationes non admittunt. Secus verò, cum in Europa propter crebrum ventorum recursum cœli temperies frequenter mutetur, ideo fit, ut Europæorum mentes ad peregrinas opiniones jugiter excitentur, nec à variis temporum vicibus sinantur quiescere.

^b 2. acutorum, & lib. de aer. locis, & aquis.

^c Loc. cit. de aer. loc. & aqu. *Cur Asiatici molles, Europei verò fortes, & sapienter.*

IV. Et quidem quot, quantas, & quàm incredibiles mutationes, intra naturæ tamen tolerantiam, subeant liquida, ac solida nostri corporis

ris

Ventorum diversitas firmandis corporibus utilis.

ris propter diversos, immo successivè contrarios ventorum impetus, ac propter variam corpusculorum mixturam, quæ cum ventis defertur, iis clarè innotescit, quos non latent innumeræ planè permutationes, quæ ab appulsu diversorum ventorum excitantur tam in quibusvis heterogeneis liquidis, quàm in solidis membranaceis, puta fidium nervis, coriaceis omnibus, & præsertim in arboribus, quæ eò altiùs radices in terram immittunt, & validiorem corticem, firmiusque universum fibrarum, vasculorumque genus acquirunt, quo sæpius moderatis ventis agitantur. Quod & sapienter, & appositè advertit Seneca ^a: *non est arbor solida, nec fortis, nisi in quam frequens ventus incurSAT; ipsâ enim vexatione constringitur, & radices certiùs figit: fragiles sunt, quæ in depressâ valle creverunt.*

a De provid. cap. 2.

Et quare.

V. Hæ autem commotiones longè faciliùs, quàm in expositis corporibus inducuntur in sanguine, & spiritibus, quippe qui sunt liquida magis composita, vasisque, non quidem vitreis, sed pelliceis, atque undique perviis concluduntur; itemque solida magis ductilia, delicata, & mollia apud homines occurrunt, quàm sint brutorum coria, aut arborum fibræ. Non est igitur dubitandum, quin, cum humana corpora lenibus aëris, ac ventorum mutationibus affluerint, nihil planè incommodi, multum verò roboris ex iisdem

dem sunt deductura. Musculares enim, ac membranaceæ partes per aëris motum firmantur, validumque tonum adipiscuntur, & quæ in ea cerebri parte, ubi mentis sedes est, excitantur ideæ, imaginesque, sublimiores certè, atque excelsiores effinguntur, evectis sæpe, leniterque pulsus à commoto aëre spiritibus, quàm eodem, silentibus ventis, plerunque torpescente. Unde meritò Hippocrates: *Sapientiam cerebro ab ipso aere exhiberi*, tradidit. Atque hinc planè ortum arbitror, ut exteræ nationes ipsos olim Romanos (scilicet cum iis opportuna non deficiebat institutio) corpore pariter, animoque validos, & propterea omnia cum ratione audentes, timori simul, atque admirationi habuerint.

*Mentis etiam
perceptionibus op-
portuna.*

*e Lib.de morbo
fac. n.17.
Ab aere sapientia
cerebro exhibetur
ex Hippocrate.*

VI. Sed ventorum tractatione perfuncti, qui majori ex parte salubres Romæ flant, ad inquirendum qualitates urbanarum aquarum transeamus.

*De Aquis in genere, quarum nullas in Urbe
noxias, sed plerasque omnino salubres
demonstrandum proponitur.*

C A P. VI.

*Aqua exploranda
aëris natura ma-
ximè conducit.*

a Apud Theat.
Chym. vol. 1.
pag. 355. & 373.
b Vide Renat-
um des Cartes
Meteor. cap. 4.
ubi de istis Æo-
lipilis agit.
*Aer immensa ve-
luti sponsia.*

Quæ tractatio est maxima
omnium earum rerum, quæ
aëris præsertim explorandæ
naturæ conducunt; aër enim,
si non est ipsa penitus aqua,
per vim ignis, & spiritus re-
soluta, ac rarefacta, ut Dor-
næus ^a, aliique ^b Chymico-
rum, ab Æolipilis admoniti exiltimarunt, cer-
tè se prodit infinitum penè receptaculum, atque
impressa quasi sponsia minutissimorum corpo-
rum, quæ à terraqueo orbe perenni tum extrin-
seco, tum intrinseco nisu elewantur. Meritò id-
circo tanquam physiologicum axioma reputamus:
*Ubi bona sunt aqua, ibi bonus, ubi mala, ma-
lus isidem est aer.* Hæc namque fluida plurimum
invicem juvantur, lædunturque. Cum itaque
nostra ætate Urbem à lacunis, ac paludibus, ve-
luti à fœdo, sordidoque propriæ atmosphæræ in-
quinamento, Summorum beneficio Pontificum,
vindictam cernamus, & gratulemur, proximè
de-

demonstrandum videtur, aquas, quæ vel sponte nascuntur, vel Romam advectæ suos per alveos, & canales liberè excurrunt, inter salubres recenseri.

II. Facit porro, ut studiosius de Romanis aquis agamus, quoniam ipsæ ad salubritatem, aut insalubritatem locorum eò potissimum nomine conspirant, quod bibentibus prodesse, vel obesse solent. Unde Rasis prudenter asseruit:

*nihil esse, præter aeris puritatem, magis perti-
nens ad sanitatem, quam aquarum salubrita-
tem, quâ sanè ratione plura memorare*

*possem loca, quæ, cum prius fe-
rè deserta fuissent, dulcibus*

postea, probatisque

inductis aquis,

frequentata.

magis,

ac salubriora red-

dita sunt.

c Lib. 1. de Reg.
Princ. cap. 2.

*Aquarum salu-
britas post aeris
puritatem maxi-
mè ad sanitatem
pertinet.*

*De signis, quibus dulcium aquarum salubritas,
aut insalubritas dignoscitur.*

C A P. VII.

Vulgaria quaedam signa bonitatis aquae incerta sunt.

Non semper melior est, quae levior.

Plinii hallucinatio de levitate aquarum.

ON est dubium, quin vitæ, atque incolumitatis civium, & advenarum maximè intersit novisse, quænam in potum adhibitæ, salubres, quænam verò insalubres in unaquaque urbe sint aquæ. Pleaque autem signa, quæ passim in argumentum bonitatis, vel malitiæ aquarum afferuntur, incertissima sunt, & in aquas salubres, & insalubres perinde cadunt. Nam primum, quod ad levitatem attinet, nos arbitramur, leviores non semper esse meliores; cum interdum minor aquæ gravitas à miscela corporum, aquâ leviorum, sed insalubrium, puta impuri sulphuris, aliarumque fortè particularum ad perniciem trahi possit, ut proinde iisdem ex causis noxia sit aqua, quibus fit levior; ut nos in lympa ex lacu Sabbatino deducta videmus, quæ omnium fontium, qui in Urbe sunt, levissima est, sed sine ulla dubitatione minus salubris. Plinium nihil moramur, qui propterea negaverat

de

de aquis judicium ex statera fieri posse: *quod per-
rarum sit, ut levior sit aliqua*. Nos enim di-
versam gravitatem diversis in aquis, ex varia,
cum iisdem admixtione, ac proportionē corpo-
rum ortam, juxta Archimedis præcepta, per im-
mersam phialam intra singulas aquas, quarum
gravitatem expendere cupiebamus, facile, & fre-
quenter deprehendimus.

II. Similiter indicium illud ab Hippocrate <sup>a V. aph. 26. 2.
epid. sec. 2. &
de aer. loc. &
aqu.</sup> multis locis Medicorum animis inculcatum, le-
vissimam nempe esse, ac propterea optimam,
aquam, quæ citò calet, & citò refrigeratur, non <sup>Qua cito calefit,
& frigescit, non
continuo laudan-
da.</sup> rarò fallacissimum experiētiâ revincitur: ejusmo-
di enim latices, ut ut particulis, calori, ac fri-
gori quoquo modo subservientibus, redundant;

nonnunquam tamen principio penè venefico, un-
de planè noxiæ hominibus evadant, affici possunt.

III. Quod à pelluciditate, ac perspicuitate, <sup>A pelluciditate
judicium fallax.</sup> aquarum fumitur salubritatis indicium, eâdem
incertitudine laborat. Nam aquæ interdum sunt
aëri quam simillimæ, & tamen insalubres; te-
nuitatem scilicet ex motu, ac rotatione, per quam
feces suas partim attenuant, partim deponunt;
morbidam verò qualitatem ex intermixtis adhuc
noxiiis principiis deducētes. Fac enim Nuceri-
no latici arsenicum infusum fuisse: quæ non te-
nuitas, quæ non perspicuitas in eodem luceret?
Nulla tamen lympha magis venefica propinaretur.

Unde

b De re rustica
lib. 1. cap. 2.

Unde rectè monebat Palladius ^b, quod *occultior rem noxam, externis in aqua ad speciem custoditis qualitatibus, tectior servare potest natura.*

c N. H. lib. 3. 1.
cap. 3.

IV. Non solum igitur, Plinio ^c auctore, propositis olim à Medicis aquarum salubrium, notis fidendum non esse censemus; verum experienciâ etiam nobis compertum est, aquarum qualitates, externis sensibus obvias, potius earundem insalubritatem, quàm salubritatem ostendere, nec quæ laudantur à Scriptoribus signa aliâ ratione, ad lymphæ bonitatem detegendam conspirare, quàm quod nobis quasi lenocinentur, ut ad illarum tentandum haustum fidentiùs accedamus, quas claras, perspicuas, inodoras, dulces, à pravis ventis protectas, minus graves, denique citò calentes, ac frigescences observaverimus.

*Signa enumerata
qua ratione ad
detegendam aquæ
bonitatem con-
spirent.*

V. Contra verò stagnantes, pigras, cœnosas, turbidas, malè olentes, amaras, salsas, aut acidas, statim nullo alio accedente experimento, dignoscimus, atque à mensis nostris arcemus.

*Duo sunt certissi-
ma salubrium
aquarum argu-
menta.*

VI. Duo autem solummodo indicia, seu rationes, modosque agnovimus, quibus aquarum salubritas certò explorari potest; longum nimium, innoxiumque usum, & chymicam analysim, per quam, nihil exoticici ipsam aquæ compositionem ingredi, planè doceamur.

*Diuturnus populi
usus sine valetu-
dinis detrimento.*

VII. Primus quidem majorum exemplo per-
vulgatus est modus, qui ab usu desumitur, ut
nul-

nullum certius , & quod nunquam fallit , bonitatis aquæ argumentum fit , si eam universus populus , absque ullo propriæ valetudinis incommodo , passim , ac liberè potaverit ; mirumque propterea videri possit , vulgus , quod plerunque pessimus rerum Judex est , bonum , ac justissimum de aquarum salubritate æstimatorem produci : non enim multitudo ad fontem aliquem currit , nisi longâ experienciâ didicerit , nec majores , nec æquales suos illius usu sanitatis detrimento ullo affectos fuisse . Itaque firmissimum bonitatis aquarum testimonium à fama petendum est , quam excitant homines , cum eas bibunt aquas , quibus præsertim nec pondus in stomacho , nec murmur sentiunt in hypocondriis . Hinc idem subdit Palladius ^d : *Si venter , aut viscera , vel latera , vel* d Loc. cit.
renes nullo dolore , vel inflatione vexentur . Hæc , atque his similia , si apud incolas pro majori parte constare videris , nec de aere aliquid , nec de fontibus suspiceris .

VIII. Alter deinde explorandarum aquarum modus est ipsa spargyrica analysiſ , per quam unusquisque latex suas in partes resolvitur ; unde constat , ex quibus verè componitur . Porro certò scimus , aquam simplicem , quam Philosophi elementarem appellant (cujus fortasse usus cæteris deterior , & valetudini noxius esset) nusquam inveniri . Etenim unaquæque
vel

*Et Spargyrica
analysiſ .*

vel suâ ab origine , vel à locis , per quos transit , vel à continentibus , contingentibusque corporibus semper aliquid extranei , terrei potissimum , ac salini , rapit , sibi que admiscet . Pro potu tamen salubris est ea , quæ quàm minimum alchalicæ terræ , & innoxii salis imbibit . Hæc verò cognoscitur , cum aperto in vase ad ignem bulliens , vel gratum , vel saltem nullum odorem de se prodit , cum nec opaca sit , nec turbida , nec tenax ; tandem , cum postquam tota fuerit evaporata , in fundo , fundique lateribus modicum sedimentum relinquit , album , cinereum , vel etiam fuscum , modò sit ferè insipidum , & inodorum , terra scilicet bolaris , vel simplex tartarum , cui grana aliquot terrei , vel nitrosi salis permixta sint . E contrario autem , quæcunque inter bulliendum malè olet , turbida , vel opaca evadit ; denique sedimentum nigrum , acre , austerum , graveolens , vel alio quovis modo sensibus ingratum , multâque copiâ deponit , hanc malam , & potando insalubrem aquam reputato ; quippe quæ vel nimiam terram , vel impurum sulphur , vel noxios sales , vel hæc omnia simul , citra congruam temperiem , sibi admixta fuisse significat , quæque in hominum viscera , sine magna noxa , infundi non possunt .

*Quæ in chymico
tentamine depre-
bendantur signa
bonitatis , aut ma-
litiæ aquarum .*

Recensentur species aquarum dulcium, quæ plus minus Romæ à salubritate commendantur; et primò agitur de aquis sponte nascentibus, quæ omnium maxime laudantur.

C A P. V I I I.

N Urbe Roma quatuor sunt genera aquarum dulcium, de quibus in præsentī sermo est.

Quatuor dulcium aquarum genera.

II. Primum sponte nascentium; secundum influentium per aquæductus; tertium fluvialium; postremum pluvialium. Atque hæc quidem lym-

phæ lectissimæ ferè omnes à Romanis salubriter bibuntur.

III. Quæ sponte intra Urbem scaturiunt, bifariam dividuntur; aliæ enim sunt fontanæ; aliæ putæales; utræque autem naturâ suâ, tanquam optimæ, nihil habent, propter quod Romani cœli salubritas non confirmetur.

IV. Porro quatuor hîc prostant (quantum nobis innotescit) laudati fontes nascentium aquarum, quæ nec deficiunt unquam, nec turbidæ evadunt : quæ tametsi paucæ videri possint,

Quot fontes aquarum sponte nascentium.

42 DE NATIVIS ROMANI

bonitate tamen multis aliis, quæ scaturiunt in locis palam saluberrimis creditis, minimè cedunt; non enim nostrâ modò, sed priscâ item ætate in potum utiliter adhibebantur. Undè Frontinus ^a istorum fontium (quibus fortè nostrates etiam acidulas accensuit) memoriam ab Urbe condita *cum sanctitate cultam fuisse* refert; salubritatem namque vel ipsis ægris corporibus afferre credebantur.

^a De aquæ duct. Rom. in princ.

Eorum salubritas asseritur.

V. Ad hoc accedit non leve bonitatis aquarum argumentum, quod experientiâ compertum sit, aquas iis ex fontibus haustas, atque illico vitreis in vasis hermeticè clausas, diù maritimis etiam navigationibus, incorruptas servari.

DE AQUA GRILLI DICTA.

VI. Primus fons ad radicem Quirinalis inter ortum hybernum, & meridiem dulci, levique manat aqua, quæ, mutuato cognomine à Palatii, ubi reconditur, possessore, vulgò appellatur *Acqua del Grillo*, cujus tantus est apud nostros ægros usus, ut multi illam in Nuceriae locum passim, utiliterque substituant.

In locum aquæ Nuceriae passim substituitur.

DE AQUA B. FELICIS.

VII. Alter est fons in clivo pariter Quirinali;

li, adversâ ad occasum fronte, ubi olim Cœnobium erat FF. Cappuccinorum, undè aqua illa appellata est *Beati Felicis*, quæ utique bonitate vix cedit priori jam memoratæ. Etenim utriusque si non una, eademque, certè non admodum diversa vena existimatur; & sane amicus noster Lucas Antonius Portius ^b arbitratur, utrumque fontem deduci ex ductibus aquarum ex Quirinali percolatarum.

Non diversam à priori habet originem.

^b De milit. in castr. sanit. tuenda parte 2. cap. 6. pag. 135.

DE AQUA AD RIPAM TIBERIS.

VIII. Tertius fons prostat sub specie rivuli, qui pluribus adhuc latentibus venis sua paupertate contentus fluit, exitque ad Tiberis ripam, quæ sub Janiculo Hetruriam terminat. Hinc ad æstivum Solis ortum excurrit, lapidis jactu à templo S. Spiritus in Saxia, cujus cum laude meminit laudatus aliàs Petronius ^c.

Ex pluribus latentibus venis colligitur.

^c Lib. 2. de vict. Roman. cap. 4. quem adeat, qui hujus aquæ cupit elogium.

DE AQUA SANCTI DAMASI
AD VATICANUM.

IX. Postremus ex Vaticano colle, sparlis olim de venis à S. Damaso ^d collectus, nunc intra Pontificias ædes ex Urbani VIII. qui marmoreum addidit ornamentum, munificentia fluit, cujus profectò bonitas, vel ipsis exteris sequenti

^d Vide carmen 39. S. Damasi de font. Vatic. cum notis Sarazanii.

apposito sub insculptis apibus epigrammate demonstratur;

*Quid miraris apem, quæ mel de floribus haurit,
Si tibi mellitam gutture fundit aquam?*

*In usum Familie
Pontificie adhibetur.*

Fons hic ad Solis ortum jugi, ac laudabili manat latice, qui Principis aulae non sufficit modò, sed superfluit.

Nullis aliis Romanis aquis salubritate concedunt.

X. Ejusmodi verò aquas aliis lymphis bonitate non cedere, quæ vel ex Tiberi, vel derivatis per aquæductus, vel defossis puteis, ac cisternis, hauriuntur, evidenter demonstrat frequentia populi, qui earundem salubritate allectus ad eas undequaque solet confluere. Neque alterum ab analysi desumptum probitatis argumentum iis in fontibus desiderari, inferius enucleabimus.

Putea-

Puteales quoque aquas in Urbe salutare esse.

C A P. I X.

UTEALES vulgo etiam, quod iis passim absque ullo valetudinis incommodo utitur, optimas esse cognovimus. Cum enim ipsæ à Tiberi lætissimam aquam ducente, majori ex parte transcolentur (semper enim cum ipso flumine librari solent) nonnisi tenues, atque innoxie esse possunt.

Innoxie sunt.

II. Quod autem putei Romæ putidas alicubi aquas contineant; malum hoc acceptum referendum est non lympharum venulis, quæ purissimæ ferè in universum sunt, sed modò corporibus facillè putrescentibus, quæ in puteos ipsos præcipitata sunt; modò nimix quieti earundem putealium aquarum; nam cum minus agitantur justo crassiores evadunt; modò tandem (quod frequenter accidit) aliquorum imperitiæ Architectorum, qui puteos cavant juxta latrinas, aut cloacas, quarum sepulta lues puras aquas contemnerat; quam profectò causam idem quoque accusat in Romano victu exercitatissimus Alexander

Quibus ex causis interdum puteales aquæ damnantur.

^a Loc. cit. cap. 1.

der Petronius ^a. Sed ejusmodi putealium lym-
pharum vitium ab hospitibus facillimè vitari po-
test, cum vicinorum putei, & ubique per Urbem
publici, saluberrimique fontes delicatè, ac mol-
liter viventibus sese offerant.

*De aquis per aquæductus Romam advectis,
ex quibus fons Trivii præfertur.*

C A P. X.

*Galenus Roma-
norum fontium
aquis commen-
dat.*

b In 6. de morb.
vulg. com. 4.

UOD verò attinet ad aquas,
quæ huc per canales adve-
huntur, modò ipsæ nusquam
subsistant, sed ad Tiberim
continenter fluant, salutare
esse tota docuit antiquitas, ac
præsertim Galenus ^b, qui fas-
sus est: Romæ præter aliæ

*multa (quæ vocat eximia) fontium elegantiam,
ac multitudinem esse admirabilem, eorum nul-
lam foetidam aquam, aut medicatam, ac tur-
bidam, aut asperam, crudamque effundere. Sed
& aquas Romæ nostro ævo superstitēs pluribus
commendarunt Andreas Baccius ^c, & Alexander
Petronius ^d.*

c Lib. 7. de Ther.
cap. 4.

d Cit. lib. serè
per tot.

DE AQUA SALONIA, SEU TRIVII.

II. Porro has inter, quæ de Salonia vena, uberrimè in Trivium fluit, omnium maximè celebranda succurrit; quippe quæ usu adeo commendatur, ut præter publicos fontes, huc illuc per Urbem à Trivio derivatos, nulla ferè nobilium familia nunc inveniatur, cujus domus in Urbis planicie locata, eandem ad potus usum magno etiam sumptu non deducat: hæc enim nullo tartaro suos canales obstruit; dulcis, levis, facile permeabilis, &, ut loquitur Cassiodorus, ^{Ejus usus frequentissimus.} ærem serenum purissimè labens mentitur. ^{Lib. 7. var. 6.}

DE AQUA FELICI AD DIOCLE-
TIANI THERMAS.

III. Aqua, quam in altis Exquilias, Quirinalem, & Cœlium montem deduxit Sixtus V. ac *Felicem* suo de nomine vocari jussit; licet multum salubritate cedat Salonix, coquendis tamen carnibus, aliisque domesticis, ruralibusque usibus est admodum opportuna. ^{In quos usus opportuna.} Quanquam illa, quæ postea magnis ex fontibus prope Diocletiani thermas per Urbem derivatur, suos, quacunque fluit, tubulos, & canales progressu temporis tartaro obducat.

DE

DE AQUA SABBATINA IN SUMMO
JANICULO.

*In quos item
Sabbatina.*

IV. Similiter aqua Trajana , seu Sabbatina, quæ tam uberi copia aliis admixta sub nomine *Aqua Paula* cis Tiberim ad summum Janiculum à Paulo V. elapso proximè seculo reducta fuit, eodem cum moderamine venit laudanda. Hæc enim, quanquam & ipsa Trivio fonte ignobilior fit (unde olim vix in alios usus, quàm in *Nau-machiæ*, versandisque molis adhibebatur) maximum tamen emolumentum, nostrâ ætate transtiberinis regionibus ad civilia etiam opera præbere solet: cum interim tum innumerabiles putei, tum duo juges, & saluberrimi fontes, alter ad ripam Tiberis, alter sub Vaticano colle, de quibus egimus, delicatis ventriculis sufficiant.

De

De Aqua Tiberis in potum salubriter adhibita.

C A P. X I.

LUVIA deinceps Romæ est magni nominis Tiberina, quæ per sex menses in cisternis probè purgata, à nonnullis nostrâ etiam ætate, tanquam purissima, potatur salubriter. Nec ignoramus ab *Urbe condita spatium annorum.*

Salubriter à nonnullis potatur.

CCCCXLI. ut narrat Frontinus ^a, *Romanos omnes latice ex Tiberi potissimum hausto contentos fuisse.* Et quanquam postea, introducto thermarum usu, auctâque exinde cloacarum illuvie, Strabone teste, utpote nimium inquinata, dimissa fuerit; sublatâ tamen thermarum frequentia, & aquarum ductibus dirutis, cum spatio septingentorum postea annorum ad Tiberinarum potum reditum fuerit, ut Baccius ^b advertit; nullus unquam è Scriptoribus, aut Medicis eas in potibus condemnavit. Quinimo legimus non solum Clementem VII. ut refert idem Baccius ^c, illâ usum fuisse, sed & Paulum III. ^d hanc omnibus urbanis aquis præposuisse; ut idcirco illam & Laurentum, & Bononiam, & Nicæam secum jussert

^a Loc. sup. cit. de aqu. duct.

^b Lib. 1. de ther. cap. 9.

^c Loc. mox cit.

^d Apud Petron. de Viâ. Rom. lib. 2. cap. 5.

Paulus III. eandem cunctis prætulit.

G

aspor-

asportari. Pontifex quidem, qui summo rerum, usu, summâque prudentiâ præditus inter gravissimas Apostolici ministerii curas, longam, atque incolumem senectutem exegit. Atque inter eos, qui nunc etiam illâ passim utuntur, connume- randi sunt Patres tum Discalceati S. Theresiæ cis Tiberim, tum Oratorii S. Philippi Nerii, quibus postremis curandis olim incumbebamus. Porro Tiberina in aqua condimenti locum obtinent tot minerales, quæ in sinum ejus confluunt, ut rectè advertit Baccius: quo fit, ut aqua Tiberis defecata integrum seculum incorrupta serve- tur, quemadmodum asseruit Matthiolus, atque etiam Cardanus.

* Loc. sup. cit.
cap. 10. pag. 18.

II. De aqua Crabra, quam *Marianam* ap- pellant, scribere superfedemus, cum per loca adhuc inculta, atque inhospita plus no- cens, quàm utilis (præterquam versandis molis, & irrigan- dis hortis) tacitè ad flumen excur- rat.

*De Cisternarum aquis, & cur Romæ
non sint admodum in usu.*

C A P. XII.

UPEREST, ut aliquid etiam dicamus de aquis pluvialibus. Quanquam verò has Hippocrates ^a, modò non sint procellosæ, sed ab æthere cum tonitru æstate cadant ^b, horæas propterea dictas, reliquis prætulisse visus sit; cum Sol simplices, minusque graves aquæ particulas sursum urgeat, ac nitrolis salibus immisceat, eaque ratione Vitruvius ^c pluvialem aquam cæteris anteposuerit: attamen hujusmodi cisternarum latrices Romæ non sunt admodum in usu, & præter PP. Jesuitas apud S. Andream in Quirinali, aliosque Cœnobitas eodem in colle hospitantes, invenies paucos, qui eos potent; cujus ratio non alia, meo quidem judicio, esse potest, quàm quod magna hîc lectissimorum fontium, puteorumque copia ubique suppetit, atque redundat. Accedit etiam, quod ingens, atque assiduum studium impendendum est, ut pluviales aquæ ab iis vindicentur sordibus, quæ non occurrunt duntaxat sub

^a De aer. loc.
& aqu. n. 16.

^b 4. in 6. epidem.

Quandam, &
qua ratione aquas
pluvias cæteris
anteponendas cœ-
suerit Hippocra-
tes.

^c Lib. 8. Archit.
cap. 2.

Cur earum usus
apud Romanos
infrequens.

forma peregrinorum salium, & impuri sulphuris, sed sunt quoque ovula insectorum, & vegetabilium à tectis, terrâque, imbris abrepta, tunc demum animanda, cum humido leniuntur. Nec sanè homines, præterquam necessitate adducti, longos labores, ac diuturna studia subire consueverunt. Legendus Lucas Antonius Portius ^d, qui sub puteorum nomine cisternas etiam intelligit, modumque tradit, quo apud Venetos pluvia per arenam ritè percolatur.

II. Sed hæc, quæ de Romanis aquis in universum diximus, experienciâ ipsâ ab omnibus tum incolis, tum advenis clarè possunt comprobari; ut illud jure plus adhuc miremur, nonnullos cælum hoc vel propter insalubres aquas calumniari.

Ana-

^d De Milit. in
Cast. sanit. ruen.
par. 2. cap. 6. pa-
gina. 130.

*Analysis ad ignem facta, una cum respectiva
gravitate Romanarum aquarum.*

C A P. X I I I.

ED, ne desit Lectoribus nova utilitatis, aut curiositatis materia, subnectemus hîc nonnulla experimenta, quæ ad singularum Urbis aquarum, tum crases, tum pondera deprehendenda tentavimus; ita enim bibentium securitati, & nimix quorundam diligentix consultum fore speramus.

II. Verùm antequam, quæ in unoquoque latice animadversa sunt, ostendam, dicendum est, nequaquam omnia tentamina (quæ in singulis multa fuerunt) ad eandem omnino rationem, adamussim rediisse. Etenim unam, eandemque, exempli causâ, Felicem aquam non variis modò tempestatibus, sed eâdem quoque hebdomade haustam, eodemque ignis gradu iterum, & sæpius exploratam, ferè semper aliquantò diversam quantitatem, qualitatemque, sapore, & colore sedimenti deposuisse observavimus. Quod nimirum, cum residentia ipsi aquarum element-

*Advertendum pro
varietate, quæ in
experimentis re-
petendis incidere
solet.*

mento non sit adnata, sed aliunde, vel ex terræ ductibus, & meatibus, vel alveis, atque etiam ab aëre, ventis, igneque admixta veniat; profecto illius vel moles, vel natura, & conditio longè diversa, pro temporum, locorum, modique experiundi discrimine, potest incurrere, quæ descriptam diversitatem efficiat; quam certè nemo in una, eademque macrocosmi aquâ, distinctis diebus haustâ, mirabitur, qui diligenter advertent, unum, eundemque, per microcosmi vasa, fluentem sanguinem, etiamsi unâ, eademque horâ in plures cyathos effundatur, multâ tamen dissimilitudine plerunque variari; ita ut vix una portio, mole, pondere, colore, & consistentiâ grumi, aut quantitate, colore, & sapore serositatis, alteri penitus similis occurrat.

Traduntur discriminis gradus, qui frequentiores deprehenfi sunt.

III. Quoniam verò infiniti propemodum, ac supervacui operis esset singulos discriminis gradus describere, ac referre, quos nostris in conatibus advertimus; eas tantummodo observationes dabimus, quæ in Romanis aquis constantiores, ac frequentiores nobis obtigerunt, quæque ad earum indolem, ac salubritatem definiendam, & confirmandam sufficiunt; tum curiosis aquarum exploratoribus non injucundas futuras esse confidimus.

IV. Ut nihil autem in analyticis hisce tentaminibus inobservatum superesset, certam aquarum

rum singularum mensuram, vitreis cucurbitis scorsim exceptam, per arenæ, ut ajunt, balneum ad eundem ignis gradum leniter commoveri potius, quàm ebullire curavimus; ita enim tria præcipuè explorata sunt. I. quem odorem inter evaporandum efflaret. II. an eandem perspicuitatem, ac colorem retineret. III. cujus plus, minus naturæ, & quâ proportionem depositum in vitro corpus subsideret; quod sanè, cum nemo ignoret esse mixturam elementaris terræ, tartari, ac diversorum salium, & quandoque etiam sulphuris, satis putavimus, si una cum Illustrissimo Francisco Blanchino, ab honore Pontificii Cubiculi, ac diligentissimo naturæ investigatore, non linguâ solum, sed oculis, microscopio etiam armatis, tandemque variis, qua acidis, qua alchalicis salibus intimius scrutaremur. Nos enim piguit inutilis laboris, qui singulis elixiviandis nostrarum aquarum sedimentis, ut particulares sales separarentur, impendi debet. Nam cum aquæ hujusmodi dulces, ac potabiles sint, non verò minerales; adeo exiguum salium molem secum ferunt, ut magnam sedimentorum copiam habere debeamus, unde modicum salis possimus elicere, quos cæteroquin non simplices, ac primordiales extrahendos, sed aggregatos, ac veluti androgynos, immo ab igne deformatos arbitramur. Incipiendo itaque ab aquis in Urbe nascentibus, exhibetur

*Tria potissimum
per analysim a-
quarum explora-
ta sunt.*

ANA-

ANALYSIS

AQUÆ FONTIS, SEU RIVULI FLUENTIS
AD RIPAM TIBERIS.*Ordo experimenti.*

V. Haustus, ac decantatas lib. xii. hujus aquæ mense Augusto inclusimus cucurbitæ, & lento igne evaporari curavimus. Vix tertia pars absque ullo odoris sensu in auras effluxerat, cum albescentem membranulam, in ejusdem superficie adglutinatam conspeximus. Hæc oleosæ quasi naturæ, postquam universum fluidum absumptum fuit, cum reliquo sedimento cucurbitæ parietibus adhæsit. Color verò aquæ prope finem evaporationis ad dilutiorem albedinem accedebat; & sapor quandam lactis suavitatem reddere videbatur. Terra autem (oleosis quippe, volatilibusque aliquot particulis implicita) illico nonnihil odoris sulphurei retinebat, olfactum leniter, nec insuaviter percellentis; sed ulteriori exiccatione penitus inodora evasit. Sedimentum, vitro adhuc hærens (hæserat autem tenaciter) referebat orbiculares lamellas tartari defecationis: spathula verò diligenter abrasum, & microscopio subiectum cineream massam, extensæ farinaceæ substantiæ persimilem, exhibuit. Pondus hujus tartari fuit circiter granorum xxx. qui, linguæ admotus, sensum occultæ acridinis ad amaritatem vergentis in-

intulit; quique affusis guttulis spiritus sulphuris lenem fermentationem statim concepit, elevatis bullulis, ad unum circiter temporis minutum perdurantibus. Sed non propterea spiritus de sua aciditate quidquam remisit. Nulla interim effervescencia in alia ejusdem sedimenti parte per admixtionem olei tartari induc̃ta est.

VI. Hæc porro tentamina nos apertè doceant summam aquæ salubritatem. Nam, cum nullum ingratum odorem inter evaporandum reddat, atque alchalinis aliquot particulis, tam fixis, quàm volatilibus, & quidem moderatè referta appareat; jure quodam compositionis stomacho gratissima esse debet, qui lenibus alchalicis, ac subamaris particulis gaudere solet. Neque interim ab alchalina ejus vi ulla timenda videtur digestivi in nobis acidi enervatio; quoniam experimento innotuit, spiritum sulphuris subsidentiae hujus miscelâ nequaquam dulcescere. Denique adeo exigua est sedimenti moles, ad aquæ molem comparata, ut certò affirmare possimus, aquam istam multis vacuitatibus donari, atque idcirco alimentorum dissolutioni opportunissimam esse.

Duflum inde argumentum salubritatis.

*Ordo experimen-
ti.*

VII. Duodecim pariter libras istius aquæ ad evaporandum in cucurbitam coniecimus, quæ primum nullum odorem expiravit; post medium verò evaporationis, ut subalbido pulvere quasi aspergi, ita quibusdam ex nostris exiguum sulphurei halitus reddere visa est; ab igne tamen remota omni penitus odore destituebatur.

*Saporibus minus
fidendum.*

VIII. Sedimentum reliquit plus minus granorum xxxv. quod leni acrimoniâ, sepultâ etiam, ut videbatur, amaritie, gustus organum nobis affecit. Verùm ipsis saporibus minus fidendum arbitramur, cum sæpe iidem extranei sales, quibus linguæ papillæ in variis hominibus feriuntur, diversimode affici, ac modificari valeant cum multigeneris particulis, quæ in illius organi glandulis, porisque inveniuntur; quamobrem diversa apud diversos papillarum, & pressiois, & irritationis ratio succedit: quemadmodum apud febricitantes passim observamus.

*Quid observatum
in sedimento.*

IX. Sedimenti forma orbicularium, exiliumque lamellarum apparuit, quæ cum ægrè à vitri parietibus abraderentur, adhibito microscopio, spongiosam massam referebant salinæ simul, atque
al-

alchalinæ terræ, quæ instillato spiritu sulphuris leves bullulas excitavit; & contra planè immobilis permansit, cum tartari oleum fuisset infusum.

X. Eâdem, quâ in primo experimento probationis methodo procedentes asseverare non dubitamus, hanc etiam aquam, potui salubrem esse: etenim, cum eadem nec impuro sulphure, nec acidis, erodentibusque salibus, sed alchalino tartaro, eoque non quidem nimio, sed modico imbuta sit, fieri non potest, quin ventriculo, ac visceribus gratissima evadat.

Argumentum salubritatis.

III.

ANALYSIS

AQUÆ BEATI FELICIS.

XI. Similiter totidem libræ aquæ, vulgo nuncupatæ *del Beato Felice*, eidem arenæ balneo ad evaporandum admotæ, nullum principio de se odorem; postea verò suavem quendam halitum subobscuri, gratique sulphuris promebant. Deinde quo minor lymphæ moles ab evaporatione superfuit, eo magis albo, raroque pulvere, perinde quasi tartaro volatili, extima ejusdem superficies obsideri videbatur; donec sedimentum, ferè candidum, & vitro vix adhærescens (sponte enim quassato vase concidebat) apparuit, & qui-

Quid animadvertum in evaporatione,

dem compositum lamellis pellucidis, conspersis passim bullulis minutioribus, spumæ globos æmulantibus, nitidâque superficie præditis, non secus ac si vernice fuissent illitæ. Pondus sedimenti fuit granorum circiter xxxv. sapor verò suavis alchalinæ terræ. Cæterum lenis, brevisque in eodem fermentatio per affusionem spiritus sulphuris habita est; nullus verò spectatus motus instillato oleo tartari.

judicium salubritatis.

XII. Hanc Beati Felicis aquam, fortè quis salubriorem lymphâ sorore suâ, quæ ex fonte *del Grillo* dicto manat, judicabit, si nimirum advertat, hujusmodi aquam adhæsione minus tenaci, propter quam à vitro facilius abstergitur, donari: quamobrem corporis nostri vasa promptius subire poterit.

IV.

ANALYSIS.

AQUÆ E FONTE VATICANO.

Ordo experimenti.

XIII. Par quantitas hujus etiam aquæ igni admota, postquam magnâ parte evaporavit, olfactum affecit aliquali, ac planè insensibili sulphuris odore: subsedit tandem exiccata terra subalba, & friabilis, scilicet quæ à phialæ fundo facilè, ac suapte naturâ levi succussione cecidit, saporemque reddidit alchalinum suaviter attemperatum.

Pe-

Pependit in lance grana xxxiv. ejusque figura apparuit minutorum, sed irregularium globulorum, qui microscopio suppositi, videbantur constare lamellis majoribus, quibus minores laminæ, æque pellucidæ erant impositæ, quarum nonnullæ conspersæ globulis, & striis longioribus, aliæ verò globulis destitutæ viscebantur. Admixto spiritu sulphuris lenem fermentationem, nullam è contrario ab inspersione olei tartari sedimentum hoc prodidit.

XIV. Ex iis, quæ in Vaticana lymphæ experti fumus, ejusdem bonitas non obscurè deducitur. Pura enim, subtilis, & alchamica cum sit, stomacho jucunda, visceribusque, & sanguini accepta esse debet. *Potando salubris est.*

V.

ANALYSIS

AQUÆ FONTIS TRIVII.

XV. Hæc lymphæ æquali mole ad evaporandum commissa, nullo primùm, mox suavi, dixerim, odore nares permulsit. Circa finem evaporationis ad quandam albedinem accedebat. Sedimentum, quod xix. grana pependit, pellucidum, cum vitro adhuc hæreret, apparuit, ac diligenter observatum referebat opus phrygium, palmis veluti, & globulis elegantissimè distinctum; *Quid præsetulerit in sedimento.*

ctum; ægrè deindè abrafum, & microscopio sub-
jectum, pristinam figuram amittere visum est,
integris duntaxat permanentibus nonnullis lamel-
lis. Sapor ejus aliquibus vix sensilis fuit, aliqui-
bus verò occultam acredinem prætulit. Nullam
fermentationem cum oleo tartari, adeo verò exi-
guam cum spiritu sulphuris inivit, ut, horologii
ope explorata, vix ad dimidium minutum primi
horarii perduraverit.

XVI. De hac pariter Trivia aqua nemo du-
bitabit, quin optima ad bibendum sit, cum ea,
nullis malis, & omnibus bonis signis, quæ ab
analyfi deduci possunt, insigniatur.

VI.

ANALYSIS

AQUÆ AD THERMAS DIOCLETIANI.

XVII. Parilis hujus aquæ quantitas in arenæ
balneo ægrius, quàm recensitarum ulla evapora-
bat, & majores in bullas, fortè aucto ignis gra-
du, intumescere observabatur: nullâ tamen sen-
sibili graveolentiâ, sed nec suaveolentiâ nares af-
fecit. In extremo limine evaporationis colores
quasi iridis in eadem spectabantur, gradatim im-
buentes prismata crystallina salium contentorum
in sedimento, quod fuit ponderis circiter grano-
rum XL. speciemque exhibuit instar prismatum.
ob-

Ægrius, quàm
superiores, evapo-
ravit.

oblongiorum, quæ à vitro difficulter abrafa occurrerunt sub microscopio multis cum grumis terreis, ipsorum prismatum filamentis in rectas lineas dispositis, atque interjectis.

XVIII. Terra hæc subobscuri coloris, obtuso quodam sensu linguam attecit, & in fermentationem adeo exilem, ac brevem cum spiritu sulphuris venit, ut ex horologii indicatione vix ad sextum secundum temporis, sive decimam partem unius minuti horarii pertigerit. Nullum planè motum excitavit infusum in ea oleum tartari.

Sedimentum obtuso sensu linguam attecit.

XIX. Ejusmodi tentamina, ut aquam hanc reliquis hætenus evaporatis crassiorem, ita minus alchalinam, sed nitro potissimum (ut prismata monent) tartaro, ac terrâ admixtis, refertam esse demonstrant. Quinimo, cum Cap. X. ostenderimus tubos, per quos aqua ista ab Exquiliis in humiles Urbis regiones decurrit, tartaro refertissimos inveniri, dubium esse non potest, quin, cum magis terrea sit, pro delicatis ventriculis minus sit laudanda.

Minus laudanda.

VII.

ANALYSIS

AQUÆ FONTIS IN JANICULO, QUÆ A LACU POTISSIMUM SABBATINO, SEU BRACCHIANENSI

DERIVATUR.

XX. Hanc quoque ad libras XII. calentibus ci-

cineribus, ut evaporaret, admotam, in bullulas pariter grandiores, cum gradus vel minimus ignis augeretur, attolli vidimus. Odore quodam molesto nares affecit, quæ sanè graveolentia, instar muriæ ab ipso sedimento, quod alioquin difficulter exiccabatur, retenta est. Color ejus subfuscus, qui admotis prunis in nigrum convertebatur. Substantia verò, microscopii ope, velut opaca tartari massa cum solidis angulis apparuit; cujus saporem admodum ingratum, falsum, atque muriaticum offendimus. Sedimenti pondus fuit granorum circiter $xxix$. Admixto spiritu sulphuris levis excitata est fermentatio, non quidem propter alchalias, quæ paucissimæ sunt, sed salinas partes in sedimento occurrentes. Ab oleo tartari nullus motus inductus fuit.

*Ejus evaporantis
graveolentia.*

XXI. Hinc liquidum videtur, hanc ex Romanis aquis minus esse salubrem, cum ingrato quodam sulphure, salibusque terreis, ac nihil penè levigatis, referta sit. Et quanquam ob modicam sedimenti quantitatem, & admixtum sulphur levior appareat, tamen propter idem impurum sulphur cæteris est insalubrior.

Cæteris insalubrior.

VIII.

ANALYSIS

AQUÆ TIBERINÆ.

XXII. Aquam, ut purior esset, è medio Tiberi

Tiberi haustam, diurnâque sex mensium percolatione, ac morâ in cisternis PP. Oratorii S. Philippi Nerii depuratam, ad libras XII. intra cucurbitam in arenæ balneo collocavimus. Hæc faciliè in auras abire, nec ullum pravum, sed omnino gratum odorem prodere visa est. Circa medium evaporationis albo, ac tenuissimo quasi pulvere in superficie contegi cœpit. Sedimentum leni, falsoque amaro sapore linguam affecit; & inspectum, velut arenosa, spongiosaque massa, particulis irregularibus, aliis obscuris, aliis candidis referta, apparuit. Sub microscopio manifestavit intermixta prismata longiuscula, identidem divisa, & polygonâ figurâ prædita. Pondus residentiae fuit granorum circiter xxxv. Maxima, & diurna, affuso spiritu sulphuris, observata est ebullitio, quæ per quatuordecim minuta horaria in automato horologio indicata perseveravit.

Experimentificti.

XXIII. Porro facilis evaporatio, nullus inde pravus odor, residentia parva, & subamara testimonium præbent bonitatis hujus lymphæ, quippe quæ alchalicis salibus moderatè imbuta, saluberrimum sui usum pollicetur, ut experimento compertum est apud eos, qui nostro etiam ævo eâ passim utuntur.

Testimonium bonitatis.

XXIV. De putealibus autem aquis neque tentandum aliquid habuimus, neque monendos Romanos incolas habemus præter hæc ipsa, quæ

Idem esto de putealibus a quis judicium.

de Tiberina aqua tentavimus, & monuimus; cum puteorum lymphæ ab eodem Tiberi per terræ meatus plerunque deriventur.

DE RESPECTIVA INTER SE GRAVITATE
ROMANARUM AQUARUM.

XXV. Ut experimenta non secretò, sed palàm fierent, advectæ sunt infrascriptæ aquæ in ædes Illustrissimi Præsulis de Augustinis, viarum Præfecti, ubi nos coram multis eruditis viris, una cum Illustrissimo Blanchino paratum ad explorandam fluidorum gravitatem instrumentum (quod est phiala aëre plena, colloque in angustissimum apicem hermeticè, ut ajunt, clausum desinente) intra singulas aquas paulatim immerimus, repetito duobus distinctis diebus periculo, & quidem sequente ordine. Scilicet

*Instrumentum ad
aquarum gravi-
tatem exploran-
dam.*

DIE V. SEPTEMERIS MDCCIX.
PONDUS AQUÆ AD RIPAM TIBERIS.

XXVI. Pondus phialæ ita accommodatum, moderatumque fuit, ut adamussim penderet uncias quinque. Hoc verò servavit æquilibrium cum aqua fontis, seu rivuli ad ripam Tiberis, quod sanè pondus redactum in quadrantes grani (ut comparatio, & differentia diversarum aquarum.

cvi-

COELI QUALITATIBUS. 67
evidentius constet) ascendit ad pondus quadrantum
11520.

PONDUS AQUÆ TIBERINÆ.

XXVII. Idem pondus unciarum quinque, minuendum erat quadrante grani, ut libraretur cum aqua Tiberina pridie à flumine hausta omnium levissima
11519.

PONDUS AQUÆ BEATI FELICIS,
ET MARCHIONIS GRILLI.

XXVIII. Idem pondus augendum erat supra uncias quinque quadrante grani, ut libraretur cum aqua B. Felicis, & cum aqua *del Grillo*, quæ inter se æquilibres sunt
11521.

PONDUS AQUÆ FONTIS TRIVII.

XXIX. Idem augebatur dimidio grano supra uncias quinque, ut libram servaret cum aqua Fontis Trivii
11522.

PONDUS AQUÆ AD THERMAS DIOCLETIANI.

XXX. Idem augebatur $\frac{1}{2}$ grani supra uncias quinque, ut libraretur cum aqua ad thermas Diocletiani, vulgò *di Termini*
11523.

DIE VII. SEPTEMBRIS IJUSDEM ANNI MDCCIX.

NOVUM EXPERIMENTUM PONDERIS AQUÆ
FONTIS TRIVII.

XXXI. Repetito experimento cum aqua Trivii pondus erat unciarum quinque auctum $\frac{1}{2}$ grani 11522.

PONDUS AQUÆ EX LACU SABBATINO.

XXXII. Idem pondus unciarum quinque minuendum erat octava parte grani, ut libraretur cum aqua adducta ex lacu Sabbatino in summum Janiculum, quæ propterea levior est reperta, quàm Romanorum fontium ulla 11519. $\frac{1}{2}$

PONDUS AQUÆ AD RIPAM TIBERIS, ET AQUÆ
S. DAMASI IN VATICANO.

XXXIII. Idem pondus unciarum quinque libratum cum aqua fontis ad ripam Tiberis nihil variatur; libratur etiam cum aqua S. Damasi, scaturiente ad aream subdialem *Palatii Vaticani*, quæ propterea est ejusdem omnino ponderis cum aqua fontis ad ripam Tiberis 11520.

Solum

*Solum Romanum simplicibus theriacalibus refer-
tum, omniumque rerum ferax, Cœli
salubritatem confirmat. Objecta
refelluntur.*

C A P. X I V.

UONIAM, juxta Theophra-
sti ^a axioma, talis est aqua,
qualis terra, per quam ipsa
percolatur; certè, cum purif-
simos in Urbe latices, & na-
sci, & influere proximè de-
monstratum sit, vel hoc un-
ico argumento salubritatem

^a De caus. plant.
lib. 6. cap. 3.

*Talis est aqua,
qualis terra, per
quam percolatur.*

Romani soli evincere possemus, nisi alia succur-
rerent testimonia, quibus nostræ claritas hypo-
thesis magis adhuc elucescet.

II. Porro, cum Latium, quod nos ipsi cal-
camus, & colimus, Strabonis etiam auctoritate
omnium frugum, ac rerum sit feracissimum, ne-
cesse est proculdubio, ut regio, ubi Roma ædi-
ficata fuit, multo sulphure, faleque volatili re-
dundet, atque idcirco copiosa in aërem emittat
effluvia, quæ Romanorum intra corpora jugiter
admissa, conservandæ, producendæque vitæ aptis-
sima sint.

*Latii terra fera-
cissima.*

Hoc

Simplicia theriacalia ibidem optima ex Galeno.

b Cap. V. & XIV.

III. Hoc autem luculenter etiam deducitur ex simplicibus amaris, & aromaticis (theriacalibus propterea apud Medicos appellatis) quæ præ cæteris regionibus Romanâ de terrâ ipsius Galeni testimonio nascuntur optima. Is enim peculiari libro de Antidotis ^b: *Et chamæpityon, & camedryn, & thlaspin, & centauream, & hypericon, & polium, & id genus herbas alias se Romæ vidisse narrat; atque multò plus redolentes hîc ortas, quàm Cretâ advectas (modò continuis imbribus obrutæ non fuerint) deprehendisse, ut absynthium, & mentam silentio præteream, quæ nusquam magis efficacia, quàm Romæ inveniuntur. Adeo dubitare non licet, quin ex Romano solo particulæ, non tantùm humanæ naturæ minimè infensæ, sed omnino salubres, atque etiam alexiteriæ, perpetuò in ambientem aërem cleventur.*

Villus ex Romana terra saluberrimus.

IV. Quid? quod eadem terra, quæ tot alendis antidotis, frugibus, fructibus, atque animalibus est opportuna, domesticâ quasi ubertate salutare hospitibus victum suppeditat? Hæc enim, quæ ad Romanorum usum in Latio, atque ipsa in Urbe nascuntur, & pascunt, suavitate, ac salubritate, aliis, quæ sub cœlo credito clementiori, adolescunt, fortè non cedunt.

V. Enimvero, ut primùm omnium de pane dicamus, quippe qui communissimus, ac multis certè

certè solus est cibus; ubinam melior occurrit vel qualitate frumenti, vel panificio, quam Romæ? Etenim in Urbe, non solum, qui siligineus, nempe candidus, & levissimus, pro Pontificia familia in Vaticano paratur, nobilium, & divitum, ferè omnium saturandis domibus sufficit; sed etiam quisquis alius publicè coquitur, optimus est, immo vel secundarius, ac domesticus in pauperum usum, saluberrimus reputatur.

Panis nusquam melior.

VI. Animalium deinde carnes sapidæ habentur, ac saluberrimæ, ut sunt bovina, & vitulina, præsertim illorum vitulorum, qui lactentes vulgo à mungendis tantummodo matrum uberibus *Mongane* dicuntur, omnium ad Urbem confluentium suffragio commendatæ, Romanis pascuis præcipuam celebritatem impertiuntur. Carnes etiam generis gallinacei, & volatilium laudatissimæ. Caseus quoque magnopere à Galeno extollitur. Quinimo ova ipsa mirum in modum jucunda, &, si recentia fuerint, atque in Urbe nata (quippe quæ ex gallinis probè altis) tantum ferè nutriunt, quantum ponderant. Fructus dulces, & olera gustui grata. Unde qui Romam Neapoli veniunt, ultro fatentur, hæc, quanquam ibi citius, ac sæpius per annum nascuntur, Romanâ tamen ex terrâ prodeuntia, sapida magis inveniri.

Carnes animalium optime.

Volatilium etiam, & gallinaceæ.

Tum ova.

Et fructus.

VII. Herbarum quoque Romanarum ubertata-

† Lib. 2. de bello Gothor. n. 3. pag. 460.

Procopii locus insignis.

tatem commendat locus Procopii ^c, feracitatemque soli confirmat, ubi obsessam à Gothis Urbem, & annonæ caritate laborantem, ab herbis victum sibi quæsisse narrat: *quales*, inquit, *intra mœnia suâ passim sponte nascuntur*: *Et hæc quidem in agro Romano non hyeme, nec alio quovis tempore desunt, sed assiduò florent, ac de se germinant, Et ea copia sunt, ut vel equos obsessi bis alerent.*

Vina laudatissima.

VIII. De vinis autem superfluum planè est sermonem instituere, cum colles Albani, Aricini, Lavinii, Tusculani, Tiburtini, alique finitimi, magnam copiam selectorum, pariterque odoriferorum vinorum, quæ prisca etiam Scriptores laudibus extulerunt, in Urbem transmittant.

IX. Mirari itaque satis non possum, nonnullos nostra alimenta hebetiora, parumque nutriendia (cum leviora, & concoctu facilia dicenda sint) putavisse. Certissimum enim est, Romæ saluberrimum, si iustâ dosi sumatur, bonique succi victum omni anni tempestate à cujusvis fortis hominibus seligi posse, si velint; pisces quidem ex flumine, atque ex proximo mari; cætera verò amplâ tellure fruges, frumenta, fructiferas arbores, lactifera, atque ovipara animalia, quovis tempore, parvo etiam pretio, largiter ministrante; ut nemo dubitare possit, quin Roma terram ipsam, quatenus optima, copiosaque fug-
ge-

Quavis anni tempestate victus salubris abundat.

gerit alimenta, salutarem obtinuerit.

X. Verùm duo argumenta Romanæ terræ bonitatem impugnare videntur, alterum petiitum à diversis mineralium fodinis, quæ per Latii agrum passim occurrunt, alterum ab experientia, quæ crebrò nos admonet, infalubria, ac lethifera esse nonnulla loca, in quibus si quis Urbanorum hominum summa ætate, vel autumnino somnum capiat, citò in malignas febres incidit, & plerunque occidit.

XI. At neque mineralia nobis obsunt, neque loca iis referta infamem aërem contrahere, per se possunt, nisi stagnantibus inter æstivos calores aquis fermententur, & squalcant, quo vitium, si quod terræ inest, atmosphæram inficiat. Unde quidquid vulgus mineralium venis attribuit, nos in palustres aquas, fodinarum salibus magis depravatas, ratione adstipulante, rejicimus; cum experientiâ compertum sit, multa loca, vel intra Urbem, quæ olim propter hærentes aquas, damnati prorsus aëris reputabantur, solâ exiccatione evasisse salubria. Sed hæc, aliaque objecta fusiùs agitabimus, ubi de adventitiis hujus cœli qualitatibus agemus.

Duo contra salubritatem Romanæ telluris argumenta.

Alterum à fodinis mineralium.

Alterum à periculo dormientium in locis quibusdam Romani agri.

Mineralia nihil efficiunt salubritati, nisi stagnantibus aquis corrumpantur.

ad Part. poster. hujus Dissertat. Cap. VII.

*Ex florido colore Civium Romani cœli
clementia deducitur.*

C A P. X V.

RADUM nunc faciamus ad ea, quæ, licet ex laudatis jam in Urbe tum situ, & ventis, tum aquis, & solo proficiſcuntur, ad ejusdem tamen ſalubritatem comprobendam ſuppetias ferunt. Quorum primus eſt Romanorum color, qui nec nimium rubicundus, Celſo ſuſpectus, nec admodum pallidus, flavus, aut terreus, qui cunctis damnatur; ſed ſuavis, atque ad viſum dulcis, quem proſectò Hippocrates ^a inter hominum colores præ omnibus commendavit. Sunt enim eorum, qui Romam incolunt, (tametſi umbratilem, ac ſeſſilem vitam degunt, ut Moniales, & pleræque nobilium mulierum) formæ benè coloratæ, ac floridæ, niſi quis morbus prohibeat. Quinimo adeo verum eſt, aſpectus incolarum Urbis ſuaviter temperatos eſſe, ut ſi quis Romam veniat cum oris colore parùm laudabili, ſenſim illum deponat, atque in ſuaviorem commutet.

^a Lib. de alimento n. 5.

Qui color Hippocrati maxime commendatus.

Quan-

II. Quanquam verò inquirere in causas boni, malive hominum coloris, non sit in præsentia necessarium; utile tamen est nosse naturalem vultus tincturam humorum in corpore exuberantium certissimam notam esse; quemadmodum, apertè docuit Hippocrates ^b. Bonus enim, dulcis, ac suavis hominum color significat tum contenta fluida optimè soluta, ac defecata, tum continentia vasa sine ullo, vel obstructionis, vel convulsionis impedimento inveniri: nimirum liberam fieri bonorum humorum à visceribus in cutim, & à cute in viscera reciprocationem, sanguinemque ad minimos cutis tubulos pertingentem, partim perspirare, partim lymphæ mixtura ita dilui, ac temperari, ut intuentium oculos oblectet gratâ lucis reflexione, quam jucundè efflorescentem colorem appellamus.

Color vultus exuberantem humorum indicat.

b In limine libri de humoribus.

III. Secus verò nihil magis, ac prius advenas commonet, cælum alicubi esse inclemens, quam subhumida incolarum species, quæ flavo, aut viridi colore penè exanguis occurrat, ut apud paludum, nostri que proinde litoris accolæ passim evenire observamus, quibus aptè congruet vulgarum illud Stratonici ^c Citharædi dictærum in Caunios οἴηται φύλλων γενεή, τοῖν δὲ καὶ ἀνδρῶν: *Tale quidem genus est hominum, quale est foliorum*; aut illud ejusdem, quo Caunios exceperit molestè ferentes, atque indignantes, propriam

c Ex Strabone lib. 14.

K 2 urbem

Lepidum Stratonici dictum in Gaunio.

urbem eo celebri Homeri versu tanquam insalubrem damnari, *se*, inquit, *nunquam ausurum, urbem insalubrem vocare, in qua mortui ambulent*; perinde quasi ex pravo Civium colore argui posset, cadavera, non homines per vias illas incedere. Atqui per semitas Urbis, nisi quis ex palude veniat, aut ex Nosocomio, plerique omnes gratâ specie jucundissimi occurrunt.

d Lib. 18. cap 5.

IV. Nequidquam verò Plinii ^d verba quis objecerit: *Salubritas loci non semper incolarum colore detegitur, quoniam assueti etiam in pesti-
lentialibus durant*. Etenim, ut ut nonnulli ex iis, qui regiones inclementis cœli habitant, bono colore frui possint, in universum tamen malo habitu semper scindantur; atque illi potissimum formam in deteriore commutant, qui in aërem

Advenarum color fit Romæ suavior.

noxium ex laudabili migrant; quod hic minimè apud advenas contingit. Constat enim, ut supra monuimus, suaviorem colorem eos in Urbe sensim acquirere, qui ex nocenti cœlo venerunt.

Ex

*Ex Romanorum ingenio, & prudentiâ
Urbis salubritas asseritur.*

C A P. X V I.

ED à suavi Romanorum Civium habitu ad sublimem, temperatamque in iisdem mentis aciem transeamus. Ad hanc vero quantum ipsa aëris salubritas conducatur, nemo melius assequetur, quam qui probè noverit, multigenas particulas ex atmosphærâ secretas, tum per pulmones obliquè cum sanguine, tum per cranii meatus rectâ in cerebrum, robur, & materiam, tam pro corporis, quam pro animorum motibus subministraturas ascendere. Unde in aëre crasso, & coenoso nonnisi ingenia tarda, retusa, atque hebetiora; in subtilissimo è contrario, ac fervido, nimium acria, prompta, & sapius inverecunda; in temperato denique, salubri, ac puro, temperata pariter, præclara, ac præstantissima nascuntur; juxtaque cœlorum discrimina multæ quoque tum mentis, tum morum varietates (si ipsa non defuerit educatio) adolescunt. Rectissime idcirco scripsit Hippocrates *“: sapientiam cerebro,*

Quid aer ingenio subministret.

De morbo sacro n. 17.

si sa-

si sanum fuerit, exhibet aer. Quod satis ostendit, aërem non modò ingenia, quæ peperit, sed quæ diù etiam complexus est, atque educavit, secundùm propriam temperiem erigere, vel flectere, acuire, vel retundere, uno verbo, componere, & conformare.

Romanorum ingenia prudentia conjuncta.

II. At verò, magnam esse Romanorum ingeniorum vim, cum prudentia, quod non passim invenitur, conjunctam, res planè est non in opinione dubia, sed ante oculos totius antiquitatis, & in præsentia cunctarum gentium exposita: ita ut pudeat, nostram (quam satis cognoscimus, & ultro fatemur) tantam esse non rerum modò, sed verborum etiam inopiam, ut tali patria planè arguamur indigni.

Quantum ingenio præstiterint Romani.

b Tuscul. quæst. lib. 1.

III. Profectò nulla ex omni historia civitas reperitur, quæ dexteriora ingenia ad humanarum, & civilium rerum peritiam, atque usum produxerit, quàm Roma. Unde Cicero *b* præclare non minus, quàm verè scriptum reliquit, *Romanos omnia aut invenisse per se sapientiùs, quàm Græcos, aut accepta ab illis fecisse meliora.* Unâ enim ex Urbe tot, tantique singulis in ætatibus prodierunt, pluribus simul doctrinis, atque exercitationibus pares; quippe qui & rem militarem, civilemque, & jurisprudentiam, & dicendi artem, & omnigenam philosophiam ad rem usque rusticam complecterentur; qualis profectò & Scipio Afri-

Utustioris memoria Romani præclarissimi.

Africanus fuit, & M. Cato, & L. Crassus, & M. Cicero, & M. Varro, & Servius Sulpicius, & Q. Mucius, & Julius Cæsar, & Titus Lucretius, & Cornelius Celsus; ne Principes enumerem sequentium temporum, qui ad summam Imperatoris artis scientiam omnes humaniores literas, ac liberales artes, & juris insuper studium cum totius orbis admiratione adjunxerunt. Romanorum insuper ingenia ad regendos populos (quæ ars artium dicitur) maximè idonea perpetuò habita sunt. Quo nomine supra cæteras orbis nationes à Poëtarum Latinorum Principe Virgilio ^c *Æneid. lib. 6.* extolluntur celebratissimis illis versibus:

*Excudent alii spirantia mollius ara, (tus:
Credo equidem, viros ducent de marmore vul-
Orabunt causas melius, cœlique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.*

Neque adeo effœtam hanc esse tellurem quis opinetur, ut non proximè dederit, ac, nisi cultus subtrahatur, in posterum non promittat Viros eximios, atque egregios, veterem Romani nominis laudem, novis illustrium operum exemplis instauraturos. Cum duobus propè ab hinc secu-

Etiam recentiores.

seculis Columnnenses dederit, & Urfinos, aliosque tum militari scientiâ, tum rerum civilium, peritiâ florentissimos. Ac si rem literariam sacram, & profanam recentiorum temporum attingamus, quid Valla in humanis studiis non promovit, atque perfecit, egitque, ut posteritas omnis proficeret? Quid in sacris literis, & Ecclesiastica antiquitate illustranda non præstitit Annalium parens Eminentissimus Baronius, alibi quidem natus, sed Romæ à pueritia liberalibus disciplinis institutus; quem ducem habuere qui deinde ejusmodi in rebus laudem sibi pepererunt? Meritò propterea scriptum est apud eundem Hippocratem ^d: *ut plurimum formas hominum, & mores, regionis naturæ compares esse.*

^d De aer. loc. & aquis n. 57.

SS. D. N. CLEMENTIS XI. laudes.

IV. Argumentum hujusce rei in CLEMENTE XI. Pontifice Maximo, & Principe Optimo luculentissimum habemus. Sed vetat eximia animi ejus moderatio, quo minus virtutes egregias perenseamus, quibus illum Romani cœli temperies, educatio, & disciplina ad totius Ecclesiæ felicitatem, & ævi hujus ornamentum eduxit, & informavit. Deo nimirum præclaræ indolis, & naturæ, cujus ipse Auctor est, rudimentis obsecundante, ac veluti jactis feminibus beneficiorum, gratiæque ubertate feracitatem, & incrementa largiente.

Ver-

Vernaculos morbos nullos Romæ omnibus Civium ordinibus communes inveniri.

C A P. X V I I.

ABSOLUTO sermone de mirabili Romanorum ingeniorum temperie, proximum est explicare, nullos Romæ morbos omnibus Civium ordinibus esse communes, quamobrem vernaculi dici possint, cum re vera vernaculi non

Morbi quibusdam regionibus familiares non dicendi vernaculi.

sunt alii, quam familiares multis in una regione viventibus morbi ob aëris, vel aquæ vitium ei regioni familiare, ut ex Hippocratis sententia Galenus ^a asseruit.

^a In lib. 1. epid. comm. 1. in proœm.

II. Et primùm continuæ febres, quas cum catalepsi, seu lethargiæ specie olim Asclepiades frequenter Romæ vidit, non sunt hîc morbi vernaculi, sed aliquando, aut sporadici ex particularibus nempe Incolarum erroribus orti, aut epidemici vagantur, sub censu scilicet februum castrensiū, & malignarum, quæ tunc præsertim divexant, cum aquarum cura in Urbe neglecta palustre alicubi solum ante ætatem induxerit. Quare Marsilius Cagnatus ^c, qui diu medicinam

^b Apud Cœlium Aurelium. 2. acut.

Febres nonnullæ vulgares interdum Romæ, non verò vernaculæ.
^c In com. de feb. lib. Roman. aer. pag. 37.

L

in

in Urbe fecit, cum febres, cujusmodi ab Asclepiade descriptæ sunt, sæpe observasset: *nec omni, inquit, tempore, nec singulis annis apparent, uti morbi vernaculi solent*, quos Græci ἐν γῶγῆς, & ἐπιχωρίους vocant, & ἐνδήμους, qui vulgares dicuntur ἐπιδήμιοι νόσοι, vel ἐπιδήμια. Itaque Asclepiades, febrem hanc vulgarem quidem, sed non vernaculam fuisse indicavit, quæ sanè nullo non tempore infestare debuisset.

*Species quadam
semitertiana, est
familiaris, cur
non sit appellan-
da vernacula.*

*d Com. 2. in
morb. pop. & de
morb. tempor.
cap. 8.
e Lib. 4. cap. 1.*

III. Præterea à numero vernaculorum morborum speciem illam eximo semitertianæ, quam perperam tertianam continuam per subingietum nostrates Medici interdum appellant; hæc enim, quanquam Romæ familiarissima Galeno^d, ac Petronio^e visa fuerit, atque nobis etiam non rarè observata, quotiescunque scilicet australes, atque humidæ constitutiones sub æstivo præsertim solstitio repetunt; minimè tamen vernaculi morbi nomine est consignanda, cum non vitio nativo, sed adventitio Romani aëris, atque apud illos propterea contingat, qui vel palustria loca inhabitant, vel in victu, aliisque rebus nonnaturalibus parum sunt continentes. Quod quidem febris genus ubique occurrere aptissimè ostendunt cujusvis nationis Practici, qui suis in libris de ea fulissimè tractant.

*f Lib. 4. de vic.
Rom. cap. 1, &
seq.*

IV. Quanquam verò Alexander Petronius^f tres morbos, tanquam Romæ vernaculos, numerare

rare videatur, exuberantiam nempe succorum in capite, quam *capiplenium*, barbarè quidem, sed propriè ad rem ficto nomine, appellat; ventris cruditatem, quam expletionem dicit; & celerem, ac præter occasionem recurrentem virium languorem; tamen experientiam potius, & rationem in consilium adhibere nos decet, quam viri, etsi in arte peritissimi, auctoritatem. Nobis enim, qui ab ipsa adolescentia publicam Romæ artem exercuimus, omni sanè in re, sed in explorandis communiter vagantibus morbis, non aliorum testimonio, sed propriis oculis credere datum est, quibus deprehendimus, recensita tria morborum genera nostris quidem incolis interdum, ac seorsum accidere; sed omnibus eorundem ordinibus non esse pariter, æqualiterque familiaria, ac proinde vernacula suapte naturâ minimè appellanda. Etenim Romæ degentibus non unus idemque vitæ modus est, sed varius, ac multiplex, immo sæpe alius alii contrarius. Plerique enim corporis exercitationibus addicti, tantùm laborando consumunt, quantum ingerunt comedendo; qui sanè, cum sint penè omnes opifices rustici, servi, bajuli, ac rhedarii, numero non sunt certè minores dimidiâ parte totius populi. Hi verò nullo capiplenio, nullâ expletione, præterquam cum dubia surgunt ex coena (quod omnibus commune est, etiam montanarum civitatum habita-

Quos morbos Romæ vernaculos putaverit Petronius.

Sed fallitur, et quare.

Quis sint ab illis morbis immunes.

toribus) nullâ denique virium imbecillitate laborant; quin potius robustissimos, validissimos, ac summoperè promptos, atque audaces, occasione oblatâ, se exhibent. Quod sanè genus hominum legiones olim dedit orbis domitricas.

V. Inter nobiles autem, ac divites multi numerantur, qui nullo propemodum, cum adoleverint, exercitationum genere utentes, dies permutant cum noctibus; nam, cum primâ luce surgere deberent, tunc quidem decumbunt, majorem noctis partem ludis, & comestationibus insumentes. Otium verò, & satietas bonæ valetudini contraria sunt, ut propterea scripserit Hippocrates: *Homo edens sanus esse non potest, nisi etiam laboret.* Exindè fit, ut iidem recensitis tribus malis plerunque sint obnoxii. Cum enim, plus ingerant, & potissimum carni, quàm concoquere, solvere, ac dissipare desidiâ possint, idè cruditatibus, quæ hypochondriacæ affectionis maxima scaturigo sunt, turpiter detinentur; mox etiam capitis gravitate, cum venter capiti, & caput ventri suas invicem affectiones communicent; denique virium languore, non propter succorum inopiam, sed ob inductam ab illorum acredine irritationem, atque à multitudine oppletionem, non rarò corripiuntur. Sed horum numerus vix trigessimam civium partem explet. Atque hujusmodi ægritudines non tam Romani aëris, quàm vitæ

Qui contra iidem passim consistuntur.

g 1. de Dieta
n.2.

vitæ generis, quod sibi elegerunt, dicendæ sunt, ut proinde vernaculæ appellari non mereantur.

VI. Ad hanc etiam hominum classem proximè accedit Aulicorum ordo, qui nec corpore semper moventur, nec animo unquam quiescunt, alternis nempe timoris, speique pathematibus jactati, atque agitati: vigilant enim, cum dormire, stant, aut ambulant, cum sedere, aut decumbere conducere. Idcirco hi quoque nunc lassitudine, nunc expletione, plerunque hypochondriacis passionibus, ac proinde curarum, atque susceptæ vitæ, non certè aëris vitio, capi plenio detinentur.

Cur etiam Aulici.

VII. Vernaculi igitur morbi nulli Romæ sunt, nisi si quis vernaculos appellet, quos cives, non quidem cœli vitio, sed crapulâ, desidîâ, studiis, curisque sibimetipsis solent comparare. Superest itaque, ut benignitatem Romani aëris nullis vernaculis civium morbis labefactari agnoscamus; atque omnibus illis salubritatis argumentis instructam, quibus cœli cujuscunque clementiam constare docuit Palladius^b, nempe: cum ha-

Qui morbi civium crapula gignuntur, non sunt vernaculi.

*bitatoribus color sanus sit, capitis firma
sinceritas, inoffensum lumen oculorum,
purus auditus, faucesque
commeatum liquidæ vocis
exerceant.*

^b Lib. 1. de re rustica tit. 3.

*Romanorum longævitæ salubritatis
aeris testimonium.*

C A P. X V I I I.

a Lib. de Flat.
n.6.

*Mortalibus vitæ,
egrotis morborum
aer potissimum
auctor est.*

U M ex Hippocrate *“mortalibus vitæ, egrotis verò morborum aer potissimum sit auctor*, profecto nullum majus erit, ac certius bonitatis aeris argumentum, quàm si alicubi homines infrequentius ægrotaverint, & diutius vixerint. Igitur, cum capite præcedenti Romanum ærem à vernaculis morbis vindicaverimus, nunc ad Urbis salubritatem probandam maximè faciet ostendere, multos hìc esse longævos. Porro nihil Romæ nostræ ætate frequentius occurrit, quàm cives, non quidem somniculosos, & ignavos, sed firmos, & operosos ad summam senectutem feliciter pervenire; ut ratione simul, & experimento semper uberiùs constet, Romanum cælum naturâ suâ non modò innoxium esse, sed etiam saluberrimum. Hæc autem res, cum omnium oculis sit exposita, atque ab aliis pertractata, eam paucis, sed ordine percurremus.

II. Porro nullus incolarum ordo hìc reperitur,

tur, in quo plures senio confecti non occurrant. Atque, ut ab ipso Principe initium, & auspiciam ducamus, Pontifices nonnisi exactâ jam ætate, diuturnoque christianarum, ac publicarum rerum usu, atque exercitatione subacti, neque idcirco imbecilles, creduli, aut obliviosi, sed corpore, animoque validi creari solent. Nam singulare illud prorsus in nostra tempora incidit, quod Sanctissimo Pontifici CLEMENTI XI. cum ætatis annum quinquagesimum primum vix excessisset, certantibus Cardinalium studiis, quamvis mirâ constantiâ reluctanti, delatus fuerit Apostolicus Principatus. Quod nimirum diuturnis experimentis, arduisque probata negotiis animi virtus suffragium senectutis antevertit.

Ex omnibus ordinibus longævi plures Roma videntur.

Pontifices corpore, animoque validi, licet annis graves.

SS. PP. CLEMENS XI. meritis ætatem prævertit.

III. Deinde ex Purpuratorum Senatu tertia penè pars, vel prope, vel supra octogesimum, immo paulò infra nonagesimum annum constituta, nondum ætatis damna sentit. Nam prudentissimi hi, atque optimi Patres in publica, privataque munia ita veniunt, ut sententiam validissimo mentis robore, & memoriâ, quod impensius miremur, nunquam hærente, passim dicere consueverint. Immo verò Cardinalem Henricum Arquianum de la Grance, jam centenario majorem, ipsi non sine admiratione sæpissimè vidimus, & faciliè, & alacriter generosum, jubamque quatientem equum conscendere.

Ex Cardinalibus tertia ferè pars ultra octogesimū annum procella summis negotiis incumbit.

Ad

Item ex Præfultibus plurimi.

IV. Ad Præsules quod attinet, profectò benè longum, si vacaret, illorum numerum recensere possemus, qui, licet decrepiti, nondum tamen tristes apparent, nec ullas provectæ ætatis animo, vel corpore sentiunt injurias. Sed paucos afferam, ex quibus de cæteris judicium esto; primum Archiepiscopum Bottinum, propè nonagenarium, & semiparalyti detentum, qui acuta ex febris; alterum hoc natu majorem Bernardinum Casalium, Præceptorem Sancti Spiritus, atque inter Canonicos Vaticanæ Basilicæ senio-rem; qui ex epidemico catarrho, hoc eodem, quo scribimus anno 1709. prosperè, ac præter omnium spem evaserunt. Adeo nimirum sub nostro cœlo vigor in senibus valet, ut sæpe cum morte luctentur, & vincant. His accedit tertius posteriori cœvus, & senior pariter Basilicæ Lateranensis Canonicus Carduccius, qui nondum omnibus Ecclesiæ officiis se penitus abdicavit. Nec silendum de Scriptore magni nominis, mihi-que amicitiam conjunctissimo Joanne Dominico Rainaldo, qui licet octogenario major, suis tamen singulis recurrentibus hebdomadibus Vaticano choro, cui, utpote Canonicus, est addictus, summâ non minus pietate, quàm diligentiam præfens inservit.

Ingens numerus senum in Cœnobiiis.

V. Præterea nostra Religiosorum, Monialiumque Cœnobîa plena sunt ijs, qui senectute con-

confecti, miram in sermone gravitatem, atque in agendo prudentiam præstant, quorum in numero primas tenent Reverendissimus P. F. Antoninus Cloche, Magister Generalis Ordinis Prædicatorum, qui, octogenario major, tot inter curas eâ mente hætenus constat, quâ Virum sapientem decet, eâque corporis valetudine fruitur, quâ sæpe juvenes carent; & vel maximè Reverendissimus P. F. Bernardinus Magister Sacri Palatii Apostolici, qui, quanquam nonagenarius, frequenter tamen coram Summo Pontifice, plenoque Cardinalium, ac Præfulum cœtu, stans, & memoriter longa suffragia gravibus super rebus mirabiliter pronunciat. P. etiam Savinus Presbyter Societatis Jesu, facundus Orator, & grandiloquus, octoginta licet annos natus, ex tempore feliciter disserit, & singulis festis diebus magnâ populi frequentiâ pro concione sacram Scripturam interpretatur. Reverendissimus denique P. F. Philippus Maria Oliverius Minorita Conventualis, octogenario major, vegetâ adhuc, ac vivida senectute, qui triginta, & amplius ab hinc annis Sanctissimo nostro Pontifici à confessionibus fuit, easdem audire pergit.

VI. Inter Oblatas itidem Turris Speculorum paucos ante annos vivebat hilaris, & vegeta virgo, nomine Benedicta, de præclara Cinciorum familia, quæ suâ ætate unum integrè expleverat se-

culum, duo verò tetigerat; nata siquidem in fine seculi xvi. diem suum obiit priori circiter lustro vertentis xviii. Nec singulis Urbis Monasteriis defunt annosæ Sanctimoniales, quæ cæteris tam puellarem, quàm firmiorem ætatem agentibus præsent, quæque cum ad sacra, tum ad œconomica officia nec tremulæ, nec deliræ passim accedunt.

VII. Hospitium pariter invalidorum senibus utriusque sexus refertum est; ibique non sine publicæ charitatis commendatione videas, tam morbis, quàm ætate confectos, claudos, ac decurtatos liberè superstites artus movere, & imperata impigrè facere; immo admireris seniores quosdam lumine captos, qui alios juniores per domesticos lares sine lapsus, aut offensionis ullius periculo ducunt.

VIII. Denique raræ sunt nobilium, divitum, doctorum, artificumque domus, quæ avis, proavisque non regantur. Parentem ipse nactus sum, qui, quanquam lithiasis doloribus tortus, mente tamen semper constanti præditus, nonaginta vixit annos. Antonius item Placentius celeberrimus in Urbe Medicus nonagenario proximus è vivis paucos ante menses excessit, diutius facilè victurus, si minorem spem suis in hæredibus posuisset. Celeberrimi quoque Pictores Carolus Maratta, octoginta sex annorum, & Jo: Maria Morandius

no-

In Hospitio pauperum invalidorum.

Privatis passim in familiis.

nonagenarius , adhuc pingunt æternitati .

IX. Quid , quod in ipso hebræorum ergastulo , infelici alioquin prope Tiberim loco posito , miseros illos cernimus fœdâ etiam vivacitate consenescere ?

Etiâ in hebræorum ergastulo .

X. Quapropter si Pio II. Pontifici Maximo in commentariis , quæ vulgò illi adscribuntur , cum de trium eloquentissimorum virorum , scilicet Aurispæ , Poggii , & Jannotii , suo ævo defunctorum obitu , ageret , dicere licuit : *Horum nemo de naturæ lege conqueri potuit : septuagesimum cuncti annum excessere , & sortem vicere communem : injurius est , qui plus sibi deberi censet : potiori jure nobis fas esse arbitramur asserere , neminem , sive indigenam , sive advenam de Romani cœli naturâ conqueri posse , sub quo tam multi non septuagesimum modò excedunt annum , verùm etiam ad octogesium , & nonagesimum , felici , vegetaque senectute perveniunt .*

*In Urbe, quemadmodum magnis omnibus in ci-
vitatibus, plerosque adhuc juvenes, multos
etiam post sexagesimum annum, potius
vitæ nondum mutata, quàm cli-
maſterici anni culpâ decedere.*

C A P. X I X.

UOD autem Romæ nostro
etiam ævo plerique ante se-
nium, immo verò vel in ipſo
ætatis flore decedant; hoc qui-
dem non Urbi peculiare eſt,
ſed ſaluberrimis, magnisque
omnibus civitatibus commu-
ne; nec aëris vitio tribuen-

dum, ſed potiffimum civium intemperantiæ,
luxui, vigiliis, rixis, animi pathematibus, &
comellationibus, quæ, ubi plus divitiarum re-
gnat, ibi magis affluunt, indeque minus homi-
num vitæ parcunt. Idcirco fertur apud priſcos
multò rariores extitiſſe ſenès, quàm ſint apud nos;
quod probè advertit eruditiffimus Romanæ Anti-
quitatis Scriptor Raphael Fabrettus^a, qui quæ-
ſtionem excitat, cur in veteri Roma (quantùm
ex inſcriptionibus colligere eſt) rari admodum
fuerint illi, qui longam ſenectutem expleverint?

Non

*Cur longavi ex
antiquis Romanis
pauci.*

^a Antiq. inſcrip.
cap. 8. pag. 560.

Non enim dubito, quin causæ (quas prudens Auctor eo loco dissimulat) per id temporis fuerint, non tam frequentes bellorum strages, quàm solutiores in pace, & luxuriosi mores, qui vitam ante metam solent hominibus adimere. Unde meritò vagatur adagium: *plures occidit gula, quàm gladius.*

II. Atque illud quoque à nobis observatum est, scilicet viros optimos, qui ad 60. annum feliciter pervenerunt, non rarò intra spatium trium sequentium annorum (potius non mutæ vitæ, quàm climacterici anni culpâ) magnis cum ægritudinibus luctari, tandemque mortem subire; quoniam laudabilibus, nimiumque intensis exercitationibus, puta pomeridianis, atque ad multam noctem productis studiis, necnon frequenti usu noxiorum ciborum, aliisque operibus, quibus in primo senio corpus, animumque impunè adhuc macerabant, temperare in secundo nesciverunt. Natura namque terminos habet suæ resistantiæ, quos, ut ipsa præterire non finit, ita vir prudens prænoscere debet, ut sibi provideat. Nec porrò dubito, quin hujusmodi virtutibus ductæ exercitationes, senibus importunæ sint, & vitiis finitimæ. Sunt enim quædam virtutum, vitiisque confinia, propter quæ sæpe, ut pro avaro parcum, pro maledico liberum, ita pro cerebroso gravem, fortemque virum vulgus appellat.

Cur proximis post sexagesimum annis frequentius obeant senes.

Climactericus annus perperam accusatur.

b N.Hist. lib.7.
cap.50.

lat . Non immeritò proinde scripsit Plinius ^b :
*atque etiam morbus est aliquis per sapientiam
mori* : quo sanè morbo ipse Plinius moniti sui
immemor, interiit . Hunc locum Ramazzinus ^c
noster jure in eos torquet, qui per sapientiam
morbos contrahunt, indèque præproperè ad se-
nectutem perveniunt . Usque adeo verum est ,
tum graves, ancipitesque animi curas, tum vel
maximè incontinentiam humanum genus ocyùs
ad senectutem, immo etiam ad exitium trahere :
atque ideo rarò valde senem, qui sibi non fuerit
optimus Medicus, & rarò pariter intemperantem,
qui senescat, inveniemus . Oportet enim vitia, eo-
rumque fœda ministeria in hominibus diu super-
victuris, tanquam senectutis impedimenta, præ-
moriantur, spontèque desinant nostræ volupta-
tes, ne ante senium ipsi vivere desinamus . At-
que hinc factum est, ut Codronchius ^d quanquam
climactericorum annorum assertor acerrimus, non
dubitaverit, quin vita auxilio artis Medicæ pro-
pagari, & pericula climactericorum annorum vi-
tari possint .

d In com. de
ann.climact.par.
2. in universum.

III. Sed quoniam nativas Romani cœli qua-
litates uberiùs fortè, quàm necesse erat, expo-
suimus; ideò posterior Dissertationis pars, quan-
tùm argumenti copia patietur, brevius adventi-
tias concipiet.

DIS-

25

DISSERTATIONIS
PARS POSTERIOR
De Adventitiis Romani Cœli
Qualitatibus.

ATIVAM cœli hujus salu-
britatem interdum la-
befactari, atque inde
communes, seu epide-
micos morbos profici-
sci, tum illi norunt, &
fatentur, qui medici-
nam in Urbe diu exercuerint, tum quot-
quot etiam Romanorum temporum mo-
numenta versaverint. Etenim apud Li-
vium, Galenum, Alexandrum Petro-
nium, Cagnatum, Donum, aliosque præ-
clarissimos Romanarum rerum, & con-
stitutionum Scriptores, abundè constat,
populares ægritudines per intervalla
in cives longè, latèque desævisse, qua-
rum sanè causas singillatim ex cunctis ali-

*Epidemici morbi
Roma interdum
grassati sunt.*

96 DE ADVENTITIIS ROMANI
alimentorum, potionumque vitiis in
præsenti deducere superfedemus, ne
pondere infiniti propemodum, ac for-
tasse inutilis operis Lector gravari se ju-
re quærat.

*Duplex causa
adventitiæ labis.
I. Noxia stagnan-
tium aquarum
effluvia.*

*II. Aquilonaris
intemperies, su-
bita, & vehe-
mens.*

II. Nobis itaque visi sumus posteri-
tati erudiendæ, & Romanæ salubritati
asserendæ satisfacturi, si duarum, quæ
ad epidemicos præcipuè morbos perti-
nent, *Adventitiarum Qualitatum* tra-
ctationem instituerimus, quarum altera
est vitium noxiorum effluviarum, quæ
ex inductis prope, vel intra Urbem Ro-
mam, stagnis, paludibus, cœnosisque lo-
cis, obstetricante præsertim per æstatem
Austro, egrediuntur; altera verò est
Aquilonaris, nimiumque rigida intem-
peries, repenti invadens, ac præter mo-
rem, hycme potissimum, aut vere perti-
naciter durans, cui postmodum Austræ-
les venti è vestigio succedant: illinc enim
oriuntur febres plerunque castrenses;
hinc rheumata, acutæque febres, cum
faucium præsertim, pectorisque inflam-
mationibus. A palustri igitur vitio in-
cipiamus. *Osten-*

Ostenditur, adventitiâ labem ex aquis stagnantibus Romano cœlo in infantia equè, ac maturitate Imperii fuisse familiarem, summumque propterea studium purgandis cloacis priscos adhibuisse.

C A P. I.

UBVEREOR, ne Romanarum rerum amatoribus ingrata accidat oratio nostra, quâ probandum suscipimus, cœlum Romanum adventitiâ stagnantium aquarum labe variis olim, per ipsam scilicet Reipublicæ infantiam, atque adolescentiam, insalubritatis vicissitudinibus obnoxium fuisse. Cum enim à Scriptoribus acceperint, Romam totius fere orbis epitomen, atque hospitium extitisse, capiendæque infinitæ propemodum civium, advenarumque multitudini vix immensa ejusdem tecta suffecisse, molestè fortasse dicentem audient, Urbem, ejusque agrum, tunc etiam adventitiâ cœli inclementiâ laboravisse, si vel populorum incuriâ, vel pertinaci locorum ingenio palustribus aquis fuerit inquinatus. Nos autem, non Urbis potius, quàm veritatis

N

stu-

*Veritatis potius
quàm Urbis ama-
toribus Auctor
scribit.*

studiosis laborem nostrum probare satagentes, rationem, & experientiam sequemur, facem nobis præferentes.

*Situs Romani
agri aquis colligen-
dis, & conti-
nendis aptissimus.*

II. Porro si spectemus naturalem situm tot convallium collibus interjectarum, & tantæ planitici, ubi Romanus ager positus est, oculis ipsis cernimus, ad paludes, & stagna facilè colligenda, terram depressam, ac subsidentem inclinare, nisi diligens incolarum studium derivandis pluvialibus, fluvialibus, jugibusque aquis perpetuò incumbat. Quod, cum tot seculorum fluxu ante Urbem conditam, & à Regibus usque ad Imperatorum tempora habitatores partim imperitiâ, partim incuriâ, partim etiam bellis externis, civilibusque identidem intermiserint, nil mirum, si frequenter paludes, & stagna, unâque variæ cœli vices illatæ fuerint, ut demonstrabimus.

*Ubi olim fuerit
Velabrum.*

III. Constat in primis, vel ante Urbis initia juxta Collem Palatinum, Forum, & Circum maximum, magnam illam hæsisse paludem, quam Velabrum appellabant, de qua Ovidius^a:

*Hic, ubi nunc Fora sunt, udae tenuere paludes,
Amne redundatis fossa madebat aquis.
Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus, sed fuit ante lacus.
Qua Velabra solent in Circum ducere pompas;
Nil præter salices, cassaque canna fuit.*

In

IV. In eâ autem nascentis Urbis regione, cœlum tunc proculdubio noxium erat; nam de Aboriginibus, de quibus Dionysius ^b: *Aborigines Romam occupant, qui primùm in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt*, Solinus ^c scribit: *eosdem aliquando fuisse prope Palanteum* (est autem Palanteum idem, ac Collis Palatinus, ut tradunt Donus ^d, & Nardinus ^e) *sed propter incommodum*, nempe detrimentum, & noxam, *vicinæ paludis, quam preterfluens Tiberis fecerat, profectos Reate postmodum reliquissè*. Aborigines igitur (sic apud Græcos appellati, quod montes incolerent) primùm quidem procul à paludibus hospitium saluberrimum, contra verò prope paludes infestum invenerunt, unde fugâ sese proripere coacti sunt. Atque hinc factum reor, ut ad exiccandum Velabrum omne conversum fuerit priscorum Romanorum studium, vel cum Urbs ipsa in suis incunabulis versabatur. Scilicet per effossam primò, atque extructam à Tarquinio Prisco cloacam maximam, stygia illa, penè dixerim, aqua in Tiberim deducta est, & salubritati vagientis adhuc Romæ opportunè provisum. Quo spectavit Q. Fabius ^f Pictor, loquens de Velabri convalle: *Paludes, inquit, plures passim Tiberina inundatio efficiebat, quæ banc arcem, non satis idoneam habitationi reddebant, antequam, factis Vertumno sacrificiis, in alveum*

^b Lib. 1. Antiqu. Rom. in princ.

^c De orig. Urb. cap. 2.

^d De rest. salub. agr. Rom. p. 36.
^e In sua Roma antiq.

Aborigines unde dissi.

Velabrum quando exiccaturum.

^f Ubi Capitol. & Palatin. describit.

suum Tiberis verteretur. Quinimo probabile videtur, locum illum, nec totum, nec statim, inductâ exiccatione salubrem evasisse, sed udum, cœnosumque relictum, ab infima duntaxat plebe fuisse habitatum. Nam Plautus ^g ait: *In Velabro vel pistorem, vel lanium, vel haruspicem, Vel qui ipsi vortant, vel qui alii subversandas præbeant*.

^g In *Curculac.*
4. scæn. 1.

V. Præterea nullus, nisi in Romanis antiquitatibus hospes, nescit, cloacas non solum prope Velabrum, sed in imis omnibus Urbis regionibus apertas fuisse; scilicet ne amplius aquarum colluvies, ad Tiberim, propter humilem, depressamque locorum naturam, fluere prohibita, imputas, fœtentesque lacunas concederet. Livius ^b enim inter opera pacis à Tarquinio Prisco inchoata, recenset cloacarum substructionem in hæc verba: *cum infima Urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, ex planis locis baud facile eveberent aquas, cloacis è vestigio in Tiberim ductis, siccarvit*: quo intelligimus palustria olim fuisse ima omnia Urbis loca, quæ, cum talia fuerint, pro studio salubritatis oportuit exicare. Plinius ⁱ verò eadem memorat de M. Agrippa: *Præterea cloacas operum omnium dictu maximum, suffossis montibus, atque Urbe pensili, subterque navigata à M. Agrippa in edilitate post consulatum, per meatus corrivati septem-*
amnes,

^b Decad. 1. lib.
1. cap. 16.

*Cloacis substructis
ima Urbis loca
exiccata ab anti-
quis.*

ⁱ Lib. 36. cap. 15.

amnes, cursuque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia (nempe impura etiam corpora, propter moram aëri labem illatura) coacti.

VI. Frontini ^k locus non certè omnibus obvi-
us, mirificè confirmat, quod probare institui-
mus, Romam cum sua inter initia, tum postea
adventitiæ aëris inclementiæ ex stagnantibus aquis
obnoxiam, iisque remotis, nativæ statim salubri-
tati restitutam fuisse. Is autem florentissimis Ro-
mani Imperii, Nervæ scilicet, & Trajani tem-
poribus, diligens aquæductuum Curator fuit; ait
igitur: *Ne prætereuntes quidem aquæ otiosæ sunt;
nam immunditiarum facies, & impurior spiri-
tus, & causæ gravioris cœli, quibus apud ve-
teres Urbis infamis aer fuit, sunt remotæ.*

^k Com. de aquæ-
duct. pag. 115.
Frontini locus
insignis.

VII. Hinc Romanus Populus, superstitio-
num, Deorumque olim feracissimus, quemad-
modum febrem, ad minus nocendum templis
coluit, ita Deabus Cloacinæ, & Mephiti, ad ea
potissimum arcenda mala, quæ tunc etiam tem-
poris ob putidas, ac fœrentes aquas identidem re-
currebant, fallente quidem, bonâ tamen cum spe,
litare consuevit.

VIII. Quod de sola Urbe hætenus confir-
mamus, de universo Latio definit Strabo ^l, geo-
graphorum sui ævi diligentissimus, qui, licet sub
Tiberio Cæsare scripserit, quo tempore Roma-

^l Vide tex. cit.
parte priori cap.
1.

nus

nus ager immenso populo frequentabatur, ita tamen Latii clementiam commendavit, ut iis duntaxat locis salubre appellaverit, in quibus aquæ non hærent; contra verò morbosum juxta paludes dixerit; quo sanè luculenter docemur, non ipsam solùm Romam, ejusque suburbia, sed pleraque etiam Latii loca, vel inter maximam populorum multitudinem, & florentis imperii opulentiam, ideo salubri cœlo donata fuisse, quia à lacunis, & stagnis erant vindicata; cum Ardeatinus ager, & finitimæ humilioris soli regiones, quæ tunc, ne maximâ Ædilium curâ exicca- rentur, repugnarunt, & obstiterunt, propterea mali aëris infamiâ jure meritò palàm damna- bantur.

*Latii salubritas
etiam florente
imperio nonnisi
ab exiccato solo
conservata est.*

IX. Neque certè aliud extitisse censendum, est morbi genus, quod spatio ducentorum^m annorum, nempe à ccxc. ad usque cccxc. (quo postremo tempore Consulatum gerebat Gn. Cornelius Scipio, & C. Duillius) vicies, & bis Urbem afflixit; nisi epidemicas constitutiones, gravesque annos ex hujusmodi adventitia cœli labe subortos. Quas quidem epidemias veræ pestis nomine minimè dignas fuisse clarè docet, tum quod plerunque mala hæc Urbem solummodo, non vicina etiam loca affligerint; tum vel maximè quod narraturⁿ, Romanorum hostes armatos sæpe in Latium incurrisse, grassante per Urbem

mor-

^m Vid. Marfil. Cagnat. qui de Rom. aer. salub. pag. 9. hanc summam summo studio ex Liv. collegit.

Pestilentia, quas Livius memorat, ex palustri solo orta sunt.

ⁿ Apud Livium præsertim dec. 1. lib. 3. cap. 3. ubi describit irruptionem factam ab Æquis, & Volscis in agrû Rom. pestilentia afflicta.

morbo, quem pestilentiam dicebant. Si autem nuda Romanæ pestis suspicio fuisset pervulgata, certè finitimæ gentes de bello inferendo minimè cogitassent, ne contagione hostium sibi cladem consciscerent. Tantoque exploratius est, ægritudines, quas Livius pestilentes vocat, genuinas pestes non fuisse, sed febres purè epidemicas ex inducto palustri solo, quanto clarius idem Livius^o refert, anno, quo frequenter fierent ludi Apollinares, gravem pestilentiam in Urbem, agrosque incidisse, *quæ magis in longos morbos, quàm in perniciales evasit*. At nunquam pestis non est pernicialis, & plerunque ipsa, quæ ex paludibus inducuntur mala, in diuturna concedunt.

^o Dec. 3. lib. 7
cap. 23.

X. Huc accedit, quod apud eundem^o legimus: *cum magnus esset metus vastitatis in Urbe, & agris, Dictatorem creatum, & Fidenas captas fuisse*; ut credi nequeat, grassante peste, quæ contactu tam facilè serpit, tantas res perfici potuisse. Unde conjicere licet, ex variis in victu erroribus, ac præcipuè ex inductis cœnosis aquis olim Romæ, ut nostris quoque temporibus evenit, graves annos interdum sequutos.

^o Dec. 1. lib. 4.

XI. Tandem Dionysii^o testimonio constat quanta fuerit magnitudo erogatarum impensarum pro ipsis purgandis cloacis, aliquandiù indiligerter habitis, cujus verba adscribimus: *C. Aquilius*
affir-

^o Lib. 3. pag.
144.

Quanta impensa olim purgata cloaca.

104 DE ADVENTITIIS ROMANI

affirmat, neglectas aliquando cloacas, & non transmittentes aquas, Censores mille talentis purgandas locavisse; quam sanè summam æquare sexcenta aureorum nostrorum millia, censet Nardinus. Ita nullis parcendum sumptibus Populus Romanus sapientissimè putabat, ut nativam cœli sui salubritatem ab hærentibus aquis redimeret, atque impendentem ab iis perniciem averteret, & propulsaret.

De Arte, quâ olim, deductis in libertatem aquis, Romana salubritas servabatur, & de Legibus eam in rem conditis.

C A P. I I.

Quid Roma, quid Urbis appellatione intelligatur.

a De aquis, & aqueduct. pag. 157. n. 292.

b Leg. 2. ff. de verb. signif.

U ANQUAM duæ hæ voces; *Roma*, atque *Urbs*; unum, idemque significare videantur; sunt tamen inter se diversa, quæ per easdem indicare voluerunt Antiqui, ut novissimè advertit Raphael Fabrettus ^a, qui nomine *Urbis* quidquid mœnibus continetur, & aratro, sive *urbo* definitum est, cum Pomponio comprehendit, nomen verò *Romæ* continentia quoque ædificia complectitur; quod confirmatur à Paulo ^b

J. C.

J. C. his verbis: *Urbis appellatio muris; Rome autem continentibus edificiis finitur, quod latius patet*: quorum fines adeò laxat Lipsius ^c, ut urbes, atque oppida circumposita, Ostiam, Ariciam, Oriculum, aliaque incluserit.

^c De Magn. Rom. lib. 3. cap. 3.

II. Sed quousque se extenderit, suisque suburbiis procurrerit Roma, non est nunc nostrum inquirere; cum nec olim rem hanc omnino definitam fuisse, ex iis, quæ Dionysius tradit, facile intelligi posse videatur: *Adeo* (inquit Halicarnassæus) *suburbana ipsi Urbi adherent, & conjuncta sunt, ut speciem immensæ cujusdam longitudinis spectantibus exhibeant*. Nobis autem satis erit, si omni, ut putamus, dubitatione careat, Romam priscis temporibus, propter multitudinem civium, rusticorum, servorum, libertorum, atque advenarum, quâ Urbem cum suburbiis, quâ vicos cum tabernis, quâ villas cum diverforiis frequentantium, per universum ferè Latium, præsertim maritimum, productam quasi fuisse, ut præ aliis ex Plinio ^d juniore colligere est, qui ad villam in Laurétino positam amicum invitans, his verbis alloquitur: *Litus ornant varietate gratissimâ nunc continua, nunc intermissa tecta villarum, quæ præstant multarum urbium faciem, sive ipso mari, sive ipso litore utare*. Quæ quidem villa felici etiam nunc fidere dominum mutavit, non mores; nam benignitate,

*Quatenus pa-
tuerit olim Urbs
cum suburbiis.*

^d Lib. 2. epist. 17.

O

atque

atque munificentia veteres non æmulari tantum, verum etiam antecellit nobilis Sacchetti-
 torum familia, ad quam ipsa pervenit. Ejus tamen loci
 aer variavit indolem, quippe qui locus nostra
 ætate, præterquamquod in desertissima solitudine
 positus est, damnatis circumquaque, putidisque
 inquinatur aquis, quæ villæ jucunditatem ætate
 penitus adimunt, hyeme solum restitunt; cum
 olim, eodem Plinio teste, contrarium accideret:
jucunditas, inquit, *ejus hyeme minor, major*
æstate.

III. Hæc porro monuisse oportebat, ut ne-
 mo non intelligeret, innumerabilem penè gen-
 tem, in tot urbanas, rusticasque Tribus divisam,
 diligenter incumbere potuisse corrivandis liberè
 in cloacas, in scrobes, atque in amnes, aquis,
 quominus vel mundiciam Urbis, vel agricultu-
 ram, ornatumque impedirent, ac propterea sedu-
 lè prohibuisse, ne aer ex marcescentibus lymphis
 sordidus, atque insalubris redderetur. Multitudi-
 ne scilicet incolarum, & coeli salubritate, mu-
 tuam inter sese opem ferentibus; cum illorum
 frequentia deducendis aquis idonea, salubritatem
 tueretur, & salubritas frequentiam alliceret, at-
 que foveret.

*Multitudo inco-
 larum salubrita-
 tem tuetur, &
 quare.*

*Antiquorum cura
 de sordibus ab-
 luendis, & aquis
 derivandis.*

IV. Quale autem, quantumque fuerit stu-
 dium, ac sollicitudo priscorum Romanorum, ut
 aquæ tum fontanæ, tum pluviae, tam in Urbe,
 quàm

quàm in agro suos per ductus solutè fluerent, omnemque viarum, locorumque immundiciam, tollerent, is probè cognoscere, ac metiri poterit, qui advertat ducendis, derivandisque laticibus, non solùm publicos Ædiles^e, & Curatores constitutos fuisse, sed minores etiam Magistratus, integrasque familias, unam quidem publicam, ccxl. hominum; alteram Cæsaris dictam cccclx. quibus tutela ductuum, tam intra, quàm extra Urbem, ad subitos præsertim casus concedita erat, ut legere est apud Frontinum^f.

V. His verò familiis eos adscriptos fuisse arbitramur, qui Hydrophylaces^g, sive Aquarii appellabantur, quique custodes omnium aquæductuum hujus Regiæ Urbis deputati *singulis manibus, Imperiali impresso nomine, signabantur, ut bujusmodi adnotatione manifesti essent omnibus, nec à Procuratoribus domorum, vel quolibet alio ad usus alios avellerentur, angariarum, vel operarum nomine tenerentur.* Eum autem, qui in defuncti Aquarii locum subrogabatur, eodem signo notatum esse volebant, ut militiæ quodammodo cum cæteris sociatus, *excubiis aquæ custodiendæ incessanter inbæreret, nec muneribus aliis occuparetur.*

VI. Sed quoniam publicæ quæque res non nisi legum, pœnarumque severitate custodiri, & conservari queunt, idcirco ratis, firmisque decretis

^e Vide munus Ædilis latè extposit. à Plarin, lib. 2. de opt. Cive, quem refert Bobadilla de la Politic. lib. 3. cap. 6.

^f Comm. de aquæd. pag. 118. & 119.

^g In l. Decernimus, §. universos autem, Cod. de aquæd. lib. 2.

Qui fuerint Hydrophylaces.

Veterum Romanorum leges pro libero aquarum cursu.

b L. nemini ad
sublimem Cod.
de Consul. lib.
12. & ex l. seq.

i L. Hac lege
lib. 2. Cod. tit.
de aqueduct.

*In eos qui aquam
corrumpi sinerent*

tis primò vetitum erat, ne aurum ^{*b*}, in honora-
rii Consulatus adeptione solutum, & reficiendis
duntaxat aquæductibus deputatum, ad alterum
quodlibet opus extruendum, vel curandum con-
verteretur; & *si quis* ^{*i*} *contra fecisset, de suis fa-
cultatibus eandem summam aquæductus titulo
repensare cogeretur.*

VII. Deinde qui aquam hædere, & olere
finerent, graviter mulctabantur. Lex præcipua fuit:

NE QUIS AQVAM OLETATO DOLO
MALO, UBI PUBLICE SALIT. SI QUIS
OLETARIT SEXTERTIORUM X. MIL-
LIUM MULCTA ESTO.

k Ubi supra
pag. 117.
*Quid sit aquam
oletare.*

VIII. Ne cui autem verbum *oletare* obscu-
rum esset, appositè subdidit Frontinus ^{*k*}: *oleato,
videtur esse, olidam facito, cujus rei causa Aedi-
les curules jubebantur per vicos singulos ex iis,
qui in unoquoque vico habitarent, prædiare ha-
berent, binos præficere, quorum arbitrato aqua
in publicum saliret.*

l In l. r. ff. de
cloacis.

IX. Tum jura ^{*l*} quoque vetuerant, ne ulla-
vis fieret, aut impedimentum poneretur iis, qui
publicos, privatosque rivos, vel cloacas purga-
bant, aut reficiebant. Edictum propositum erat
à Præatore in hæc verba:

QUO-

QUOMINUS ILLI CLOACAM, QUÆ
EX ÆDIBUS EJUS IN TUAS RETINET,
QUA DE RE AGITUR, PURGARE RE-
FICERE LICEAT, VIM FIERI, VETO, DA-
MNI INFECTI, QUOD OPERIS VITIO
FACTUM SIT, CAVERI JUBEO.

X. Hoc autem Edictum explicaturus Ulpia-
nus ^m rationes adducit, propter quas cloacæ pur-
gandæ, ac reficiendæ sunt, scilicet quia *utrum-*
que *et ad salubritatem Civitatum, et ad tu-*
telam pertinet. Nam et cælum pestilens, et
ruinas minantur immundiciæ cloacarum.

^m Lib. 71. ad
Edictum.

XI. Jure igitur meritò si quis olim rivos,
vel cloacas voluisset reficere, aut purgare, *novi*
operis nunciatio prohibebatur; cum hoc publicæ
salutis, et securitatis interfuit, et cloacas, et
rivos purgari ⁿ. Plura occurrunt apud Cuja-
cium ^o de cura publicæ salutis, addito etiam fa-
vore pro iis, qui reficiendis, purgandisque cloa-
cis operam dabant.

ⁿ L. de Pupillo,
§. 2. ff. de novi
operis nunciat.
quod habetur e-
tiam in l. Servius
autem, §. si quis
rivum, ff. de ri-
vis, & in l. 1. §. si
quis purganti, ff.
de cloacis.
^o In Paratl. ad
lib. 50. sub tit.
de cloacis.

XII. Maximè itidem interdicebatur in Urbe,
ne quis caducam ex castellis aquam privatas in-
ædes cum publicæ salubritatis damno subdolè
deduceret. Scilicet prisca probè noverunt, eos la-
tices, qui ex receptaculis, assiduè, abundanter-
que effluebant, trifariam salubritati aëris subfer-
vire

Vetium ne quis
aquam caducam
ex castellis sub-
duceret, et quare.

110 DE ADVENTITIIS ROMANI

vire potuisse. Primò quidem prohibendo, ne superficies aquarum, in septis conclusarum, sensim hæreret, atque herbesceret; unde impuri halitus expirarent. Secundò circumfusum aërem, ætate præsertim agitando, ac temperando, Romæ potissimum, ubi sæpe per id temporis silent venti, æstusque vehementer sollicitant. Tandem inhibendo, quo minus immundiciæ in viis, atque cloacis (jûgibus quasi scopis destitutæ) consistèrent, atque corrumperentur. Publicum verò Mandatum erat hujusmodi.

CADUCAM NEMINEM VOLO DUCERE, NISI QUI MEO BENEFICIO, AUT PRIORUM PRINCIPUM HABENT. NAM NECESSE EST EX CASTELLIS ALIQUAM PARTEM AQUÆ* AFFLUERE. CUM HOC PERTINEAT NON SOLUM AD URBIS NOSTRÆ SALUBRITATEM, SED ETIAM AD UTILITATEM CLOACARUM AB- LUENDARUM.

alias EFFLUE-
RE.

XIII. Hoc verò decretum summoperè salutare in Urbe extitisse, apparet ex iis, quæ superiori capiti, à Frontino accepta, inseruimus; videlicet pereuntes (nempe ex castellis decedentes) aquas, otiosas tunc temporis non fuisse, quippè quæ per vias liberè effluentes, *immundiciarum* fa-

faciem, impurum spiritum, & causas gravioris cœli ab Urbe removerent. Sed utinam ejusmodi leges nostro ævo suos ad usus revocarentur; (quemadmodum nunc Augustæ Taurinorum ferveri audio, ubi flumen *Duria*, in rivos divisum, per Urbis illius semitas salubriter devolvitur) certè à stagnantibus aquis, à cœnosis viis, cloacisque non adeò frequenter nobis metueremus.

XIV. Mirari similiter subit maturum consilium, quo viri illi gravissimi solebant, unâ, eademque lege pluribus simul Urbis commodis prospicere; nimirum & colendis agris, & purgando, tuendoque Romano aëri provisum esse studentes. Etenim volebant, *aquarum posses-*
res, per quorum fines formarum meatus transi-
rent, ab extraordinariis oneribus esse immunes,
ut eorum opera aquarum ductus sordibus op-
pleti mundarentur; nec ad aliud superindictæ rei
onus iisdem possessoribus attinendis, ne circa res
alias occupati, repurgium formarum facere non
curarent. Quod si neglexissent, amissione pos-
sessionum multabantur; nam fiscus p prædium
ejus obtinebat, cujus negligentia perniciem for-
ma congestisset.

*Purgandi soli
 summm studium
 apud antiquos.*

p Ut in l. aquarum possess. tit. de aquæduc. lib. 2. Codicis.

XV. Sed quoniam nonnullæ regiones (Ager nempè Ardeatinus, & loca Pontina) per ea quoque tempora nihilo sublimiores erant, aggesto nimium litore maris, hærentes aquas in pelagus omni-

Loca Pontina, & ager Ardeatinus nulla cura in a-lubricatam vitare potuerunt.

112 DE ADVENTITIIS ROMANI

omnino exonerare non poterant, neque ullâ proinde legum, aut Magistratum, aut Incolarum curâ; solertiâque infalubritatis notam vitare valuerunt.

Quo Romanorum Pontificum seculo ex palustribus aquis huic cœlo adventitia labes accesserit.

C A P. I I I.

Uo studio, quâ sedulitate, quibus legibus, florente Romana re, salubritatem cœli sui à palustri solo, & stagnantibus aquis vindicaverint Majores nostri, jam satis, opinor, superiori capite ex incorruptis vetustatis monumentis eruimus. Nunc ea tempora percurramus, quæ dominam gentium Romam, datam barbaris prædam, extremaque omnia perpeßam ingemuerunt. Ex quibus alii quidem imperii detrimenta, vicesque; alii verò Ecclesiæ, sacrisque rebus illatas clades; nos pro instituti nostri ratione vastitatem saluberrimæ regionis, aëre ex putrescentibus aquis infecto, colligemus. Quam sanè labem omnium teterrimam, & orbitate civium, & solitudine agrorum, & malorum diutur-

Ex aquis putrescentibus exitium Urbi illatum.

turnitate reputamus: quanquam Scriptores plerique omnes ea solum tradiderint, quæ hostium vi, & copiis irrupentibus edita sunt; minimè fortasse intelligentes, nullâ incurfione graviori affligi urbes posse, quàm cum ad earum exitium elementa ipsa conjuraverint, tunc enim omnia contabescere, & funditus interire necesse est, *lenito consumpta duello*. Primi omnium Totila, & Vitiges ad Romanum excidium his armis usi sunt. Etenim fœvissimæ biennali obsidioni, quâ sub illis Gothorum Ducibus Roma cum suis vicis, villis, ac finitimis oppidis vexata est, illud maxime nativæ salubritati hujus aëris detrimentum accessit, quod, excisis aquæductibus ^a, tunc primum Romanum in agrum effusæ aquæ inundaverunt, & in stagna passim confluxere. Narrat hoc Procopius ^b, cujus fidem quantum fert poëseos natura, ubique sequitur elegantissimis versibus Trissinus ^c Italus Poëta, non ad communem palatum factus.

II. Neque porro ambigendum est, quin bellicum artificium diffringendi aquæductus ambientis aëris perniciem tandem inferat, præsertim cum iisdem locis autumnali, æstivoque tempore militum castra consistunt. Etenim latices tum ex mora, tum ex fœditate paulatim humilibus, sinuosisque terris putrescunt. Quamobrem, vitiatiss haultibus, & corrupto aëre, ut Vegetius ^d

*Totila, & Vitiges
eum perniciem
primi attulerunt.*

^a De numero aquæductuum. Rom. vid. controver. eruditè diremptam à Raph. Fabretto in sua de Aquæduc. dissert. 3. n. 173. & seq.

^b De bello Goth. lib. 3. n. 16. pag. 355. & lib. 2. n. 3. pag. 399.
^c Lib. 13. Ital. liber. pag. 75.

^d De Reb. Milit. lib. 3. cap. 2.

P

ad-

114 DE ADVENTITIIS ROMANI

advertit: *perniciosissimus etiam in militibus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi* (ut Romanus Consul in Carthaginensi obsidione tentare coactus fuit) *frequenti mutatione castrorum*, quæ sanè cum, post aquæductus excisos, movere noluiſſet Lotreccus *, Gallici exercitus Imperator, in obsidione Neapolis anno 1528. legiones suas maceravit, & perdidit. Nimirum ob diuturnam alicubi multarum lympharum stationem, ac putredinem, cœlum semper noxium evadit.

Aquis stagnantibus castra subinde mutanda.

e Apud Summontium lib. 7. cap. 2. dell' Hist. della Città, e Regno di Napoli pag. 61.

Urbis calamitates sub Totila.

III. Allatis verò à Gothorum sævitie universo penè Latio cladibus, quot, & quales intra Urbem calamitates adjunctæ fuerint, quæ non vastitatem solùm, sed simul etiam aquarum moram, sordiumque congeriem necessario solent accersere, nemo historiis eorum temporum initatus poterit ignorare. Totilas enim captâ Româ, ejusdem incenia pluribus locis solo æquavit, ad tertiam penè ambitus murorum partem, ut narrat Blondus †, Urbemque ferè omnem, cum iterato in servitutem redeſſet, flammis damnavit.

† In Hist. dec. 1. lib. 6. pag. 80.

IV. Non me præterit Urbem Romam quinto seculo à Gothis sub Alarico primùm obsesam, ac direptam fuisse. Unde fortasse quis ante Totilam, & Vitigem hanc cœli inclementiam illatam fuisse deducat. Sed nemo non novit, Alaricum Romanas depopulatum opes, Templis

ta-

tamen, & aquæductibus abstinuisse, cui cum postea ex eadem gente Princeps excelsi omnino animi successisset Theodoricus, hic non solum damna, à Gothico milite Romanis terris illata rependit; verum ea etiam, quæ temporum injuriâ, atque propter civium indiligentiam ipsi aëri, ex stagnantibus & aquis inducta fuerunt, emendavit.

Theodoricus excelsi animi Princeps.

V. Gothis deinde non multos post annos ad Latii desolationem, Scythicâ feritate ferocior, gens successit Longobardorum, qui, licet Româ nunquam potiti fuerint, ejus tamen agrum ita igne, ferroque vastarunt, ut, dirutis villis, fugatisque colonis, aquæ nullâ penitus arte suos per scrobes, & canales, ut oportebat, derivari amplius potuerint.

g Vide testim. de pontinarum palud. exiccat. per Theodoric. absoluta apud Cassiodor. lib. 2. var. 32. Volaterran. lib. 6. suæ Geograph. pag. 165. Donum de Rest. Sal. Ag. Roman. pag. 136. & Corrad. Vet. Lat. lib. 2. cap. 16. *Clades à Longobardis illata.*

VI. Misericordiam totius Romani agri statum Divus Gregorius ^b, qui Romæ temporibus illis vivebat, & mox universali præfuit Ecclesiæ, flevit per hæc verba: *Ubiq̃ue luctus aspicimus, ubiq̃ue gemitus audimus. Destructæ urbes, ever-sa sunt castra, depopulati agri, in solitudinem terra redacta est: nullus in agris incola, penè nullus in urbibus habitator remansit: & inferius ipsa autem, quæ aliquando mundi domina esse videbatur, qualis remanserit conspiciamus. Im-mensis doloribus multipliciter attrita desolatione civium, impressione hostium, frequentia ruina-*

b Homeliâ 18. in Ezechiel.

rum; itaut in ea completum esse videamus, quod contra urbem Samariam per hunc eundem Prophetam Ezechielem longè superiùs dicitur; in qua certè rerum ruina, aquas suos extra ductus, & scrobes passim dejectas, ac stagnantes, gravem putorem quaquaversum concepisse, unusquisque intelligit.

VII. His accedit, quod per ea tempora, præter hostilem rabiem, inaudita propemodum Tiberis contigit inundatio. Etenim, ut narrat Joannes Diaconusⁱ, alveum suum egressus tantum excrevit, ut super muros Urbis influeret, atque in ea regiones maximas occuparet; quæ cum ita fuerint, certum est, cloacas, amnes, atque torrentes omnes, qui per inferiorem Latii partem in Tiberim aquas suas exonerant, à libero cursu fuisse prohibitos, ac subindè dispersas lymphas latiùs, diutiùsque in Romano agro computruisse. Unde vermium, serpentumque multitudo orta fuit, ac denique immanis, & diuturna pestilentia, quæ Pelagium etiam Papam extinxit, atque ita in reliquum vulgus desæviit, ut, subtractis habitatoribus, Urbem penè in solitudinem redegerit.

VIII. Sed quoniam est multò facilius vastare regiones, quàm restituere; & sola, diuturnaque pax, ac præsentia magnorum Principum eo iterum deducere colonias potest, unde abductæ,
fu-

ⁱ In vita S. Gregor. lib. 1. cap. 34. & seq.
Tiberis inundatio memoranda.

Tum pestilentia.

fugatæque fuerunt; idcirco mirum videri non debet, si multorum decursu seculorum infelix Latium, pristinâ maiestate orbatum, miram vastitatem, atque squalorem fuerit expertum, qui tunc longè crevit, advertente Dono ^k: cum Astulphus, impius ille Longobardorum Rex Stephano III. Papæ, ac Populo Romano infensus, contra ea, quæ Pipino Francorum Regi, semel ab eo victus, promiserat, Urbem Romam iterum, vexare quàm acerbissimè cœpit, eamque circumquaque obsidere, quo tempore nec sacris, nec profanis ædificiis pepercit; quin obvia quæque, rabie quâdam efferratus dirueret, incenderet, ac perfunderet.

^k Loc. cit. pag. 68.

IX. Ærumnas deinceps, ac depopulationes à Longobardis illatas, ferè ad integram desolationem 1 x. seculo auxerunt Francorum copiæ, gens olim ad Apostolicæ Sedis tutelam accurrens, quæ à Sergio II. Romanoque Populo arcessita, omni officiorum genere excepta, & amicè primùm apud eos hospitata, mox militari insolentiâ, tanquam in hostico omnia circum ædificia barbarorum in morem populata est.

Francorum copie Romanis infensæ.

X. Deindè insatiabilem crudelitatem exercuerunt nostro in agro Saraceni, qui proper incolarum impotentiam, Latinorum fines ingressi, pleraque maritima oppida miserandum in modum diripuerunt: quocirca, ut idem subdit Donus ^l:

Saracenorum immanitas.

^l Loc. cit. pag. 70.

Ro-

118 DE ADVENTITIIS ROMANI

Romani agri cultores partim in captivitatem, abducti, partim occisi, partim assiduorum populationum metu, relictis patriis terris, in tutiora, ac maximè montana loca concesserunt, ibique haeserunt.

^m In Chronic.
cap. 43. pag. 181.

XI. Neque sanè fuit hæc unius dici à Saracenis inflicta strages; etenim, scribente Leone Ostiense ^m, per quadraginta fermè annos innumera circumquaque mala gesserunt, multumque Christicolarum sanguinem effuderunt.

ⁿ Lib. 1. epist. 9.
Cælum Rom. x 1.
seculo propter adventitiam
noxiæ
improbabatur.

XII. Hinc porrò facilè deduci posse cense-rem, cur S. Petrus Damiani ⁿ x 1. seculo, scribens ad Nicolaum II. de causis, ob quas Episcopatu se abdicare cupiebat, Romanum etiam aërem, utpotè diuturnarum febrium feracissimum, producat, & sequenti tetraſticho criminetur.

*Roma vorax hominũ domat ardua colla virorũ,
Roma ferax febrium necis est uberrima frugũ,
Romana febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix à vivente recedunt.*

Nam nullus est pertinacium febrium parens magis prolificus, quàm aër palustris, cui tunc temporis Roma propter adventitiam labem obnoxia erat.

^o Lib. de con-
temp. mund. cap.
9. pag. 242.

XIII. Similiter nemo mirabitur Innocentium III. ^o qui x 11. in. ær, & x 111. seculum Eccle-

clesiæ tenuit gubernacula, scripsisse *paucos Romæ suo tempore ad annos quadraginta, paucissimos ad sexaginta pervenisse*. Universam etenim præcoci adeò mortis causam sapiens lector facile rejiciet in adventitiam Romani cœli labem, tunc temporis ex Latii ruinis, pigras aquas reddentibus, inductam. Neque id profectò inficiari poterit, qui advertat, Pontificem hunc scripsisse post maximas illatas Romæ clades, tum supra recensitas, tum temporibus ipsi proximioribus ab Arnaldo & Brixienti, qui postquam Eugenius III. Româ discessit, contra universam ejus factionem, conversa in furorem plebe, usque ad domorum, templorumque excidium crudelissimè defævit. Hinc recens Urbi vastitas accessit, & hærentibus quaquaversum aquis, circa eam loca palustria, ac penè lethifera evaserunt.

Sub Innocentio III. rari in Urbe senes.

Ex Othon. Frisingen. de rebus Frider. lib. 2. cap. 20. pag. 252.

XIV. Omnium luculentissimè Otho & Frisingensis, describens adventum ad Urbem FridERICI I. paulò ante viventis, adventitiam hanc cœli inclementiam exponit per hæc verba : *jam tempus imminebat, quo Canis ad morbidum pedem Orionis micans, exurgere deberet : ex vicinis stagnis, cavernosisque ruinosis circa Urbem locis, tristibus erumpentibus, & exhalantibus nebulis, totus vicinus crassatur aer, ad bauriendum mortalibus lethifer, ac pestilens. Urgebatur hoc incommodo in Urbe civis, hoc tempore ad monta-*

q. Loc. cit. cap. 22. & 23.

Adventitia inclementia Romani aeris testimonium

na

na consuetus fugere; in castris miles tanta defuetus aeris intemperie. Nec dubium est, quin civis ad obedientiam Pontifici, ad deditionem Principi suo venisset, si miles extra tantum incommodum pati potuisset. Verum innumeris hac cœli corruptione in morbos gravissimos incidentibus, Princeps dolens, ac nolens, suisque tantum morem gerens, ad vicina montana transferre cogitur tabernacula, ubi, accepto prudentum consilio, corruptum, quem biberant aerem, pharmacis propellendum, exercitum, quantum potuit recreavit.

r Eiusd. lib. Otho Frising.

XV. Neque sanè hunc in Friderico anilem metum fuisse apertissimè evincunt ea, quæ præcedenti capite de prælio habito Romanos inter, & Friderici milites per hæc verba narrantur: *uno tantum ex nostris (mirum dictu) occiso, uno capto. Plus enim nostros intemperies cœli, quàm Romanorum ledere poterant arma.*

Pontificia Sede
Avenionem trans-
lata, vastitas agri
Romani augetur.

XVI. Desertus tandem, ac penè ad solitudinem redactus est Romanus ager postquam seculo xiv. Clemens Papa V. sedem fixit Avenione. Etenim septuaginta spatio annorum, Roma plus fortè vastitatis ex sacri Pontificis absentia, quàm ex barbarorum præsentia, atque incursionibus pertulit. Ingenia quippe, & artes, cum semel fuerint oppressa, nisi præsentis Principis beneficiâ recreentur, miserè tandem exarescunt.

Quid?

Quid ? quod diffidia Romanos inter Proceres orta, vicos, & oppida Romæ proxima affligerunt, ut tam externa, quàm intestina bella pulcherrimam hanc orbis partem fœdam, miseramque reddiderint.

XVII. Lacunis igitur, stagnis, ac paludibus, quæ post recensitas Latii clades, partim hominum incuriâ, partim desertione terrarum, cultorumque penuriâ fuerunt inducta, atque adhuc alicubi perseverant, illa cœli noxa, quam plerisque humilibus Romani agri locis nostrâ etiam ætate experimur, accepta referenda est.

XVIII. Quare viri clarissimi Jo. Baptista Donus', & Ferdinandus Nuptius Archiepiscopus Nicænus" è celsiori Præfulum ordine, salubritati Romani agri, ejusdemque culturæ, & colonorum frequentationi diligentissimè studentes, palustria hæc loca firmissimis rationibus excandâ penitus admonuerunt.

' Loc. cit. pag. 98. & 99.

Illustris. Nuptius laudatur.

" In Dissertat. Vern. de Cultura, & frequent. Agri Rom. pag. 14.

*Recensentur tempora , quibus Roma Pontificum
curâ exiccato solo ad pristinam salubritatem
revocata est ; quæ à Pio V. usque
ad nostram etatem aucta
ostenditur .*

C A P. I V.

U ANQUAM non sit perspi-
cuum, quo præcipuè tempo-
re vastata Urbs eam cœli in-
clementiam, quam tot secu-
lorum fluxu propter hærentes
aquas contraxerat, deponere
cœperit; illud tamen ex Pon-
tificum Actis conjicere gene-

ratim possumus, Romam jamdiù squalentem,
atque udam, multò postquam sacer ex Gallia
Princeps huc remigravit, pristinam clementiam
alicubi resumpsisse. Etenim liquet historiarum fide,
Gregorium XI.^a (cum scilicet Pontificem, qui
divino permotus Numine anno MCCCCLXXVI.
Apostolicam Sedem Avenione in Urbem reduxit)
privata, & publica ædificia, penitus labefactata
invenisse, gentemque Romanam tunc temporis
adeò imminutam, ut incolarum, & civium ca-
pita vix xxxiii. millia censita fuerint. Quini-
mò

^a Ex Ciaccon.
in ejus vita.

*Paucitas Roma-
norum incolarum
sub Gregorio XI.*

mò; cum post Gregorij obitum gravis oratio nomine totius Romani Populi apud Sacrum Cardinalium Collegium habita fuisset, in ea quidem illud potissimum urgebatur, ne talis eligeretur Pontifex, qui Sedem ultra montes rursus transferret, *quod Monasteria, aliaque sacratissima Martyrum loca, corrueantibus cum tecto parietibus, brutis etiam animalibus patuerint.*

II. Itaque, cum per ea tempora tum Universalis Ecclesia diversis schismatibus, tum Latium variis intestinis bellis, crudeliter vexarentur, suspicamur tam juges, quàm pluvias aquas, tot ruinarum obicibus, aggeribusque interceptas, neglectâque publicâ curâ, usque ad finem seculi xv. & principium xvi. ubique serè locorum pertinaciter intra Urbem substituisse, atque computruisse. Et si enim multi verè Maximi iis temporibus præfuisent Pontifices, Martinus scilicet V. Pius II. Sixtus IV. Alexander VI. & Julius II. qui restituendis priscis ædificiis, novisque excitandis sedulum studium impenderunt; his tamen brevis aut pax, aut vita obstitit, quominus grandia vel meditata solùm, vel inchoata jam opera aggrederentur, atque perficerent.

*Ad finem usque
seculi xv. aqua
putrescentes Ro-
manum aerem
inquinaverunt.*

III. Evecto autem ad Pontificatum Leone X. post primam decadem seculi xvi. ipsa Roma è pristinis suis miseriis caput efferre, nativamque æris clementiam iterum respirare visa est. Etenim,

Sub Leone X. salubritas restituit capiti.

Q 2 cum

b In Vita Leonis X. lib. 4. pag. 83.

cum magnus hic Pontifex peregrinos immunitate multarum rerum (ut Jovius ^b scripsit) undique ad incolendam , augendamque Urbem invitasset , ingens multitudo ab Insubribus , atque Cœnomanis , Circumpadanisque populis fortunas suas Romam avidissime transtulit ; itaut ad Campum Martium extructis ædibus peramplam Coloniam condere videretur. Cuncti enim ædificando , ornandoque domos , & villas (quod certe sine locorum exiccatione fieri nequit) Romanæ Urbis salubritati non minus , quàm elegantiae studebant ; unde populus , inusitatâ aëris clementiâ gaudens citissimè adauctus est . Censebantur siquidem eo tempore civium , & inquilinorum octogintaquinque millia .

Villa Manliana etiam sub eo Pontifice damnati aeris erat .

c Ubi supra.

IV. Hic illud liceat obiter monere , vulgus nostrâ ætate turpiter decipi , cum putat Manlianam villam , secundum Tiberim quinto ab Urbe lapide in via Portuensi positam , vivente Leone X. non fuisse , quemadmodum nunc est , damnati aëris , quod Pontifex hic venationum causâ illam maximè omnium frequentaret ; erat enim per ea quoque tempora Manlianæ cœlum omnino inclemens ; cujus rei oculatum testem habemus eundem Jovium ^c , qui Leonem idcirco improbare videtur , quod villam banc , proximi stagni balitu , & caliginosi aeris intemperie prope toto anni tempore infamem , habitaret . Ubi tandem vel
ip[s]is

ipsis Kalendis Decembris febris, quæ ei suprema extitit, correptus fuit. Hinc Lector utiliter deducat, plerasque suburbanas villas, quas in præsentia noxii cœli experimur, superioribus etiam Pontificum ætatibus, ob vicinas nimirum hærentes aquas, perniciosi itidem aëris fuisse.

V. Sed, cum in politicis, atque œconomicis frequenter usu veniat, quod in rebus naturalibus passim contingit; scilicet nonnisi longo tempore, nec amplius morbo recurrente, quæ diù extenuata fuerint, corpora refici posse; nil mirum, si Urbs Roma, multorum decursu seculorum vastata, atque in solitudinem ferè conversa, etiamsi munificentissimus Leo incomparabili magnanimitate illam decennio circiter recreaverit, duris tamen, miserisque paulò post succedentibus Clementis VII. temporibus, in antiquum desolationis morbum ocysimè reversa fuerit; unde idem Jovius, qui sub utroque Pontifice vixit, gravem hanc fortunæ vicissitudinem non iniqua æstimatione deflet, cum paucorum annorum lapsu, ab octogintaquinque *ad trigintaduo millia capitum* multitudinem civium redactam, fuisse narrat.

*Sub Clemente
VII. in pristina
incommoda Urbs
recidit.*

VI. Denique, cum Deus Opt. Max. post tot, tantasque temporum, in deterius semper cadentium, vices, diuturniorem Ecclesiæ, atque Urbi tranquillitatem largitus fuerit, ipsa Roma ab an-

*Post Clementem
VII. novissemper
salubritatis præ-
fidiis instructa
est.*

no MDXXXIV. quo Clemens VII. decessit, ad nostram usque ætatem, scilicet duorum ferè seculorum decursu novis sensim extructis ædificiis, suffossis cloacis, apertisque, & constratis viis, & compitis, uno verbo, exiccato solo, ipsa, inquam, Roma ad priscam, nativamque cœli clementiam in dies magis, magisque contendit, atque assurgit.

*Qui Pontifices
salutarem operam
Urbi impende-
runt.*

VII. Studium brevitatis nos admonet, ut multa prætereamus, quæ à Paulo, & Julio, horum nominum Tertiis, itemque à Paulo, & Pio IV. magnificè, venustèque suscepta in Urbe fuerunt, quæ ab historiis repetenda sunt. Ea tamen particulatim perensemus, quæ à Pio, & Sixto V. usque ad nostra tempora, ita in Romanæ civitatis commodum, atque splendorem excitata fuerunt, ut simul plerisque intra mœnia locis opportuna accesserit exiccatio, atque salubritas, quibus, ut patres nostri miserè destituebantur, ita nos feliciter gaudemus.

*d Hist. lib. 2.
num. 93.*

VIII. Porrò campum Vaticanum, qui vel Tacito a teste, publicâ olim infamiæ notâ propter aquas ibidem stagnantes, damnabatur, quam superioribus ætatibus, utcunque tolerabilem efficeret ignis fornacum proximè ardentium, quippè qui, calcem, lateres, aliaque fœtilia indefinenter precoquens, udum illum aërem quoquo modo exiccabat; Pius tamen, & Sixtus V. alter

alter quidem à fundamentis Ædes, & Carceres S. Inquisitionis, alter verò Templum Divi Petri magnificentius erigentes, aliquantò magis incolumem reddiderunt; quem ab antiqua censura, penitus vindicarunt, idem Sixtus recenti Pontificalium ædium extruptione, quæ à Clemente VIII. absolutæ, & ornatae nunc à Pontificibus inhabitantur; mox Paulus V. supplemento, ac frontispicio ejusdem Basilicæ, denique Alexander VII. vastissimo illo, mirabilique columnari circa plateam ornamento, quo priscorum ædificia non æmulatus est solum, sed splendore, & magnitudine vincere visus est. Quo fit, ut nostro ævo locus hic, arefacto solo, purgatisque sedulò Hadrianicæ molis fossa, finitimisque pratorum scrobibus, necnon cloacis, & puteis, non tantum sanctitate præcellat, sed, exceptis collibus, cum aliis Urbis locis adeò de salubritate contendat, ut dignissima, ac tutissima tam Comitiorum eligendi Pontificis, quam electi sedes meritò constituatur. Exindè Romæ plures fortè evadunt longævi ex iis, qui eam regionem, versus meridiem, quàm, qui alias incolunt, quos inter unum, quem honoris causâ nomino, hic commemorare juvat Cardinalem Albizium, qui, cum maximam vitæ suæ partem in Leonina regione optimâ semper valetudine fruens, transegisset, nonagenarius decessit. Accedit etiam Præsul Casalius Præceptor

Campus Vaticanus à quibus Pontificibus salubris redditus.

ptor emeritus Nofocomii S. Spiritus, qui nonagenario major vivit adhuc, eousque vegetus, ut visitandis suis ægrotis quotidie possit incumbere.

IX. Sed hæc eadem regio admodum facilè ad antiquam aëris infamiam redire potest, si studium purgandarum lacunarum, & fossarum omitatur, quem sanè casum nos ipsi superioribus annis vidimus, & deflevimus.

e Hunc non omnino salubrem propè Tiberim censebat Donus loc.cit.pag.9.

Quorum Pontificum studio Campus Martius insalubritati ereptus.

f Ut putat Donus ubi supra.

Quid SS. D. N. CLEMENS XI. præstitit.

X. Campum similiter Martium *e* olim herbosum, quem Leo X. habitandum curavit, innoxium reddiderunt tum Paulus V. sub quo propè Tiberim amplissimæ ædes Burghesiorum familiæ ædificatæ sunt, tum nostro ævo Innocentius XII. qui finitimo in solo magnam Curiam excitavit, quibusdam exiccatis hortis, qui ex publicæ Villæ ruderibus simul aggestis in collem Citorium *f* vulgò dictum, excreverant; ac tandem CLEMENS XI. qui, etiamsi Rempublicam Christianam maximis nunc turbinibus, fluctibusque jactatam, mœrens gubernet, grandi tamen animo multa semper agitat, quæ ad aëris salubritatem, atque ad prisca restituenda monumenta conducant; proindè navium stationem in ripa Tiberis ad tumulum Cæsarum immundissimam, & valdè inclementem jussit Tibertino ex lapide, non minus decori, quàm salubritati consulens, nobiliori artificio restitui.

g Damnat ut insalubrem Alex. Petr. de Vic. Rom.lib.1. cap. 1. & 3.

XI. Vallem pariter hortorum *g*, seu radicem Mon-

Montis Pincii, cujus Septentrionale latus Gregorius XIII. fundato Græcorum Collegio, & Templo, primus forsitan ædificari iussit; Urbanus potissimum VIII. ad innoxium aërem propemodum revocavit, longè majori ad meridiem extructo Collegio *de Propaganda Fide* nuncupato, derivatisque per cloacas iis aquis, quæ sparsim ex Trivio hîc, atque illic subsistebant. Denique privata ædificia eodem in extremo monte adjecta sunt, quæ modò ob insignem, salubremque cœli temperiem certatim conducuntur.

XII. Agonalem plateam salubrioris aëris fecit Innocentius X. cum novis apertis viis, ædificatis Templo Divæ Agnetis, & continentibus palatiis, erectoque obelisco, planiciem illam exiccavit, cui nunc minimè officit derivata illuc ex Trivio, quia nimirum jugis est, copiosissima lympa.

XIII. Regiones verò circa thermas Diocletiani, atque emissarium aquæ Felicis (quæ quidem idè minus tutæ^b superioribus ætatibus reputabantur, quod vineæ, atque horti circumquaque locati, aquas multas cohibentes udam terram inducebant) salubritati restitutæ sunt, postquam Pius IV. amplam illam viam aperuit, quæ à Quirinali ad Nomentanam Portam ducit, & quam Sixtus V. à Palatio Pontificio usque ad Ecclesiam S. Sufannæ æquavit, solidavitque, cum enim multa ibidem Tempia, & Cœnobîa

*Vallis hortorum
à quibus exic-
cata, & purgata.*

*Innocentius X.
plateam Agona-
lem salubritati
restituit.*

*b Apud Donum
loc.cit.pag.8.*

*Regiones circa
thermas Diocle-
tiani salubrita-
tem Pio IV. de-
bent.*

*i Bull. Roman.
tom.2. Bull. 66.
Sixti V.§.2.*

R

suc-

succedentium quoque Pontificum ævo extructa fuerint, idcirco qui modò hanc regionem incolunt, cœlo, quod nulli ex editioribus Urbis locis clementiâ cedit, perfruuntur. Cujus profectò rei certissimam fidem faciunt Religiosi, qui in Cœnobiis illis toto anno percommodâ valetudine gaudent. Itaque qui ex humiliori ad hanc editiorem regionem valetudinarii commigrant, fractas corporis vires restituunt. Ita passim Carmelitæ ex Monasterio trans Tiberim, vernaculo idiomate *della Scala* appellato, vel media ætate ad Cœnobium *della Vittoria*, à chronicis potissimum morbis evasuri tutissimè transeunt.

Latus Quirinalis ad Meridiem ab inclementia vindicatum.
k Ex eod. Dono ibidem.

XIV. Item declive illud Quirinalis latus, quod in Meridiem, & Exquilias vergit, quanquam suspectæ olim indolis ^k haberetur: cum tamen ante aliquot annos, variis excitatis ædibus, alicubi ædificari cœperit, iis quidem in locis salubritati oppositi lateris, quod Trivium respicit, æquiparari potest, brevi, ut speramus, undique superaturum, cum excavatâ cloacâ libero cursu in Tiberim derivata fuerit multitudo pluvialium aquarum, quæ hætenus per declives Sixti, & S. Vitalis vias in proximum hortum confluentes perniciosè restagnabant, cujus operis utilitatem maximam, cum ipse Sanctissimo Patri supplex exposuissem, confestim suffodiendam mandavit, quò exiccata universæ illius vallis humus, demibus ædificandis, atque

SS. D. N. sollicitudo ad tuendam civium valetudinem.

atque protrahendæ senum præsertim vitæ admodum opportuna evadet, utpotè quæ à Septentrionalibus ventis tuta est. Utinam aliquando via planè Pontificia ab ea Quirinalium ædium janua, quæ brumalem ortum spectat, versùs Lateranensem Basilicam aperiatur: nam iis locis decor, & nobilitas, immo verò salubritas major propter omnimodam ventorum libertatem, proculdubio accedet.

XV. Cæterum inter alias Urbis partes, quæ propter humile, udumque solum, impuri aëris, dum vel ipse in adolescentia versabar, reputabantur, ea certè potissima erat, quæ locata est trans Tiberim circà Ecclesiam *S. Francisci ad Ripam* nuncupatam; univèrsa quippè propter hortorum culturam palustris evaserat. Sed hic situs, cum à Clementis X. tempore, extructis undequaque ædibus, nunc magnâ ex parte refectus sit, non amplius insalubris existimatur. Quod sanè commodum non modicè auxit Innocentius XII. qui Hospitium Sancti Michaëlis ad portum Tiberis in ampliorem formam redegit; cui tandem loco, æternâ planè cum sui nominis gloriâ, pulcherrimam faciem præbuit Sanctissimus CLEMENS XI. maximâ scilicet utrinque factâ ædificiorum accessione ad latus quidem Meridionale ejus domus, quæ à corrigendis improbæ indolis pueris vulgo dicitur *Casa della correzione*;

Regio trans Tiberim, ubi ades S. Francisci ad Ripam, salubris effecta, & quorum Pontificum opera.

CLEMENTIS XI. laudes.

R 2. ad

ad Boreale verò recentis, longèque majoris hospitii, quod ab alendis pauperibus invalidis nomen mutuatur. Ita sanè contigit, ut Transtiberina regio non amplius jaceat fœdâ vastitate, sed splendida ædes, deterfo situ, auctas, atque nitentes ostendet.

Regioni ad Circum Maximum non desperanda salubritas.

XVI. Porrò, quisquis videt in tot damnatis antea locis ab una telluris exiccatione reducem salubritatem, fateri non dubitabit, Circum Maximum, situm nempe, qui nostrâ forsitan ætate adhuc in Urbe superest infamis aëris, citò evasurum optimum, ac salubrem, si nimirum à palustribus aquis liberatus incolarum frequentia inhabitetur.

In agro Romano loca insalubria multa sunt ob barrentes aquas.

XVII. Sed multa nunc quoque extra Urbem esse loca penè lethifera hîc, atque illîc in agro Romano, non concefferim modò, sed etiam contenderim. Hæc autem sunt illa omnia, quæ situ humilia aquas, vel in stagna cohibent, vel ita imbibunt, ut cœnosa adhuc, & uda inter æstivos calores remaneant; quæ quidem multò deteriora fuerint, si ventis liberè non everrantur, vel si Australibus duntaxat, qui humidas, acresque particulas secum advehunt, aspergantur. Namque circumfusus aër instar stagnantis aquæ crassus, densus, atque olidus evadet.

XVIII. Est hîc loci ut advertamus, cur superiori ætate, scilicet cum aquæ ad meridiem pro-

propè Urbem hærent, Architecti cæteroquin peritissimi, studuerint, ne ædium cubicula apertis fenestris Austro objicerent, unde palustria effluvia advehebantur; cur etiam, si ob necessitatem eò vertere conclavia coacti fuissent, fenestras parvas, angustas, raras, atque in summis cubiculis, (quod à Cagnato¹ maximè damnatur) struerent; malebant enim solaribus radiis ædes orbari, quam cum iisdem aëris perniciem admittere: quâ noxâ ob exiccitas paludes sublata, metuque abactò, recentiores maximè satagunt, ut ad meridionalem plagam domorum cubicula spectent.

Cur domus memoria patrum Meridionalem prospectum virent.

¹ De Salub. Roman. Acr. pag. 29.

XIX. Si quis igitur normam cupiat, quâ possit distinguere, quæ loca intra, vel extra Urbem salubria sint, vel insalubria, prædictas diligenter advertat conditiones: etenim si qua regio lentis aquis non gravetur, nec in vicinia palustre solum habeat, multoque magis si eadem situ sublimis liberè perfletur à ventis, proculdubio vel inter æstus salubris habenda erit. Contra verò, si locus humilis, cavus, udus, ac cœnosus extiterit, hunc omninò inclementem dicito. Sed nemo potest esse tam certus, quod situs aliquis eandem, quam semel induit, perpetuò servet clementiam, vel inclementiam, ut non faciliè decipi possit; brevi enim, si à stagnantibus aquis liberetur, vel opprimatur, pristinam conditionem deponet.

Quo pacto loca salubria ab insalubribus discernantur.

Est

^m Advertatur
Const. XVI. B.
Pii V. Bull. nov.
in qua expressè
dicitur ex assidua
agror. cult.
& palustrum
locorum exiccatione
Romanum
aerem tutiorè,
ac salubriorem
evasisse.

*Quid polliceatur
magnitudo animi*
SS. D. N. CLEMENS XI.

XX. Habemus tamen, quo animos nostros in spem erigamus, fore, ut CLEMENS XI. quem ab instituto restituendi ad pristinam culturam ^m Romanum agrum revocarunt graviora Reipublicæ, & Religionis negotia, rebus tandem compositis, & tranquillitate revocatâ, magnum hoc opus feliciter absolvat. Unde Roma ad veterem incoluitatem, atque ad priscam magnificentiam, omnino valeat aspirare.

Occurritur iis, qui in solam incolarum infrequentiam rejiciunt adventitiam Romani aeris insalubritatem.

C A P. V.

T solent plerunque vulgares opiniones hominum ingenia, cæteroquin non indoctorum, occupare; non desunt ex iis fortassè, qui aëris Romani salubritatem sicubi & olim; & nunc fuerit, non vindicato à paludibus solo, sed maxime omnium deberi contendunt, multitudini incolarum; atque idè apud priscos clementiam aëris per Latium multò majorem, longiusque diffus-

fusam fuisse, quàm modò sit, quia per ea tempora immenso populo frequentabatur, quo crassus aër solvi, & inquinatus purgari validissimè poterat.

*Populi multitudi-
ne crassum aerem
solvi.*

II. Sed vitium, quo potissimùm perversa vulgi judicia laborare consueverunt, in hac restitutæ salubritatis ratione eminet plurimum: Cum enim ad effectum quempiam pleraque adjungantur, alia quidem ut causæ, alia ut proprietates, alia denique ut ab ipso enascentia; eorumque omnium ideæ simul cum idea effectus cogitanti animo occurrant, qui in philosophica subtilitate, & discernendis rerum ideis minimè subacti sunt, passim aliis alias substituunt, & vel effectum, vel quæ effectum ipsum comitantur, aut subsequuntur, usurpant pro causâ.

*In vulgi judiciis
vitium frequens.*

III. Procudubio ad tuendam ab arefacto solo salubritatem, valdè conducit multitudo incolarum, qui accensis perpetuò ignibus, consitis adversus pravos ventos arboribus, excitatis ædificiis, contratis viis, vociferatione, atque halitibus partim custodiunt aërem, ne aliundè inquinetur, partim motu solvunt, ac purgant, partim denique benigno sale volatili implent, ac vivificant. Sed hæc omnia partam jam, repara- tamque ab exiccata tellure coeli clementiam sequuntur, eique retinendæ, aut etiam augendæ subserviunt.

*Quid conferas
salubritati multi-
tudo incolarum.*

*Partam jam
antea salubritatem
conservat.*

Ad-

IV. Addent alii minimè inter se ea cohærere posse, quæ in superioribus dicta sunt. Scilicet justam multitudinem, corrivandis, atque abstergendis humoribus parem, aëris perniciem arcere, & rursus, propulsâ labe, cœlum evadere fovendæ multitudini idoneum. Etenim, si non aliter, quàm ipsius multitudinis operâ, studioque restituenda sit salubritas, certè multitudini locus esse deberet, antequam cœlo salubritas restitueretur.

V. At loca palustria calidis tempestatibus sunt calidissima, & nocentia, frigidis verò tepentia, & innoxia. Cum primùm igitur homines eadem loca frequentare incipiunt, non quidem id faciunt æstuosis, seu dubiis, ac periculosis temporibus (quibus si hoc tentaverint, plerique omnes, & citò, & graviter ægrotarent) sed, armenta secuti, algidis ^a duntaxat, ac salubribus tempestatibus, nempe cum propriæ vitæ securitate, illuc feruntur; ubi totius decursu hyemis (paucissimi namque cœnoso statim aëri assuescunt) palustres aquas, ut monet Cato ^b, ab agro depellere, atque aliò derivare debent, si segetem curare, ac tutam, salutaremque iis in regionibus sedem ad venturas, atque inclementes tempestates sibi parare velint. Nihil enim salutare est, ut inquit Plinius ^c, nisi quod toto anno salubre est: & ubi cum orco ponenda sit ratio, ibi non modò

per-

Quo pacto in locis insalubribus primùm coalescere incipit multitudo.

^a Ex salubri in gravem locum, prima hyeme migrare tutum esse docuit Celsus lib. 1. cap. 3.

^b De re rustica num. 155.

^c Lib. 18. Nat. Hist. cap. 5.

perceptionem fructuum, sed & vitam Colonorum esse dubiam, vel potius mortem quæstu certiozem, rectè advertit Columella ^d.

^d Lib. 1. de re-
rust. cap. 3.

.VI. Ab exiccato autem solo, hoc est remota causâ putidi, crassique aëris (exemplum ponimus agrum Romanum) ea sensim decursu totius anni salubritas producit, quæ à conveni-
entia curâ, palustres aquas submoventium, habuit initium. Neque verò frequentissimæ urbes in-
ipsis statim primordiis civium multitudine celebra-
tæ sunt, sed paulatim adoleverunt, quod nascentis Romæ initia docent. Priorum scilicet
diligentiâ, operâque, subolescenti multitudini
præeunte ad salubritatem aëris partim servan-
dam, partim etiam amplificandam. Et quoniam
rerum interitus ipsas sæpè originis causas aperit;
cum sciamus civitates incolis abundantes, pro-
pter solos neglectos palustres latices ad summam
infrequentiam esse redactas, quam solitudinem
se cum fletu vidisse narrat Lugduni Batavorum
clarissimus Franciscus de le Boë Sylvius ^f, & nos
ipsi interdum tum Romæ, tum alibi, ut in no-
stro *de Noxiis Paludum Effluviis* libro latè de-
monstrabimus; nemo non videt, ab exiccatis aquis
ducenda esse & salubritatis, & frequentiæ initia.

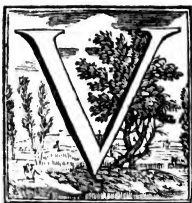
^f Ab exiccato solo
ducuntur initia
salubritatis.

^f Apud Liv. dec.
1. lib. 1. cap. 3.
& seq.

^f In Append.
VII.

Frequentes Balneas, & Naumachias nihil Romano aëri obfuisse. Agitur de studio constructionis, & curâ purgationis earundem.

C A P. V I.

*Aquis deductis
Roma vetus redundabat.*

ERUM audire mihi videor reclamantes, salubritatem Romano aëri restitutam, falsò tribui paludum exiccationi, cum Roma tunc maximè aquis ubique scateret, cum majori populo frequentaretur. Imperatorum namque ætatibus nullum occurrebat palatium, nulla domus, nullum denique publicum, aut privatum ædificium, quod non thermis, lavacris, naumachiis, stagnis, piscinis, vel fontibus circumflueret. Non igitur aqua conclusa impuri, ac deleterii aëris origo venit accusanda, si ea civitas, quæ olim supra cæteras urbes abundabat hominibus, plus etiam conclusis aquis inquinabatur.

*Non influentium
aquarum copia,
sed hærentium
perniciosa est.*

II. At nos non influentes, & copiosas, sed hærentes damnamus, ac stagnantes aquas. Aquæ verò thermarum, naumachiarum, piscinarum, aliarumque id genus non erant palustres, sed juges,

ges, vel saltem recens inductæ, & brevi renovandæ: unde nullam aëri labem afferre, quin potius nimium ejusdem fervorem æstivis mensibus salubriter temperare poterant. Atque ideo operi, cui nunc incumbimus, plurimum conferre arbitramur, si quale fuerit Romanorum studium, quo minus thermæ, & naumachiæ immundas aquas retinerent, paucis demonstraverimus; hoc enim maximè omnium à Medico, quem rectam lavandorum ægrorum institutionem novisse oportet, ignorari turpe esset.

III. Thermarum cura munus publicum erat, atque ædilicium. Scilicet, ut aqua, quemadmodum decebat, clara esset, ac tepida. Unde Seneca ^{*Quæ olim fuerit cura thermarum.*} a Epistola 86. hanc priscorum sedulitatem laudat his verbis: *Quàm jurabat intrare illa balnea, quæ scires Catonem tibi ædilem, aut Fabium Max. aut ex Corneliis aliquem manu suâ temperasse! Nam hoc quoque nobilissimi ædiles fungebantur officio intrandi ea loca, quæ populum receptabant, exigendique munditias, & utilem, ac salubrem temperaturam.*

IV. Pavimentum thermis erat solidum, & calce ferruminatum (ut apud nostras balneas passim videmus) quo minus aqua vel brevissimo illo tempore ex nuda tellure aliquid extranei posset imbibere: immò exquisita nimis lautitia, atque elegantia M. Agrippam eo duxit, ut ^{*Quale fuerit ipsarum pavementum.*} suas ther-

b N. H. lib. 36.
cap. 25.

mas vitreas factururus esset, si prius inventum id fuisset, ut narrat Plinius ^b.

Quanta mundi-
tia in nauma-
chiis

V. Multa sunt notatione digna, quæ docere nos possunt, quanta fuerit diligentia, quâ prudentissimi Romanæ Reipublicæ Moderatores ad naumachiarum munditiam inducendam, conservandamque utebantur. Imprimis summum erat studium inferendæ aquæ per euripos, ac referendæ per cloacas, quo videre erat, naumachias uno hauſtu tantam aquarum vim recipere, & finito navali spectaculo, è vestigio excludere. Unde Martialis ^c advenæ excitat admirationem celebri epigrammate :

c Lib. de spe-
tac. epig. 26.

*Siquis ades longis serus spectator ab oris;
Cui lux prima sacri muneris ista fuit;
Ne te decipiat ratibus navalis Enyo,
Et par unda fretis; hîc modò terra fuit.
Non credis? spectes, dum laxent æquora Martẽ,
(Parva mora est) dices, hîc modò pontus erat.*

VI. Itaque species illa tranquillissimi maris, eoque laticibus non consurgebat immotis, atque impuris, ut alternè remigum, naviumque ictibus fluctuaret, singulisque gymniciis diebus occultè, subitoque inducerentur aquæ, atque educerentur.

De naumachia-
rum fundo,

VII. De qualitate verò fundi, seu pavimenti nau-

naumachiarum semper ipse, non levibus argumentis ductus existimavi, illud non ex nuda, laxaque terra, in lutum facile cessura, sed ex materia, quæ tempore soliditatem nancisceretur, constructum fuisse oportere; quare accolis nihil mali ex cœnoso unquam solo timendum esset. Etenim unum, idemque theatrum tot, tantisque inter se contrariis, & sæpè invicem se confestim excipientibus ludorum generibus inservire minimè potuisset, nisi pavimentum firmum, ac valdè resistens, arte, ac diligentia confectum fuisset. Quem enim fugit eodem in Circo Maximo terræ, maris, ac fluminum spectacula celebrari solita, videlicet primò ludos Circenses ^d; secundò ludicra certamina; tertio saltantium pompam; quartò venationes; quintò ludos ^e Trojanos à pueris nobilibus turmatim discurrentibus; sextò ludos pugnatorum tam equestres, quàm pedestres; septimò navalia prælia; octavò ludos scænicos; ^f nonò ostensionem ^f hippopotami, & crocodillorum; tandem cadaverum ^g combustiones?

^d Vide Panv. de lud. Circ. lib. 1.

^e Inventum August. ex Svet. in Augustum n. 34.

^f Plin. lib. 8. cap. 26.

^g Apud Fest.

VIII. Verùm ad conjecturam adeò clara, meis argumentis accedunt magnorum Auctorum testimonia, ut certissimè possim affirmare, naumachias constrato fundo donatas fuisse; itaut neque cum aquis plenæ, neque cum vacuæ essent, palustre fundum habuerint.

IX. Porro Cornelium Tacitum ^b hac de re ^b XII. Annal. n. 56.

ex-

*Non potuisse illis
solum esse palusire.*

expendere juvat, qui Augusti Transtiberinam naumachiam descripturus, his verbis utitur: *Structo cis Tiberim stagno*: struere verò est solidè compingere, non simpliciter cavare. Quod ipsum intelligendum esse videtur de alia ejusdem Cæsaris naumachia, juxta suum mausoleum celeriter inducta, cujus meminit Svetoniusⁱ, in-
quiens: Navale praelium circa Tiberim cavato solo: quæ cum (forsitan propter aream cœno-
 sam redditam) aërem circumcirca inquinaverit, paulò post in nemus conversa fuit; sicut multæ aliæ naumachiæ ex S. C. terrâ injectâ, ob eandem causam impletæ fuerunt, ut auctor est Panvinus.

ⁱ In August.

X. Neque aliundè arcessendum nobis videtur, quod de Vaticano campo Tacitus tradit, illum infami aëre fuisse infectum, quàm quod Neronis naumachia ibi loci parata, cœnoso, hoc est non
 constrato solo fuisset. Sed longè clarior Plinii^k locus, ubi exponit, Neronem jussisse, *arenam Circi chryfocollâ inspergi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset*. Chryfocolla verò, ut idem tradit Plinius, est humor, qui in fodinis per venas auri defluit, & *crassescente humore, rigoribusque hybernis usque ad pumicis duritiem solidatur*, quam quidem chryfocollam Nardinus^l credidit esse speciem floris æris. Apud eundem etiam legimus, pavementum Circi à Caracalla minio fuisse coopertum.

^k N. H. lib. 33.
cap. 5.

^l Quid Chryfocol-
la.

ⁱ Lib. 7. Romæ
Antiquæ cap. 2.

Et

XI. Et cum Veteres^m Amphitheatra, Circos, & quæcunque alia loca ad pugnae usum sternere consueverint rasurâ lapidis albi, vel simplici arena; ne scilicet in tam crebra sanguinis effusione lubrico statim vel lapide, vel ruderato pavimento nulla esset ratio standi, atque certandi; hanc sanè consuetudinem inductam fuisse putat Panviniusⁿ tum ad ornatum, tum, ut post naumachiam, emissâ in Tiberim aquâ, nullo limo impediante, reliqua ludicra faciliùs celebrarentur.

^m Lipsius de Amphith. cap. 3.

Cur rasura lapidis, vel arena, aspergerent olim Romani solum Circi, & Amphitheatri.

ⁿ De lud. Circ. lib. 1. cap. 5.

XII. Quinimò tanto diligentius credendum est priscos se gessisse, ut aquas palustres à stagnis, naumachiis, & amphitheatris penitus arcerent, quanto ipsi cautiùs procedebant, cum primum electuri essent loca, construendis theatris idonea; de quibus scribit Vitruvius^o, omnè studium adhibendum esse, ut quàm saluberrima sint, ac præsertim quàm longissimè à paludibus absint, rationemque adjungit, *quia homines per ludos unà cum conjugibus, & liberis persedentes, delectationibus detinentur, & corpora propter voluptatem immota, patentes habent venas, in quas incidunt aurarum flatus, qui, si à regionibus palustribus, aut aliis vitiosis adveniant, nocentes spiritus corporibus infundunt.* Profectò Celsus inter Latinos elegantissimus Medicinæ Scriptor, hanc prophylaxeos partem tractare melius non potuisset.

Studium in eligendo loco theatrorum.

^o Lib. 5. sup. Architect. cap. 3.

Su-

*Argumentum ex
platea Agonali.*

XIII. Supervacuam autem operam scrutandis Veterum monumentis impendimus, cum nostros etiam nunc ob oculos obversetur quædam non injucunda species naumachiæ in Agonali platea, in quam per æstivos ardores Dominicis diebus aqua infunditur, ex qua nulla accolis noxa generatur; propterea quod, strato silicibus pavimento, recens aqua excipitur. Cui tamen ab immunditiis purgando, tum antequam latex affundatur, tum postquam egestus est, ædiles sedulò incumbunt: nam superioribus annis interdum accidisse novimus, ut, solo nec antea, nec postea mundato, fordes per noctem aquis maceratæ computruerint, labemque circumfuso aëri intulerint.

Venas vitrioli, sulphuris, aliorumque mineralium, quæ Romano in agro patent, ejusdem aeri non obesse, nisi stagnantibus aquis corrumpantur. Disputatur de Temperamentis salubrioribus æstatis, atque hyemis, quæ in Urbe citra excessum sine oportet.

C A P. VII.

PÆTEREA non deerunt, qui contra assertas à nobis causas vicissitudinum Romani aëris opponent, universum penè Romanum agrum scatere venis vitrioli, nitri, sulphuris, atque aluminis; unde aër, etiamsi nullis paludibus inquinetur; tamen adhuc nocens, sit oporteat æstate, atque autumnò, quia iis temporibus propter vim solis uberrima sit expiratio eorum mineralium, quæ apud nostram atmosphæram halitui marini salis conjuncta, stygiam quasi auram componunt, quæ in corpora incolarum illabens, minimo negotio, mixturam sanguinis perturbando;

Quid obijcere possint etiam adduci.

T. do;

do, ac solvendo, castrenses febres progignit: itaut somnum in proximis vineis carpere mortiferum sit, atque omnino, experienciâ adstipulante, vitandum. Hæc porrò difficultas eò studio-
sius videtur expendenda, quò magis non pervulgi solùm ora vagatur, sed plerunque nostrorum Medicorum mentibus altè solet insidere.

*Bisariam dividi-
tur argumentum.*

II. Cum verò argumentum duabus partibus contineatur, alterâ asserente, Latinum cœlum ab elevatis per æstatem, atque autumnum exoticis salibus inquinari; alterâ decernente, periculo plenum tum incolis, tum advenis vel brevissimum somnum per eadem tempora captum in suburbanis, urbanisque vineis; nunc priorem partem ad examen revocemus, posteriorem sequenti capite perstricturi.

*Venas minerales,
& ex illis balneis
in aerem sublatis
per Latium insu-
ciari nemo debet.*

III. Ultrò admittimus, præfatas venas Latinis campis inesse; nec inficiamur ex horum superficie (quæ passim scatet, tum rubrâ terrâ, quam pulverem *puteolanum* vocant, tum aquis acidulis) particulas aliquot propter energiam solaris ignis, calidis potissimum temporibus, solvi, atque in sublime elevari. Quamobrem audiendus minimè videtur stridulus chymia-
ster, qui contendit, nihil à fixis salibus virtute solis in auras abire posse; quippè qui ignorare videtur, à Sole ignem subtilissimum, volatilemque cum æthere in terraqueum orbem copiosissimè urgeri:
pro-

*Stridulus chymia-
ster rejicitur.*

propterea facili negotio, quemadmodum vulgaris ignis in Chymicorum officinis sal marinum, vitriolum, aliosque hujus generis sales, admixtis cretaceis, solvit primum, deindè pellit in aërem; ita solaris ignis Latinâ ex tellure, vigente artu, acido-fixos, quos cum terrâ permixtos offendit, sales aliquâ ex parte solvere, atque in auras potest elevare.

IV. Sed nihil inde Romanæ salubritati timendum est, nisi accedat fluidum aqueum, quo fusi, simulque cum aliis heterogeneis corporibus cohobati prædicti sales computrescant, ut *lib. I. de Nox. Pal. Effluv.* ostendemus. Non enim sulphur, vitriolum, nitrum, atque hujus generis mineralia suapte naturâ sunt venefica, veluti mercurialia, vel arsenicalia, quorum nullum ex Latii fodinis eruitur; immò verò sulphur, vitriolum, & nitrum, quibus præcipuè terra nostra redundat, ut campos fertilissimos reddere solent, similiter & ipsos cives robustissimos faciunt, & colonos quoque semper, & ubique servarent incolumes, nisi alicubi laticibus, fordibusque permixta simul corrumperentur: hinc enim noxia, ac penè venenata mixtura suboritur, quæ in atmosphæram elevari solet.

Vitriolum, & nitrum per se noxia non sunt, nisi a quibus flagrantibus corrumpantur.

V. Nec porro deest hîc oculus testis magnus suâ ætate Philosophus, rerumque naturalium excultissimus Michaël Mercatus ^a, qui in

^a Armar. 4. cap. 2.

Ex vitrioli fodinis aura venefica non elevatur.

sua Metallotheca MS. irridet afferentes, ex vitrioli fodinis veneficas auras elevari. Verba sunt, ubi agit de calcanthi venis in agro Romano: *Foditur terra calcanthi interdum subterraneis specubus, vel montium cavitatibus, interdum aperto undique cœlo, puteorum instar, non quod pestilentes, & lethales exhalationes emittat, vel potius conclusas habeat (ut male sibi persuaserunt nonnulli) sed quod aliquando cuniculos in quibusdam locis effodientes agere nequeant; tantum enim abest, quod in subterraneis speluncis noxium vaporem eructet, sicuti quotidiana docet experientia, ut potius eorum sanitati conducat.*

Quando mineralium effluvia perniciofa evadunt.

VI. Huc accedit, quod hujusmodi mineralium effluvia per continuatam diu æquali gradu vim Solis in sublimem aëris partem urgentur, atque à ventis dissipantur, nostramque proinde inspirationem protinus effugiunt. Contra verò tunc sublimatæ particulæ istorum salium evadunt perniciosæ, cum à pluviis per æstatem, ac principium autumnii cadentibus, rursus in terram præcipites feruntur, facilèque, propter impotentiam, vel incuriam colonorum, cum aliis impuris corporibus coalescunt. Quo sanè fit, ut aliàs ostendimus, eò deteriores evadere paludes, quo magis heterogenea ad illarum productionem concurrat mixtura vegetabilium, animalium, ac minere-

neralium , quæ putrescentibus lymphis immiscentur .

VII. Validum præterea hujusce rei argumentum inde ducitur , quod si sales vitrioli , nitri , aliorumque similium per æstatem noxia emitterent effluvia , proculdubio quo calidior , & siccior fuisset æstas , eo constitutio aëris in Latio futura esset deterior ; sed contrarium passim contingit ; nimirum nullos ferè rusticos , licet Solis radiis maximè omnium verberatos , in malignas febres incurrere , cum viget æstas æqualis ^b , & aliquantò calidior ; quod tum Donus suâ ætate , tum nos etiam nostrâ experti sumus : modò tamen tempestivæ pluvix circa Canis exortum immodicas siccitates (quæ ubique locorum propter solum excessum damnantur) crescere prohibeant . Secus verò nosodochia à rusticis tunc potissimum repleti cernimus , cum pluvix identidem æstivo tempore repetunt , quippè quæ dispersa in sublime prædictorum mineralium semina , rursum in terram detrudunt , & lacunis tum novis colligendis , tum antiquis refermentandis causam præbent . Paludes itaque , cœnosaque tellus , non verò nudum , siccumque vitriolum , nitrum , & sulphur (quibus alia quoque saluberrima loca scatent , & unde magna eliciuntur pharmaca) Latii cœlum faciunt insalubre .

VIII. Neque verò nostræ sententiæ de clem-

Alio rursus argumento effluvia mineralia innoxia demonstrantur.

*b Vide Cornel. Celsi scriptorem alioqui Romanum , qui lib. 2. cap. 1. advertit ex tempestatibus optimas equales esse sive frigida sint , sive calida ; pessimas , quæ variant maxime .
Cur pluvix æstivo tempore repetentibus rusticis plurimum agrosent.*

*Soluitur argu-
mentum ductum
ex Petronio .*

*c De Viſt. Ro-
man. lib. 1. cap. 4.*

*Extrema laborem
ſemper inducunt.*

*a Horat. epiſt.
lib. 1. epiſt. 7.*

mentiori Romano cœlo, cum æſtas calidior eſt, ac ſiccior, quàm cum viciffim humida fuerit, & frigida, quidquam adverſatur Alexander Petronius^c, qui ſcribit: *illos ex nuda opinione, ac ſine ulla experientia loqui, qui putant, æſtatem naturâ calidiſſimam, hyemem frigidiffimam eſſe debere; cum in quamplurimis terræ locis, ubi tum æſtas, tum hyems moderatè ſe habent, homines & diutius, & ſalubrius vivant*. Etenim Petronius intelligendus eſt tum de ſupremo calore, ac frigore, quæ, ut extrema, laborem ſemper inducunt, tum de locis univerſè, ac promiſcûè in Europa ſitis, quibus exceſſus utriuſque, qualitatis obefſe ſolet. Non enim ignoro, æſtatem plus juſto urentem, Romanis civibus, qui meridiana negotia ſuis pedibus ſollicitant, ſummoperè importunam, noxiamque evadere. Ad quod ſpectat illud Venuſini^d, cum æſtivo tempore forenſem Romæ operam periculi plenam exaggerat:

*. . . . Dum ficus prima, calorque
Designatorem decorat liſtoribus atris;
Dum pueris omnis pater, & matercula pallet;
Officioſaque ſedulitas, & opella forenſis
Adducit febres; & teſtamenta reſignat.*

IX. Hoc porrò ex nimio calore infortunium
mul-

multò facilius in recenti, quàm in antiqua Roma accidere nonnulli, nec quidem sine causâ, sunt arbitrati. Quantum namque viarum latitudo, ac rectitudo pulchritudini, ac decori Urbis adjecit, tantundem salubritati aëris detraxisse videtur; nunc enim nimis liber, atque expeditus patet aditus soli, ventisque per semitas, atque areas civitatis.

*Cur nimius calor
magis nunc no-
ceat, quàm olim
Romanis.*

X. Porro non est nova hujusmodi de Urbe querela; nam succurrit Taciti ^e locus, quo ostenditur, Romam propter viarum amplitudinem in suspicionem insalubritatis venisse; cum enim Urbs à Nerone prius incensa, mox recens ædificata fuisset: *Erant*, inquit Historicus, *qui crederent, viderem illam formam salubritati magis conduxisse: quoniam angustia itinerum, & altitudo tectorum non perinde Solis vapore perrumperentur; at nunc patulam latitudinem, & nullâ umbrâ defensam, graviore aestu ardescere*. Atque idè apud nos in vulgare proverbium abiit, currum Romæ quinti elementi locum tenere; enimverò pedestre iter summâ tam hyeme, quàm æstate, urbanos viros frequenter in vitæ discrimen adducit. Etenim, ut ab Aquilonari, nimiumque algida hyeme oriuntur Romæ etiam epidemici pectoris morbi, cujusmodi, dum hæc scribimus mense Februario anni 1709. in pauperes, atque in incautos præsertim graviter, in-

e Annal. lib. 15.
n. 43.
*Laxitas viarum
etiam olim in sus-
picionem vocata
involle insalu-
britatis, & qua-
re.*

fo-

solenterque grassati sunt; ita maximo ab æstu, ac siccitate, si diù per æstatem perseverent, nostris indiscriminatim tum civibus, tum rusticis, colonisque timendum est; quæ enim sunt extrema, sunt etiam periculi plena. Idcirco legimus apud Livium *f*: *pestilentiam olim ortam fuisse à siccitate*; & alibi *g*: *natam similiter pestilentiam in agro Romano ex siccitate, & caloribus nimis*. Etenim ob defectum humidi, tum solida nimium rigescunt, tum sales fluidorum nostri corporis præter modum acuuntur, & effervescunt; unde communis morbus aliquando productus est, quem suo more Livius pestilentiam appellavit.

f Decad. 1. lib. 4. cap. 16.

g Ead. Dec. lib. 5. cap. 8.

Cur ex nimia siccitate, & calore orta pestilentia.

Calida, & sicca æstas Romanis cur salubris.

XI. Non aliundè autem æstatem calidam, & siccam Romæ salubrem, humidam contra, & frigidam noxiam experimur, quàm quod humilia hæc loca, tum ob regii fluminis viciniam, tum ob aquarum quæ nascentium, quæ adductarum ubertatem, suaptè naturâ multo humido, quo unice æstus nimius mitescere potest, redundant; è contrario autem æstas humida, humidam alioqui terram, cœnosam reddat, & inclementem.

Timorem pernoctandi in suburbiis Romanis alicubi prudentem, alicubi verò anilem esse; sæpius tamen vitæ periculum apud Cives non ab aeris labe, sed ab erroribus in sex rebus nonnaturalibus, qui occasione rusticandi committuntur, imminere.

C A P. V I I I.

LTERA deinde pars allatæ difficultatis speciem refert experimenti, ut magni proinde ex vulgi opinione æstimanda videatur. Sed vulgaria ingenia laborem dividendi confusa, & scrutandi abdita sæpè fugiunt, ac reformidant. Cùm enim nonnulli viderint, multos Cives in vitæ discrimen venisse, postquàm somno aliquâ in villa se dederint, statim, nihil aut situm loci, aut ventorum indolem, aut prævum ægrorum apparatus, vel ingenium pensitantes, generaliter definiunt, univèrsū Latii aërem multitudine minimè agitatū; intra, vel extra Urbem à solstitio æstivo per totum penè autumnū omninò esse lethiferum. At enim

Judicia vulgaria minimè accurata.

V cum

Quæ Latii regiones, & quando ob palustres aquas insalubritatis dantur.

cum veritatem, ubi ipsa latet, ibi quærendam esse arbitremur, ultrò concedimus, omnes Latii regiones, quæ propter soli humilitatem vel ipsæ palustres, vel paludibus finitimæ sunt, æstivo, atque autumnali tempore, præsertim si nulli flatus, vel si australes, atque africi duntaxat spiraverint, inclementiâ cœli laborare; cujus generis nostro etiam ævo offendimus vicos, villas, ac vineas ferè omnes, sitas extra portam Coelimontanam, Latinam, Capenam, & Ostiensem; nimirum propter viciniam pigrarum aquarum, tum Marianæ, tum Almonis fluvii, tum aliarum multarum, jis ex locis spontè nascentium, atque in exiguas paludes converfarum. Undè meritò Plinius^a, agens de eligendo situ villarum, illud præ omnibus monet, *nè juxta paludes ponantur*.

^a Nat. Histor. lib. 18. cap. 6.

II. Quinimò vineæ, & campi extra portas Portuensem, Flaminiam, & quotquot juxta Civitatem Leoninam in valle potissimum *inferni* dicta, aquas hærentes, & palustre solum habent, à nobis planè damnantur, jis præsertim calidis tempestatibus, quas vel aër pluvius, & australis præcessit (quod ab Hippocrate^b in ipsa etiam Græcia observatum legimus) vel cum ipsi latices, ob hyemales pluvias, superfluentes, per scrobes, & canales ad Tiberim celeriter; ac liberè verno tempore non fuerint derivati.

^b 3. Aphor. 11. ubi scribit: Si quidem hyemis sicca, & aquilonia fuerit, verò pluviosum, & australe, necesse est, æstate febres acutas fieri.

III. De jis profectò vineis, & vicis id locum ha-

habet; quod advertit Joannes Baptista Donus ^c, ubi verba facit de Rusticis, qui post collectam messem ob gravioris cœli metum regredi domum festinant: *Horum*, inquit, *plerosque videas morbosos, pallidosque aspectu, ac vix firmandis vestigiis, ne dum sarcinulis, aut ferramentis ferendis habiles, catervatim mœstos ingredi, quippè quorum magna pars in Urbanis Nosocomiis vel vitam relinquunt, vel longo tempore cum morte luctantur.*

c Loc.cit.pag.3r.
Quibus in vineis morbofi rustici sint ex Jo.Bapt.Dono.

IV. Sed hujusmodi ab aëre accepta mala in universum palustribus aquis, potu, spirituque hauftis debentur, non verò nudis salibus vitrioli, aut aluminis, quorum causâ si Romanum cœlum nocens esset, certè deterius existeret apud vineas juxta portam Pincianam, & Latinam, cùm propè illas majori copiâ hujusmodi sales subesse apertissimè doceamur à celebri aqua acidula, quæ vix milliaro à Pinciana scaturit, cujus venam sub monte Pincio rectâ ad usque cloacam maximam, undè fons alter manat acidulâ, fluere suspicamur, & tamen nullus Romæ situs magis clemens, & salubris est, quàm qui Pincio, & Quirinali continetur; nimirum, cum hæ regiones collium naturam habeant, tùm ventis liberius agitantur, tùm lymphis celerius iter largiuntur ad flumen, nostrâ præsertim ætate, quâ ipsæ aquis, ut olim, stagnantibus non amplius laborant.

Insalubritas earum regionum solis aquis stagnantibus tribuenda.

156. DE ADVENTITIIS ROMANI

V. Sed vix ullus, qui dirarum historiam persecutionum, quas Christiani ab Imperatoribus Diocletiano, Decio, aliisque passi sunt, de limine salutavit, ignorare potest, Christi-fidelium multitudinem, quam Cardinalis Baronius ^d *colonas* appellat, alacri studio in abditis arenariis conventibus suis, & consuetis nostræ Religionis exercitationibus frequentem incubuisse, ubi homines, libero aëre, euchymis cibis, communique luce privati, nullâ servatâ temporum electione, vivere profectò nequivissent, si à Latii terra, cujus in visceribus hujusmodi cryptæ effossæ sunt, veneficum quidquam efflueret. At quid antiqua hæc commemoramus? cum passim nostris oculis testes occurrant sacrarum Reliquiarum effossores, qui totâ hyeme, & parte veris (temporibus nempè, quibus eadem cavernæ propter coërcita effluvia magis essent damnandæ) tam eruendis Sanctorum Martyrum lipsanis, quàm invec-tæ illuc terræ egerendæ, absque ulla penitus propriæ valetudinis noxa, ferè continenter insudant.

VI. Quod si ejusmodi cryptæ, catacumbæ, ac cœmeteria, modò non sint cœnosa, & palustria, ab hominibus tutò habitari possunt; quid prohibet, quominus etiam suburbana, quæ supra ejusdem Latii tellurem posita sunt, loca, quoties circumcirca à paludibus penitus vindicata fuerint,

d Annal. ad ann.
Christ. 130. to. 2.
pag. 81.

*Primi Christiani
in arenariis com-
morantes vitam
producere nequi-
viscent, si Latii
terna veneficos
balitus emitteret.*

*Ex arenariis ar-
gumentum duci-
tur ad loca sub-
urbana.*

rint, citra vitæ periculum incolantur?

VII. Quod verò multi tam sæpè ægrotent, atque non rarò in libitinæ rationem veniant ex jis, qui æstate, atque autumnò voluptatis gratiâ ad Romanas vineas, quanquam salubri in situ positas, divertunt; hoc evenire putamus, non quidem vitio aëris, sed cacochymis corporum dispositionibus consultò nunc prætermisissis, utpotè satis notis, & culpâ eorundem hominum, qui modum, ordinemque omnem sex rerum nonnaturalium, uno, eodemque die in deterius vertere solent. Quod sanè non fugit Alexandrum Petronium, Ex intemperantia, & consuetæ vitæ ordine perturbato oriuntur morbi in jis, qui ad suburbanas villas divertunt. magnum illum sanitatis tuendæ in Romano cœlo De Vi& Rom. lib. 4. pag. 245. Auctorem, qui hæc habet nostris incolis sedulò animadvertenda: *Verùm æstate, si aut aquilo, aut favonius flaverint, Romanarum vinearum aerem non insalubrem esse censemus: sæpè tamen nocere consuevit, quia homines consuetudinem in omni victu mutant. Nam Soli sese citra tempus exponunt; intempestivè, multumque, atque non solita comedunt, bibunt, aguntque; crepusculo sub dio cœnant; subindè plerunque sudantes vineam perambulant; postea noctu domum revertuntur. Ita non aer, sed hæc, quæ committuntur, obsunt.*

VIII. Sed in re nostris experimentis satis perspecta alienis testimoniis non indigemus. Nam Quid illis noceat potissimum. cum viderimus aliis lethiferam, aliis innoxiam in subur-

suburbanis villis fuisse eandem rusticationem, affirmare non dubitamus, obesse potius quæ committuntur in vineis longè à paludibus positis, quàm circumfufum illarum aëiem. Multi enim varios errores per licentiam in vineis patrare, eosque apud Medicos reticere solent; quia homines in suorum malorum originibus accusare malunt honesta, & fortuita, quàm turpia, & ab ipsis expetita. Quo sæpè factum est, ut clinici in medicamentorum delectu fuerint minùs cauti, & febrium perniciem non tantùm non averterint, sed celebratis phlebotomiis interdùm acceleraverint. Ex adverso autem viri continentes, abstinentesque quovis anni tempore impunè, ac tutò in iisdem villis (modo cœnosi soli non sint) pernoctant, & rusticantur.

*Viri continentes
ab eo periculo tu-
ti.*

*Ipse timor insalu-
britatis noxius est
plerisque.*

IX. Quid? quod nonnulli ideò in morbos frequenter cadunt, quia superstitione imbuti non pernoctandi calidis tempestatibus extrà Urbem, etiam in oppidis innoxii penitus aëris, consueti somno abstinent. Romani nanque mediâ ætate, atque inter autumnii initia, relaxandi animi gratiâ, Tusculum, Albanum, vel Tibur, loca aliqui laudatissimæ salubritatis, ità petunt, ut intra spatium vigintiquatuor horarum ire, redireque soleant. Undè antelucano tempore, cum non nisi post Solis ortum surgere consueverint, Româ discedunt; atque, ubi primùm eò pervenerint, insolitis mor-
tibus

tibus ad Solis radios sese exercent, mox lautæ ac-
cumbunt mensæ, quâ vix ablatâ, cum nec osci-
tare, nec dormire velint, ludis, aut exercitationi-
bus tempus terunt, spiritusque ita solvunt, acres-
que reddunt, ut, cum Romam vesperscente die
redeant, non statim in lecto se collocent, sed huc
illuc divertentes, nonnisi ad summam noctem
cubitum eant; quare multi, sequenti die capitis
dolore correpti, febribus etiam tentantur, non
aëris quidè mutatione, sed culpâ vigiliæ, atque
insuetarum exercitationum. Hanc sanè noxam,
ipse ego, puerili, vanoque aëris excusso timore,
vitare didici, quoties ad invisendos (quod mihi
sæpè contigit) nobiles ægros locis innocui cœli,
vel urente Syrio, perductus fuerim, semper à pran-
dio integram horam somno transégi, & præ aliis
incolumis, hilarisque Urbem repetii, ut alacrior
redierim ad pensum meum; cùm sæpè aliquem ex
comitibus, qui à somno caverat, ægrotantem invise-
rim. Quòd tamen de salubris aëris varietate, ac mu-
tatione intellectum velim, quippè & mihi, & aliis
religiosissimè caverem æstivo tempore ab impuro
aëre, puta Ostiensi, Portuensi, similibusque.

*Confirmatur ex
eo, quod Auctor
expertus ipse est.*

X. Certissimum tandem argumentum ad
inanem deponendum timorem, quo nonnulli de
noxâ Romani aëris, etiam ubi propè non sunt
paludes, anguntur, illud est, quod tria Comitia
novorum Pontificum in æstatem, & autumnum
ipse-

*Et rursus ex Pon-
tificiis Comitibus
impunè habitis per
æstatem, & au-
tumnum.*

ipfemet viderim incidiffe; & tamen ex tot millibus hominum, qui per ea tempora ad Urbem vel famuli, vel comites Purpuratorum feftinanter confluxerunt, ne unum quidem levi morbo correptum fuiſſe; cum ferè omnes in caſtrenſem febrem;

quippè plerique Vaticani campi hospites, incur-
rere debuiffent, ſi Urbs, locis etiam

parum frequentatis, à ſolſtitio

æſtivo ad autumnale æqui-

noctium inclementiâ

coeli laboraret,

quâ certè

tunc ſemper afficitur, cum à

paluſtribus aquis alicubi

non vindicatur.

) (

Ventos Australes, quos Romanus ager facile excipit, ac sistit, idcirco aeri labem communicare, quod paludes, coenosamque terram inveniant. Nonnulla etiam de Urbis caligine.

C A P. I X.

RIT forsitan qui objiciat, argumentum ex Latii convalle, ac planicie depromptum: cum enim Romanus ager præaltis montibus ab Oriente tum hyemali, tum æstivo usque ad universum Septentrionem undique cingatur, ac de-

Latium ab Oriente ad Septentrionem montibus septum.

fendatur; ad Meridiem verò usque ad Occasum hyemalem ita latè pateat ventis Austro, Libonoto, atque Africo, ut illos non solum liberè excipiat, sed faciliè etiam coërceat, & sistat; hinc multi deducunt, eam cœli inclementiam, quæ ad humiliores hujus agri regiones habitatoribus, ædificiis, ac sylvis destitutas, æstivis, atque autumnalibus tempestatibus repetit, meridionalibus hisce ventis, non verò paludibus acceptam referendam esse, quippè qui per singulos annos iis temporibus majori cum vi recurrentes, copiam,

Ad Meridiem obversa planitie jacet.

particularum erodentium, ac fermentativarum ex terris, unde veniunt, atque ex mari, quod traji-
ciunt, abripere solent, atque convehere; quæ uti-
que particulæ à colonis, aliisque ejusdem agri
incolis facilè imbibuntur; quare, si frequenter ægro-
tant, id non quidem paludum, sed meridiona-
lium ventorum culpâ contingere.

*Qui ventî meri-
dionales, & quan-
do infensî.*

II. Non inficiamur, meridionales ventos, cum vehementes fuerint, turbidi, & æstuosi, Romæ, atque in agro potissimum esse insalubres, magis quidem æstate, & autumnî principio, minus ve-
rò per hyemem totam. Sed negamus, eam in-
salubritatem, seu potius perniciem, quam in in-
cultis, & palustribus Latii locis per æstatem præ-
sertim experimur, iis, etiamsi validi spiraverint, ventis tribuendam esse. Hujusmodi enim venti non aliam certè per seipfos ad lædendum Roma-
norum corpora exerere vim possunt, nisi illam, quam Græcos ex Austro pati exposuit Hippocra-
tes ^a. Etenim utrobique tam in Latio, quàm in Græcia, cum flant meridionales venti, ab iisdem
Africæ terris veniunt, perque idem Mediterraneum pelagus excurrunt. Atqui apud Græcos ^b:
Austri solummodò auditum bebetant, caliginem visui offundunt, caput gravant, tarditatem denique, ac languorem hominibus inferunt; non verò exitiales, & castrenses febres inducunt. Igitur Austri, cum in Romano agro non solum
enun-

^a 3. Aph. 5.

^b Loc. citato.

enunciata ab Hippocrate symptomata, (quæ hycme quoque Romanorum in morbis, dum ejusmodi spirant venti, passim observantur) sed castrenses etiam febres per æstatem excitent: hoc quidem non vi nativæ indolis Austri, Africique venti, sed particulari, malignoque fermento, hæc in terræ plagâ invento, tribuendum esse censuerim, cui tantummodo exaltando, atque urgendo, non autem producendo Auster par esse potest.

III. Hanc verò luem, quam venti meridionales per se non habent, unde nam accipere, & per incultam, minimèque habitatam Latii planiciem quaquaversum convehere possunt, nisi ex paludibus Pontinis, Ostiensibus, sparsimque ab aliis, ac toto ferè cœnoso litore nostri maris, quod ob stagnantes modò hæc, modò illic aquas penè lethiferum esse paulò ante ostensum est? Siquidem eorum potissimum locorum accolæ post solstitium æstivum, spirante præsertim Austro; tam malè habent, ut, nisi ad montes confugiant, facilè è vita decedant. Propterea, ut recensitos ventos in suo utcunque maleficio relinquimus, ita palustrium locorum perniciem magis, magisque hoc ipso confirmamus, quod Auster non ubique locorum eandem vim exercet, pravosque effectus producit, sed iis duntaxat regionibus est perniciosus, quæ paludibus, aliisque terris corruptorum corporum inquinamento pol-

*Quas afferunt
particulæ noxiæ,
à paludibus Pon-
tinis, Ostiensibus,
ac cœnoso litore
evertunt.*

lutis, propinqua sunt, atque adversa. Sed de ventis Australibus multò plura à nobis dicta sunt priore ^c parte hujus Dissertationis.

^c Cap. 3. & 4.

IV. Postremo loco sunt, qui damnant Romanum cœlum, quod densum sit, & caliginosum. Unde Lucas Antonius Portius ^d criminatur nostrum aërem, quia cernentibus ex Tusculo Romam, tota sub nebulis apparet. Sed ignoret Vir optimus, meque benignè audiat pro veritate scribentem. Fateor quidem, caligines, & frequentiores nebulas partim à Tiberi, partim à caminis, qui plurimi in Urbe sunt, elevatas videri. Sed illud nego, ambientem aërem propterea esse culpandum. Etenim Cagnatus ^e in Transpadana, salubri alioquin regione natus, scripto testatur, illic crebriorem, densioremque, quàm Romæ caliginem fieri. Immo ipse ego bis Urbini multorum spatio dierum moratus (largiente summâ cum benignitate facultatem Pontifice) matutinas, densasque nebulas ferè semper animadverti: & tamen Urbinum nulli ferè civitati propter cœli clementiam cedere existimatur. Non ergo frequens caligo pravi aëris testimonium præbet, nisi aliud vitium ex mortuis præsertim aquis accesserit, quæ Romæ plerunque atmosphæram inquinant, ut fusè probavimus. Præterea omnem de caligine tollit difficultatem experientia, quæ passim nos docet, ab hac Roma-

^d De Morb. Milit. cap. 7. pag. 168.

*Caligo, & nebula, qua obstruitur cernitur Romanus aer, salubri-
vati nihil detrabit.*

^e De Salub. Roman. aer. pag. 30.

manæ Urbis nebula nihil grave nobis accidere . Quod non solum nos ipsi testari possumus, sed ante nostram ætatem (temporibus sanè, quibus Urbs pluribus locis palustribus aquis inquinabatur) affirmarunt Alexander Petronius *f*, & Marfilius Cagnatus *g* .

f Lib. 1. de Vic.
Rom. cap. 5.
g Loc. cit. pag.
31.

*De Tiberis inundatione tanquam unâ ex causis
adventitiæ insalubritatis Romani aeris .*

C A P. X.

I aquarum libratores nunc agere instituissem , profectò in Tiberinæ alluvionis causas omnes, earundemque operandi modum diligenter inquirere deberem . Nec disseturo mihi argumenta deficerent , quippè quæ magnis ingeniis *e* uberem adhuc scribendi materiam suppedi-

a Andr. Baccius lib. prop. del Tevere , itemque de thermis lib. 1. tit. inundat. Tiber.

Marfil. Cagnat. disputat. de Tib. inund.

Benedict. Castell. de mensur. aqu. curr.

Jac. Castiglion. dell'Inondazione del Tevere .

Philippus Stonor in prima par. Theatr. Polit.

Baratter. in Architect. aquar.

Philippus Maria Boninus nel suo Tevere incatenato.

Domin. Guglielm. in suo præclaro opere, cui titulus : Della Natura de' Fiumi cap. 10.

It quidem omnes , multique alii de Tiberis alluvione diligenter tractarunt .

ditarunt. Sed quoniam ad Medicorum duntaxat eruditionem, atque ad ægrotantium utilitatem, studia nostra direximus, satis erit admonuisse, Tiberim crebris, ac subitis incrementis nusquam suis aquis magis, quàm ipsa in Urbe exundare, atque restagnare; cujus eventus causas singulas ad duo præsertim genera hic retulisse sufficiat, scilicet ad auctam molem influentium aquarum, & ad retardatum earundem motum, atque exonerationem. Etenim flumina toto eo tempore subsident, lenique cursu devolvuntur, quo aquæ effluentes in eâdem proportionem versantur cum influentibus: tunc contra attolli, & vel per cloacas regurgitare, vel etiam suas extra ripas effluere incipiunt, cum latices proportionem majori influunt, quàm effluunt.

II. Augent sanè molem influentium lympharum multæ, pertinaciterque cadentes altissimum, ac remotis de montibus pluvie, vel repentinè solutæ nives; quinimò fortuito erumpentes, sereno etiam cœlo, ex terræ sinubus (ipsis in fontibus, aut intra fluminis alveum) aquarum voragines. Tiberis enim, Plinio ^b teste, duobus; & quadraginta fluviis augetur. Nec sanè defuere qui crederent, nunquam Tiberim ripas suas exuperare posse, nisi novo aquarum influxu intumuerit.

III. Sed ne illud quidem incrementum aquæ silen-

Nusquam magis, quam intra Urbem Tiberis exundat.

Prima ejus effectus causa, aucta moles influentium aquarum.

Secunda, earundem retardatus motus, & exoneratio.

Tiberim augent aquæ confluentes.

Partim peregrinæ.

b Lib. 3. cap. 5.

silentio prætermittendum mihi videtur, quod Tiberi intra Urbis mœnia, cum exteris superbit aquis, & jam jam suis de ripis effluxurus est, maximum accedit, non modò ex pluvia, septem è collibus, & ex tam lata planitie affatim in fluvium præcipitante, sed potissimum ex jugibus aquis trium magnorum fontium, Trivii scilicet, Thermarum, & Janiculi, necnon torrentis Mariani, quæ quidem, si in unum proprium alveum confluerent, justæ magnitudinis amnem efficerent. Cum igitur superficies Tiberis, novis aquis intumescens, pari libra cum imis Urbis locis ad horizontem fuerit, si propter allata impedimenta retardari contigerit, necessariò ingens horum fontium in Tiberim fluxus ipse quoque retardabitur, quamobrem eadem lymphæ primò in cloacis subsistent, deindè quaquaversum per planitiam civitatis erumpent, atque alluvionem inferent, vel augebunt. Propterea, si unquam Romani Principes ejusmodi fontes per proprios ductus rectâ ad mare deflecterent, certè Roma minus esset alluvionibus obnoxia.

Partim urbanae.

IV. Quæ minuunt, & impediunt velocitatem, atque exonerationem aquarum in mare bifariam veniunt considerata, vel enim de novo adveniunt, vel firma, & perpetua sunt in Tiberis alveo. Quæ nova, & casu quodam Tiberinis aquis accidunt ad motum impedimenta sunt:

Impedimenta fluminis velocitatē, et exonerationem retardantia, vel fortuita sunt, vel perpetua.

Pri-

Primum impedimentum prioris generis, impetus maris, quo flumini renititur.

V. Primò, & quidem sæpe, contrarius cursui fluminis ipse impetus maris, quod vel proprio æstu, vel cum Austro potissimum, aut Africo vehementer intumescit, agitur, atque impellitur (eo præsertim tempore, quo per proprium fluxum idem mare supra nostrum litus latius extenditur) sævum, ac tempestuosum renititur cursui Tiberis, cujus aquas adedò suum intra sinum non recipit, ut illas Urbem versus majori ex parte repellat.

c Loc.cit. lib.4. cap.13.pag.267.

Tiberine, & marinis aquæ vehementi collusatio flumen urget supra ripas.

VI. Hoc autem impedimentum non mechanicâ tantum ratione, sed ipso quoque oculorum intuitu compertum est. Narrat enim Boninus, Viros spectatissimos Ægidium Capponem, & Præsulem Crescentium semel ad Tiberis ostia tunc temporis stetisse, cum mare violentissimè nostri cum fluminis undis arietaret, vidissetque procellæ impetum eoque fluminis velocitatem retinuisse, ut illud ad superandas ripas cogerit.

Secundum impedimentum Austri vehementior.

VII. Secundò, idemmet Austri, sed præsertim Libs, qui, cum vehementer fiat, si Tiberim novis auctum aquis inveniatur, quoniam is ab Urbe ad Tyrrhenum mare per sectiones, plerunque adversâ Libyæ fronte locatas, decurrit, ita retardat, ut Ægidius Bordonus, sedulus aquarum Architectus ingenuè mihi retulerit, se (cum ripæ fluminis extra Portuensem portam ad construendum aggerem

rem superioribus annis identidem adesset) non semel plus solito, & plus etiam, quam influentium autumnali tempore aquarum ratio postularet, Tiberim celerrimè elevatum conspexisse. Meridionalibus nanque flantibus ventis, superficies fluminis magnas, spissasque in undas Romam versus crispatur, truditurque; quamobrem fieri non potest, quin ejusdem velocitas remittat, quæ statim in Urbis alveo mensuram adaugēt. Hoc viderat Horatius^d, cum Augusti tempore cecinit:

^d Lib. 1. od. 2.

*Vidimus flavum Tiberim; retortis
Litore Etrusco violenter undis,
Ire dejectum monumenta Regis,
Templaque Vesta.*

Et quanquam superna retardatio ab austro-inducta, non sit æqualis in toto fluminis corpore; nihilominus tamen, cum sciamus fundum Tiberis intrà Urbem variis locis esse impeditum; jure meritò ipsa mora superior magnas inter exundationum causas adnumerari debet. Probat hoc etiam contrarius ex septentrionalibus ventis in eodem flumine effectus. Etenim nos passim vidimus, idemque Bordonus diligenter observavit, Tiberim, quanquam superbientibus undis semitas Urbis obrueret, attamen spirante mox vehementer boreâ, ad alvei sui fræna citissimè, atque inopinatò rediisse.

Y

Ne-

Tertium impedimentum, tiberinæ aque tenacitas.

VIII. Neque verò inter causas remoraturæ tiberinæ velocitatis tertio loco reticenda est ea, quæ à crassitie, ac tenacitate fluentis laticis deducitur: cum enim flumen hoc novis aquis, vel pluviis, vel nivosis augefcit; tunc quidem terras, per quas transit, corrodit, solutasque illarum partes secum vehit, quæ subindè ex variis speciebus confurgentes, glutinosum quoddam, cretaceum, viscidumque cœnum componunt, quod, quemadmodum postquam exundationes cessant, superficiem telluris, cui infederat, ita solet incrustare, ut illinc difficillimè abstergi possit; ita cum fluminis aquis admixtum devolvitur, aliquam earundem fluxui libertatem detrahit. Minus enim ad fluendum sunt idonea, quæ majori consistentia donantur liquida; ut patet de musto, de syrupis, deque aliis id genus corporibus, quæ ægrius fluunt, quàm simplex aqua. Cui sanè fluxus difficultati ea etiam accedit, quæ oritur ex paleis, arborum ramis, fruticibus, aliisque ejusmodi corporibus, quæ flumini innatantia, cum ad pontes, ad ripas, atque ad aggeres perveniunt, fixis jis locis ita adhærent, ut novo sint præterlabentibus undis impedimento.

Quartum impedimentum, fermentatio ab Austro in Tiberi sæpè excitata.

IX. Quartò non aspernanda etiam aucti fluminis, exundantisque causa ea esse videtur fermentatio, seu bullarum series, quam in Tiberis supernâ parte tunc temporis excitari videmus.

Etenim

Etenim particulæ fermentativæ ab Africa cum austro adductæ, variis corporibus, quâ salinis, quâ sulphureis, quæ turbidum flumen advehit, adin-
fcentur, & cum illis in fermentationem abeunt; quæ tantò majori cum impetu initur, quantò major est velocitas fluminis, impetuosè contra austri renixum, & contra ipsos aggeres, aliaque impedimenta luctantis. Undè fieri non potest, quin oriatur magna rarefcentia in partibus aquæ, quæ propterea molem quoque adauget.

X. Quintò demùm semiobstructio fau-
cium Tiberis, quæ à congestione arenarum, & cœni interdum fit, præsertim cum navis aliqua mercibus onusta, propter maris tempestatem, turbido decurrente flumine, quod sæpè accidit, ibidem mergitur. Nec porrò me latet Virum, hydrostaticæ scientiæ peritissimum, hanc arenosæ congestionis causam tanti pro inducendis Romanis alluvionibus fecisse, ut putaverit, maximam in attollendo flumine partem habere. Etenim Tiberis, qui juxtà fauces præ multis aliis fluminibus, lenem habet velocitatem, ac propterea litus aggestione terrarum semper longius producit; relicto ibidem cœno, ità proprium fundum ocylsimè attollere potest, ut currenti sibi arenarum obicem apponat, quæ postea, ablatis impedimentis (procellæ nimirum, immersæ navis, & turbidi fluenti) celerrimè quoque ab ipsâ restitutâ liberâ velocitate Tiberis

*Quintum impe-
dimentum, semi-
obstructa Tiberis
ostia.*

*et Celeb. Montan-
arus in Parav.
Lycco Mathe-
seos professor.*

172 DE ADVENTITIIS ROMANI
remouentur . Hanc fanè obstructionis causam
optimè subolfecit emunctæ naris Poëta Lucretius, & his versibus perstrinxit :

*Est quoque uti possit magnus congestus arena
Fluctibus adversis oppilare ostia contra,
Cum mare permotum ventis ruit intus arenam,
Quo fit, uti pacto liber minus exitus amni,
Et proclivis item fiat minùs impetus undis .*

*Impedimenta
perpetua.*

XI. Quod verò spectat ad impedimenta, quæ Romæ perpetuò existunt in Tiberis alveo, hæc quidem multa sunt, simulquæ causæ, cur flumen nusquam sæpiùs, quàm in Urbe soleat exundare.

Primum, angustia alvei ex pontibus.

XII. Primum fanè impedimentum est frequenter occurrens angustia alvei propter tot pontes, quæ erectos, quæ dejectos . Quinimò est ipsum quoque tortuosum iter, cujus repagula, dùm aquæ offendant, retardantur in motu, & augentur in mole, quæ à novis influentibus majori copiâ latibibus, ita crescunt, ut ab angustia riparum contineri nequeant . Undè Tiberis primum per cloacarum fauces, deindè, superatis etiam ripis, liberius per ipsam Urbem diffluit .

Secundum, fundi inæqualitas ob moles, pontesque dejectos.

XIII. Secundum est ejusdem pariter fundi inæqualitas, atque elatio, quas nunc longè majores, quàm olim fuerint, existere, post tot, tantasque

tasque Urbis clades, nemo certè dubitabit, qui advertat diruta juxtà Tiberim ædificia, pontesque collapsos modò fundum tenere, atque hic illicque necessariam aquarum velocitatem retardare.

XIV. Ad hæc accedunt Ædilium sæpè negligentia, & perpetua plebis temeritas, propter quas multis intrà Urbem locis sordes, saxa, aliaque id genus solida, & ima petentia corpora in flumen dejiciuntur, quibus necessariò fit, ut & ripæ semper angustiores, & fundum inæquale, atque altius reddatur. Quapropter his etiam obstaculis ità subeuntibus undis minuitur velocitas, ut Tiberis; aliis concurrentibus causis, auctu suo per omnia Urbis plana facilius stagnare interdum consueverit.

Eodem spectant saxa, aliaque in Tiberim temerè projecta.

XV. Denique Tiberis intrà Urbem cursui non levia ponuntur impedimenta ab ingentibus illis Moletrinis (Pilis stafilariis ab Holstenio appellatis) quæ, licet flumini innatare videantur, sexta forsitan parte immersæ sunt, & fluentibus undis eò magis, ac deterius opponuntur, quò angustioribus insistent fluvii sinubus, qui propter artefactos palis aggeres, ad colligendam, ducendamque illuc aquam comparatos, jam penè obstructi sunt. Meritò idcirco Raphaël Fabrettus nostram inertiam his verbis inclamat: *Quæ Belisarius, necessitate dictante, incisiss videlicet per Gotbos in Urbis obsidione aqueductibus, adinvenit;*

Tertium pile stafilaria.

f De aquis, & aquæd. diss. 3. n. 348. & sequ. Vide etiam, quæ in hunc eund. errorem admonet Bonin. oper. cit. lib. 5. cap. 5.

venit; cur, ea cessante, maxima cum deformitate ob occupatum alveum, nec minori incommodo ex interrupto inter supernatam, & infernatam rivum commercio, per damna, atque pericula perdurare patiamur? Etenim non solum privatis jacturis instruimur, impendia fluviatilium ejusmodi molarum utilitatem vincere; nam, jis semel absumptis, vel in præceptis (ut non raro accidit) excrecente flumine raptis, aliæ non sufficiuntur: sed publica hîc inundationum Urbis damna plurimum augeri ex Geometricis demonstrationibus patet; retardato enim aquæ cursu per ingentes illas, quibus ripe alligantur, moles, sequitur, aquæ mensuram augeri, quæ contra, sublati impedimenti, majorem velocitatem acquireret; undè elevatio cessaret. Additque: Illud pejus in hisce moletrinis accidere, quod in occupandis Tiberis ripis, novo invento, & non ex Belisarii imitatione peccatum fuit: non enim Belisarius pilis staffilariis ripam impedit, sed prorsus innoxio molimine, ut Procopius & describit, machinam sub Janiculo ex pontis fornice suspendit, & aptatis, extensisque ab utraque fluminis ripa funibus, binos lembos colligavit.

g Lib. i. de Bello
Goth. cap. 19.

Quo remedio hoc
impedimentum
submoveri possit.

XVI. Sed jam conqueri desinamus, cum aqua, Sabbatino ex lacu in summum Janiculum perducta, versandis nunc in ejus dorso molis (ut olim

olim eodem teste Procopio) à Sanctissimo Pontifice Innocentio XI. meritò fuerit destinata, nosque in spem erigat, fore, ut, cognitis damnis, quæ ex molis Tiberinis oriuntur, aliæ rursus in eodem clivo addantur, illæque igni damnari aliquando possint.

XVII. Ex jis autem sapiens Lector duo corollaria non ægrè deducet; primum quidem, ideò Tiberis exundationem nusquam prius intra Urbem apparere, quàm in cloacis, hiantibus in via Ursi usque ad pontem Ælium, seu Sancti Angeli; quia nullo prius in loco, quàm inter prædictum pontem, & Nosodochium Sancti Spiritus in Saxia, cursui fluminis majora occurrunt impedimenta: alterum verò propter varium invicem concursum illarum causarum, quæ molem aquæ tam influentis augere, quàm effluentis retardare possunt, varios quoque haberi Tiberis auctus, atque alluviones; ut, cum supremo gradu omnes causæ coiverint, extremæ pariter, ac planè miserandæ exundationes contigerint, ipsaque Roma penè tota fuerit adnavigata: quemadmodum Divi Gregorii tempore accidisse ex Paulo Diacono alias^b retulimus.

XVIII. Sed quanquam hujusmodi causæ luculenter patuerint, nullus tamen sanæ mentis fuerit, qui sperare possit, ut vitandis omninò Tiberinis alluvionibus certa præsidia aliquandò inveniantur, quæ in ipsa florente Romani Imperii maje-

*Duo corollaria
notatu digna.*

^b Par. 2. hujus
Dissert. cap. 3.
*Nulla arte Ti-
berine alluviones
vitari possunt.*

majestate vel penitus inutilia, vel malo ipso pejora existimata fuerunt. Etenim, Tiberio imperante, cum semel, serioque de remediis coercendi fluminis Romæ ageretur, Senatus in Pisonis sententiam concessit, qui *nihil mutandum* censuerat: natura quippe optimè rebus mortalium consuluit, cum, ut sua ora fluminibus, suosque cursus, atque origines, ita fines dederit, nec Tiberis, accolis prorsus fluviis orbatu, minori gloria fluere debet. Vel igitur ima Urbis loca deferenda, & colles duntaxat incolendi, aut quæ nos patimur, & quæ majores nostri passi sunt, ferendum, & finendumque, ut posterius etiam patiantur. Illud unum non leve foret præservativum remedium, si nimirum à Pontificibus, priscorum more, *Curatores* alvei, & riparum Tiberis constituerentur, qui, ut Baccius ^k ait, alveum mundare, & ripas usquequaque fluminis dilatare sedulo studerent.

XIX. At quoniam, quæ ex Tiberinis alluvionibus accidunt mala, & multa, & varia sunt; alia quidem ad architecturam, ut ædium casus; alia ad agriculturam, ut camporum vastatio, ac sterilitas; alia ad jus civile, ut terrarum alicui accessiones, alicui detractiones; alia denique ad pietatis officia, & populorum regimen spectantia; nos modò suas cuique facultati animadversiones relinquentes, illud tantummodò (perindè ut Arti Medicæ proprium, & consentaneum.)

hìc

ⁱ Ex Tacit. Ann. lib. 1.

^j Cum ea de re consultus esset Senatus, nihil mutandum censuit.

^k De Ther. lib. 1. de inund. Tiber. pag. 51. sed latius hetrusco libro delle Inondazioni del Tevere lib. 3. hoc argumentum tractat, post què multò accuratius citatus Boninus lib. 5. per tot.

hic perpendendum assumimus, scilicet quod ad morbos avertendos, propulsandosque conducit. *Ex Tiberis exundatione adventitia aeris insalubritas gignitur.* Ex Tiberis itaque exundatione adventitiam aëri noxam revera nasci, eamque peculiari diligentia posse vitari, ostendamus.

Ex Tiberis inundatione palustrem aeri noxam accedere, nisi eidem opportunis praesidiis occurratur, & quae ista sint, ostenditur.

C A P. X I.

IBERINIS alluvionibus Incolas humilium Urbis regionum saepe diuturnis, saepe etiam saevioribus aëritudinibus laborasse, luculentius ipsa plebis clades, & luctus testatur, quam ut ab auctoritate, vel ratione testimonia repetamus. Et quanquam doctissimus Cagnatus^a, avitum illum, penitusque insidentem Romanorum animis metum Tiberis inundantis abigere studuerit, majoresque nostros, anili, vanaque religione ductos, inter prodigia futurarum calamitatum, atque portenta urbanas inundationes posuisse, ostenderit, minimè tamen inficiatur,

^a In disput. de Tiberis inund.

Anilis metus eorum, qui Tiberis exundationem inter futurarum calamitatum portenta reponebant.

tur, ex Tiberi inundante eos populares morbos impendere, qui à vitio, corruptoque aëre solent proficisci. Quod sanè tunc præcipuè usuvenire existimat, cum aquæ jam effusæ diu terram madefecerint.

*Alluvionis initia
animadvertenda,
& quæ ea sint.*

II. Sed quoniam frequenter accidit, ut nos minora spernentes, summis tantum, supremisque malis ad inquirenda, adhibendaque remedia excitemur, propterea, experientiâ doctus, advertendum censeo, luem aëris non ex magna duntaxat, sed ex parva etiam, atque vix inchoata alluvione metuendam esse, illis præsertim Urbis regionibus, quæ vineis, ac pratis finitimæ sunt. Etenim interdum accidit, ut semitis Urbis, nondum inundatis, per scrobes tamen, & fossas cum arcibus Sancti Angeli, tum continentium pratorum, utpotè situ humiliores, aqua, vel Tiberina regurgitet, vel saltem pluvia, ab elevato nimirum flumine impedita, restagnet. Quamobrem paulatim, obstructis cæno canalibus, etsi mox Tiberis detumescat, iis tamen locis aqua residet, & cum sordibus in societatem criminis venit.

*Ea neglecta magnas calamitates
intulerunt.*

III. Hoc verò fluminis incrementum, & fossarum, scrobulorumque repletio, licèt vulgò exiguum malum videri possit, attamen, si contemnatur, pestiferum penè semen maximarum evadit calamitatum; pedetentim namque, ineunte æstate corrupti, inquinatique latices castrenses potif-

tiffimùm febres in proximos Leoninæ Civitatis habitatores inducunt.

IV. Sed exundatio non tantùm officit, quatenus moræ, & corruptioni aquarum ansam præbet, verùm etiam, quia cum Tiberis ad suum alveum recurrit, tunc lateritios, ac tophaceos domorum parietes, ipsaque pavimenta madefacta relinquit; ac proindè si incolæ udas adhuc repetant ædes, propter præpeditam transpirationem juxta varios, quibus iidem donantur, corporum habitus, pravasque plus minus, quibus inquinantur, fluidorum dispositiones, variâ itidem, currente eâdemmet hyeme, malorum genera contrahunt, quæ inter frequentissimæ sunt febres acutæ, vel chronicæ, viscerum obstructions, necnon rheumata tum simplicia, tum completa; simplicia appellamus dolores articulares, & pectoris, destillationes, ac tussis; completa verò spurias pleuritides, peripneumonias, sopores, apoplexias, paralyfes, & similia; quæ sanè eò faciliùs solent accidere, quò magis post Tiberinos auctus, vel boreas flaverit, vel ninxerit.

Mala prognata ab humidis domorum parietibus, & pavimentis post inundationem relidis.

V. Hactenus de malis ab alluvione productis; nunc de remediis aliqua dicenda supersunt. Hæc autem in privata distinguimus, & publica, utraque tamen erunt morborum præservativa.

Remedia adversus noxam ex alluvionibus productam. Vel privata sunt, vel publica.

VI. Privata appellamus præsidia, quæ à singulis habitatoribus regionum, à Tiberi obruta-

Quæ sint à privatis adhibenda.

rum, debent adhiberi. Primum ut caveant homines, ne ad humidæ ædium partes incolendas, priusquam exiccatae fuerint, redeant; sed vel ad colles migrent, vel saltem ad sublimia domorum se recipiant. Secundum, ut accenso igne, uda cubacula studeant arefacere. Tertium, ut relictas à Tiberi fordes suis ab atriis, subterraneisque locis, vel ipsi pro viribus extrahant, vel publicis Ædilibus indicent removenda. Tandem, ut optimo vitæ genere, ac luculento camino utantur.

Qua ab Ædilibus, & Curatoribus Tiberis.

VII. Publica verò præsidia spectant ad Tiberis Curatores, atque Ædiles. Sed quoniam hi hæc in re nunquam eâ, quâ opus est animi sollicitudine se gerere poterunt, nisi probè noverint, quantum futurum sit Reipublicæ detrimentum, si domorum, viarum, cloacarum, aliorumque juxta Urbis mœnia locorum, in quibus Tiberis refoederit, expurgatio prætermittatur; opportunum arbitror his attexere Consilium, quod Sanctissimo Domino Nostro exhibuimus, cum per initia sui Pontificatus flumen exundasset.

CON-

C O N S I L I U M

Humiliter subiectum SS. Domino Nostro

CLEMENTI XI.

*Ut, postquam die XXIII. mensis Decembris
anni MDCCII. Tiberis inundasset, ima
Urbis loca ab illato cœno, pro con-
servanda Romano aeri salubri-
tate celeriter abstergi, ac
vindicari juberet.*

BEATISSIME PATER.

JUre optimo Tiberis apud Plinium ^b *religio-*
sus monitor dictus est, quoniam in summâ
etiam Romani Imperii potestate (ut Livius,
& Dio testantur) tanto impetu exundare con-
suevit, ut magnam non rarò tectorum, peco-
rumque, atque hominum stragem secum traxe-
rit; quamobrem egregios illos Reipublicæ Mo-
deratores admonebat, ut animum ejusmodi præ-
cavendis detrimentis diligenter adhiberent. Et
quanquam hoc munus Tiberis Curatoribus decre-
tum fuerit, decujt tamen aliquando Principem
suâ quoque vigilantia avertendis hisce malis sin-
gillatim incumbere. Hinc à Suetonio ^c *accepimus,*

^b N. H. lib. 3.
cap. 5.

*Cur Tiberis reli-
giosus monitor di-
ctus apud Plin-
ium.*

^c In Vita Octav.
Augusti. cap. 28.

*Tiberis cura,
Principe digna.*

*d Tacitus An-
nal. lib. 1. n. 76.*

mus, Augustum gloriatum fuisse, quod publicis operibus studium impenderit, præsertimque alvei Tiberis, ne Urbs inundationibus esset obnoxia; quinimò Tiberium^d, avocatâ ab Asinio Gallo stagnantis in Urbe Tiberis curâ, remedium coërcendi fluminis Attejo Capitoni, & L. Aruntio mandasse. Nec verò Summorum Pontificum Alexandri potissimum VI. Clementis VII. Pauli IV. Clementis VIII. aliorumque, quæ Sanctitatem Tuam minimè fugiunt, exempla deficiunt. Tuæ itaque Paternæ Providentiæ non exiguum argumentum dabis, si, cum Tiberis inundatio, quin sæpe recurrat, impedire nemo unquam potuerit, hoc eodem tempore, postquam flumen plana Urbis inundavit, Romanæ gentis metui, ac periculis sollicitè obviam iveris.

*Rationes, quibus
alluviones insa-
lubritatem aeris
efficiunt.*

Porro ambiens aër in imis, finitimisque Tiberi locis propter alluviones non modò sæpe insalubrior, sed interdum ferè pestilens redditur. Etenim flumine extra ripas diffuente, statim turbidæ, malèque olentes aquæ ex redundantibus plateis, viis, & vicis, subterraneas ædium cellas affatim ingrediuntur, ibidemque, donec fluvius ad proprium alveum revertatur, coguntur subsistere; ubi puteales quoque aquas, quibus præsertim pauperes in potum utuntur, inquinant. Postquam verò Tiberis detumuerit, tunc fluxiliores inclusi latices, amoto circumquaque premen-
tium

tium aquarum impedimento, per terræ poros, veluti per totidem venas, solâ ponderis inclinatione eodem majorem partem paulatim refluent. Contra verò corpora non solum terreo-mucosa, sed multis præterea insectorum, quinimo brutorum etiam, aut piscium cadaveribus, atque ovis, vel certè variis vegetabilibus referta, imarum cellarum in solo præcipitata supersunt. Hujusmodi autem multiplex cœnum, ut hyeme, frigoreque constrictum, fixum plerunque, atque innoxium subsidet, ita ab æstivo Sole plus, minusve calefactum, atque solutum (accedente præsertim Austro) dissilit in copiosa corpuscula, quæ quidem hominum sanguini, præcordiis, ac cerebro perniciosa, proximarum ædium aërem facillimè implent, atque contaminant. Ad hæc accedit ea labes, quam haustæ puteales aquæ, ipsæ etiam fœdæ, intra incolas ducunt.

Neque Romæ duntaxat, sed ubique locorum experimento compertum est, cœnosam ejusmodi colluviem, cum fermentari incipit, effluvia de se jugiter emittere, quæ validis solum, ac procellosis, è Septentrione potissimum, ventis (qui in Belgio frequentes, Romæ verò nonnisi insolenter, ac rarò inter æstus flare solent) penitus dissipari consueverunt.

In aliis etiam regionibus idem accidit.

Ex civium verò, Beatissime Pater, negligentia, quæ in postremis Urbis exundationibus

bus hanc malè olentem fecem purgare, atque amovere omisit, orti sunt morbi, qui antequam gubernacula arripere Ecclesiæ, sub specie catrensiū febrium æstate, atque autumnō in domibus apud Tiberim, & quā spectant mœnia Civitatis Leoninæ, & Arcis fossas, tantā cum populi diminutione grassati sunt. Cum autem nunc flumen ripas iterum superaverit, novoque limo inferiora loca oppleverit, opportunè, Sanctissime Pater, jusseris, ut quàm celerrimè, postquam nempe Tiberis occupatam Urbem penitus reliquerit, attamen non ultra menses Martium, & Aprilē, hujusmodi feces prorsus eluantur. Quanta sanè hinc pendeat cœli salubritas, populoque incolumitatis securitas, inter multa gaudia, quæ divinitus ei præbes initio regiminis tui, brevi quidem universos summā cum animi voluptate intellectuuros esse speramus.

Opportuna tuenda salubritatis præsidia contra alluviones.

Quod sanè, ut expeditiùs, tutiùsque peragatur, satis fuerit Præfuli de Judice, doctissimo quippe, ac solertissimo Viro, universum opus concredere; is enim, cum viarum jam Præfecturam exerceat, graviores Ædiles singulis regionibus de more præficiet, qui hæc debitā sedulitate, ac fide impleri curent; videlicet, ne quid per artifices dolo, ac fraude in cellarum, puteorumque fundo, tanquam deleterium malorum semen relinquatur; sed quidquid egerendum est, diligen-

Quid cavendum per Magistratus.

ter

ter extrahatur, atque illicò ad Tiberim; vel ad effossas in pratis altas scrobes, mox statim terrâ tegendas, traducatur. Studeant præterea, oportet, ut cloacæ, & fossa mœnium Arcis, & Civitatis Leoninæ eâdem methodo à cœno repurgentur, liberumque pluviis aquis parent iter ad flumen.

Hæc habui, Beatissime Pater, quæ prudentissimo Sanctitatis Tuæ judicio subjicerem, ubi consilii tui maturitate suppleta, ac singulari sapientiâ emendata fuerint, Apostolici animi magnitudine providè capeffenda.

EXITUS PRÆFATI CONSILII.

Non est hîc reticendum, Sanctitatem Suam eâ, quâ coelitus donatur, animi providentiâ, atque suos in subiectos charitate, è vestigio jussisse, ut non solum viæ, atque compita, verum omnes etiam cloacæ, qua parte humilia Urbis loca subeunt, necnon cellæ vinariæ, quas exundans Tiberis impleverat, una cum scrobibus, & fossis Hadrianicæ Arcis, & proximorum pratorum ab omni cœno, ac limo vindicarentur. Quæ quidem Illustrissimus Præsul de Judice summo studio, ac sedulitate, novis etiam Ædilibus delectis, feliciter absolvit. Unde nitidior Romæ facies resplenduit; immò, quod maximi refert, cum ab

*Exinde nulla ca-
strenses febres ad
hanc usque diem
Roma grassata
sunt.*

co tempore novem ferè anni jam præterierint, nullæ hætenus in Urbe castrenses febres populariter vagatæ sunt, quales tribus ab hinc lustris tristes, ac lugentes vidimus. Et quoniam firmius nos exempla, quàm monita docent, idcirco historiam pestilentialium febrium, quæ Romæ ex alluvione indiligenter tractatâ tunc temporis acciderunt, petat Lector ex libro secundo *de Noxiis Paludum Effluviis*.

a Epid. prima.

De Adventitiis Romani Cœli Qualitatibus à subito, summoque frigore, deque subortis populariter anginis, ac peripneumoniis tam benignæ, quàm malignæ nature.

C A P. X I I.

Ordinis ratio.

UM in aditu secundæ partis hujus Dissertationis universum Adventitiarum Romani aëris Qualitatum genus ad duo potissimum capita revocaverimus, quorum alterum in palustribus aquis, alterum verò in repentino, pertinaci, intensoque frigore posuimus; cumque de aquarum hærentium vitio vel arcendo, vel emendan-

dando, satis hæcenus disputaverimus; reliquum est, ut de illatis à nimio algore incommodis pertractemus.

II. Porro est ea tractatio nostris præsertim Medicis summopere necessaria. Nam, cum situs Urbis ad meridiem plurimum obversus sit, ventoque Australi, nullis aut montibus, aut sylvis in agro interjectis, maximè pateat; eo fit, ut Romanorum corpora aliquantò laxiora sint, porisque hiantibus, tum ad interna extrudenda, tum ad extranea effluvia excipienda; ac proinde repentè, vel furentibus ex Borea ventis, vel nivosis urgentibus constitutionibus, promptius, faciliusque offendantur, quàm illorum, qui adversâ ad Septentrionalem plagam fronte positas Urbes inhabitant, quos è contrario improvisus, obstinatusque Auter facilius, graviusque lædit.

Romanorum corpora poris hiantibus laxiora, & quas.

III. Ad hæc, viæ ad Septentrionem directæ, cum nostro, quàm superiori ævo, patentiores, latioresque occurrant (ad Urbis magnificentiam adnitentibus Pontificibus) Boreales ventos liberrius excipiunt, iisque spatiandi quaquaversum, discurrendique potestatem impertiuntur; immo verò, excisâ, ut aliàs a memoravimus, per Sixtum V. sylvâ, quæ prædonibus quidem asyllum exhibebat, sed ad Septentrionalium ventorum incursus validi aggeris instar objecta erat; nunc ejusmodi flaminum, cum Romam appellant,

Cur id temporis Aquilonares venti Urbi infestiores sint.

a Par. 2. Dissert. cap. 3.

nec impetum retundit, nec advectas immodici nitri particulas coërcet, aut debilitat.

*Mala à nitrosis
effluviis orta.*

IV. His igitur nitrosis effluviis, cum Borea, vel nive copiosius, ac pertinacius ad nos affluentibus, simul etiam majori ambientis aëris pressione romanorum corporum transpiratio impeditur. Quamobrem lymphæ, apud illas præsertim partes, quæ immediato atmosphæræ contactu pulsantur, subsistit, & cogitur; unde epidemici nascuntur morbi, quorum prodromi plerunque sunt coryzæ, cæque admodum fraudulentæ, cum minimo negotio in anginas, ac peripneumonias soleant concedere.

*Duplici potissimum
ratione algida constitutio-
nes Populum Romanum vexant.*

V. Illud postremò nequaquam præmittendum ducimus, algidas nimirum constitutiones non uno, eodemque semper modo, sed duplici potissimum ratione Populum Romanum divexare solitas; alterâ, cum mediâ hyeme, sicco solo, purgatis cloacis, viarumque immunditiis, tandem nullâ urgente annonæ caritate, cives bonis succis abundant; & tunc profectò confluentes rheumaticæ passiones, acutæ quidem, non verò malignæ sunt, ac proindè sanguinis missione non infeliciter curantur: alterâ verò, cum vere exeunte, aut, quod gravius est, per æstatis initia, postquam diù Austri flaverint, pluvizque deciderint, neglectâ viarum, cloacarumque curâ, & præsertim invalescente fructuum copiâ, simulque
uti-

*Vel levius, &
quando.*

*Vel gravius, &
quando.*

utilium ciborum penuriâ, plebejorum præcipuè corpora cacochema fiunt, seu pravis humoribus una cum lumbricis scatent; in qua sanè constitutione, ut plerunque malignæ vagantur pleuritides, ita discriminis plurimum habet venam incidere. Quam in rem legantur Etzmullerus^b, Bonetus^c, sed præ cæteris Guillelmus Ballonius^d, & Fabritius Bartolettus^e, qui in ejusmodi complicatis, spurisque inflammationibus cane pejus, & angue oderunt phlebotomi lanceolam. Usus potius erit, experimentis probatus, potionum diaphoreticarum, & alexipharmacarum, oleorum recentium amygd. dulc. & lini cum antipleuriticis, & vermicidis. Juvabunt quoque vesicantia, ac, si dolor lateris nullis anodinis, immò nec alexiteriis topicis ex oleo præsertim Matthioli paratis, cesserit, admotæ parti laboranti cum scarificatione cucurbitulæ.

^b Tit. de Pleur. pag. 287. c. 1.
^c Merc. comp. lib. 14. tit. Pleur. n. 9. pag. 561.
^d Lib. 1. Epid. pag. 79.
^e Meth. in Dyspnoæam lib. 5. cap. 4. pag. 455.

VI. Quanquam verò nos ejusmodi à summo frigore ortas constitutiones pluries decursu annorum quinque & triginta Romæ viderimus; nihilominus tamen, cum nulla gravior nobis obtigerit eâ, quæ universæ penè Europæ communis, sub hoc anno 1709. crudeliter afflixit; idcirco hujus historiam, tanquam omnium ideam, Lectorum oculis subjiçiemus; exindè sperantes fore, ut non solùm Medici theoriam, praximque suas uberrimè possint haurire; verùm etiam Principes,

Quæ fuerit gravissima ex intenso frigore producta Romæ constitutio.

& Ma-

190 DE ADVENTITIIS ROMANI

& Magistratus maxima documenta tum avertendis, tum corrigendis hisce malis ex Apostolicâ charitate, vigilantia, ac providentiâ Sanctissimi Domini Nostri CLEMENTIS XI. utiliter deducant.

Promissi fides liberatur.

VII. Promissum itaque exolvimus, scilicet Epidemiæ Historiam, quam inter ipsos morborum impetus Italico sermone, re tunc exigente, conscripsimus, nunc Latinam redditam, ut communi cum reliquo opere lingua cohæreat, non sine spe publicæ utilitatis, exhibemus. Nam, si quis nostras & priscorum conferat Epidemias, pares utrasque fuisse deprehendet; ut non sit dubitandum, quin posteri eadem mala, quæ nos patimur, experturi, nullamque rem aut in causis, aut in symptomatibus, aut in præsidiis, nisi tempus interesse judicaturi sint.

EPI-

EPIDEMIA RHEUMATICA.

Quæ cum acutis febribus Romæ
pervagata est hyeme præsertim
Anni MDCCIX.

Una cum historia eorum , quæ

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

CLEMENTIS XI. PROVIDENTIA, ET VIGILANTIA

Ad morbi causas investigandas,
emendandas, & avertendas
gesta sunt.

Ab eodem

J O: M A R I A L A N C I S I O

Intimo Cubiculario, & Archiatro Pontificio, Proto-
medico Generali, & in Romano Archilyceo
Primam Medicinæ Præticæ Cathedram
moderante descripta.

AT A PUBLIC SALE

OF THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

THE ESTATE OF

HISTORIA

ROMANÆ EPIDEMIÆ

Constitutio tempestatum autumnī, atque hyemis
annorum M DCC VIII. ac M DCC IX.

C A P. I.

UONIAM ægritudines, quibus humana corpora constantur, magnam partem ex temporum vicissitudine suboriri adverterat summus ille Medicæ Artis magister Hippocrates ^a; propterea, cum aggrederetur ad morbos describendos, qui per Græciam ævo suo populariter vagabantur, semper insuetam vicinarum tempestatum conditionem, cursum, conversionemque præfatus est. Quem ducem ^b secuti Ballonius ^c, Petronius ^d, Cagnatus ^e, Sylvius ^f, Sydhænius ^g, Ramazzinus ^h, alique magni nominis Medici, epidemicas temporum suorum habitudines accuratis observationibus explicaturi, insuetos eorum status, sive præiissent, sive etiam tum perdurarent, diligenter exponere non omi-

^a 3. Aphor. 1.
Tempestatum
vicissitudines in
popularibus mor-
bis potissimum ob-
servanda.

^b Lib. 1. Epid.
 sect. 2. lib. 2.
 sect. 3. lib. 3.
 sect. 3. lib. 6.
 sect. 7.

^c Sparfim in
 duob. lib. epid.
 & ephem.

^d Lib. 1. de
 vict. Rom. c. 5.

^e Rom. epid.
 cap. 3.

^f Append. tra-
 ctat. 10. & in
 orat. caus. affect.
 epid.

^g De morb. epi-
 dem. sparfim.

^h De consist.
 epid. ann. 1690.
 & seq.

ferunt. Nos itaque tritam tantorum Virorum, vestigiis viam, differendique rationem insistentes, illorum morborum causas, quos Romæ per hyemem anni MDCCIX. latissimè grassari vidimus, ab inusitatâ temporum qualitate repetendas duximus.

II. Et fanè unicuique compertum est, inordinatas, ac morbidas aëris alterationes oriri non posse ab ordinatis, lenibus, placidisque tempestatum vicibus, quæ à Deo O. M. ad Universitatis conservationem, hominumque salutem mirificè confertæ, & comparatæ sunt. Cum enim Sol æqualiter quotannis ad locorum verticem accedat, recedatque; æquabilia semper aëris temperamenta, alternantibus constanti varietate caloribus, ac frigoris gradibus, produceret; nisi intercurrentes causæ statas anni temperies inverterent, atque turbarent. Naturalem autem temporum æquabilitatem interpellant (præter aspectum eorum planetarum, in quibus efficacitatem præ cæteris majorem ponunt Astronomi) partim terræ, partim stagnantium aquarum exhalationes, quas vel salubres venti non dissipaverint, vel adversi potius, noxiique convexerint; tum pluvix vel uberioris, ac diuturniores, vel pro tempore minimè decedentes, ac sæpè etiam nives, glaciesque sicæ admodum, & pertinaces.

Quæ causæ ordinatas tempestatem vices perturbant.

III. Porro autumnum anni MDCCVIII. mittem

tem adeò, calidumque experti sumus, ut producta veluti æstas, non Romæ modò, perque omnem Italiam, sed per Brabantiam quoque, & Belgium, videretur; itaut nihilo segniùs militares operæ urgerentur; cujus rei argumento sunt celebri obsidione expugnata Insulæ, vulgo *Lilla*, autumno ferè exeunte, atque hyeme impendente.

IV. Ex ea clementissimæ tempestatis blanditie repentè in rigidissimam hyemem desiluimus, quâ certè rigidiorē nullam suâ memoriâ contigisse fenes nostri affirmabant, suadebantque testimonia thermometrorum. Latè enim totâ Europâ, ac Romæ præsertim ab exitu Decembris anni MDCCVII. ad medium usque Februarium MDCCIX. obstinatas glacies, siccassque nives, sævissimos boreas, durissimæque frigora sensit; tametsi duobus, aut etiam tribus ineuntis Februarii diebus aultri flaverint, quos ad vigesimum ejusdem mensis diem revisimus; sed Zephyro vicissim, boreæque alternantibus, pluviisque comitantibus, nive non satis solutâ permixtis. Obriguerunt eâ frigoris vi plurimi mortalium enecti, & pascua, olæ, arboresque aliæ passim exaruerunt. Hunc temporis cursum ad septimum usque, & vigesimum Februarii diem diligenter animadvertimus. Quæ deinceps Martii mensis indoles, quæque secuta usque ad Junium fuerit, dabitur inferiùs.

*Autumnus anni
1708. productam
veluti æstatem
expertus sumus.*

*Hiems rigidissima
extemplo
successit.*

*i Vide Ramazz.
in sua orat. 9.
cui tit. Hyemalis
constitutio
algidissima anni
1709.*

*Qui morbi, qualesque, qua in regione Urbis
minus, & per quem sexum, ordinemque
hominum magis vagati sint, que
tandem in cadaveribus præ-
cipuè observata
fuerint.*

C A P. I I.

Pectoris morbi.

INC epidemici pectoris mor-
bi, Romæ præsertim emer-
serunt. Principio coryzæ, &
rheumata cum modica tussi
invaserunt; qui morbus vul-
gari nomine *castronis* dictus
est, ut seculo etiam XVI.
& XVII. testibus Cagna-

^a De fal. Rom.
aer pag. 22.

^b De rest. fal.

Agri Romani
pag. 16.

Sæviunt gravius.

to ^a, & Dono ^b nuncupatus fuerat. Sed, frigo-
ribus minimè remittentibus, ingravescere epide-
mia occæpit ad finem Januarii. Etenim sævire pe-
ctoris dolores, anginam, pleuritidem, veramque
peripneumoniam vidimus; siqui præsertim, ne-
glectâ simplici tussi, à consuetâ vitæ intemperantiâ
non recessissent.

Eorum processus.

II. Ægrotos totius corporis lassitudo pri-
mum, tum febris cum rigore, mox vagus in pe-
ctore, infra, supraque dolor, assiduâ tussi, & ini-
tio

tio quidem siccâ comitante, invadebat. Duros pulsus, flammeas urinas, atque interdum turbidas observabamus; nec mora sanguinis sputum subibat, ac respirandi facultas magis intercludebatur. Tum rubere genæ, ac flavus toto corpore, icteritiæ similis, suffusus color.

III. In magnâ ægrotantium frequentiâ carceres, ædesque S. Inquisitionis nullo morbo tentatæ sunt; aëre nimirum è vicinis fornacibus tepelfacto, locique situ ab aquilonibus tuto.

Ædes S. Inquisitionis ab epidemia immunes, & quare.

IV. Pauciores viris mulierès epidemicis illis inflammationibus, & febribus correptæ. E nobilibus etiam, atque opulentis viris, qui cavere sibi à frigore poterant, haud sanè multi morbum, aut mortem saltem subiere; quanquam plurimi & corryzam experti, & raucedinem, & externum quandam pectoris dolorem, cum levibus rheumaticarum febrium accessionibus. Incautos verò, & tenuiores ex plebe homines quamplurimos popularis morbus extinxit; præsertim quos repetita ægritudinis inclementia, postquam convaluerant, rursus invasit.

Ex mulieribus pauciores ægrotaverunt.

Incauti, & tenuiores homines morbo perempti.

V. Plerique ægrotationi, & periculo erepti sunt, aut sudore, aut narium hæmorrhagiâ, aut alvi fluxu, aut copiosis urinis, aut simul omnibus his evacuationibus opitulantis, comitante ut plurimum sputo concocto. Sæpè etiam sine sputi coctione pectoris dolores, febresque pellebantur.

Quibus evacuationibus ægri convaluerint.

Dis-

*Fluida ad pul-
mones potissimum
stagnantia ægros
extinguebant.*

VI. Dissectis autem cadaveribus præcordia rubentia usque ad diaphragma, & nigricantia sanguine coacto, inque magnis cordis valis polyposo, inspecta sunt; unde nullus dubitandi locus reliquus fuit, quin ægri perimerentur ex fluidis ad pulmones potissimum stagnantibus.

*Quæ adhibita à Beatissimo Patre publicæ
incolumitatis præsidia.*

C A P. I I I.

ON sine Divino Numine factum est, ut hæc Populi Romani incommoda in ejus Pontificis tempora incidere-
rent, qui, cum infractum animi robur tam in sacris, quàm in civilibus rebus omnibus præstitisset, maximam

charitatem in subjectis suis ab aëris inclementia tuendis, atque à communi morbo vindican-
dis, adhibuit. Itaque mirum est, quantâ sollicitudine diu, noctuque exercitus, nihil ad Civium valetudinem protegendam prætermiserit; quæ quidem ad posteritatis eruditionem, ac Principum incitamentum, præsertim verò ad lucem nostræ dis-
sertationi aspergendam, atque historiæ ordinem retinendum, subjiçienda existimamus.

*SS. Pontificis cle-
mentia, & solli-
citus.*

SE.

S E C T I O I.

*Mandatum de Urbe à sordibus
expurgandâ.*

JAm tum ab initio Februarii, cum ingravesceret epidemia, veritus fueram, ne in mortiferam naturam cederent pectoris inflammationes; eo quod, propterè habito militum delectu ad tuendam Urbem ab externis armis, quod tunc temporis ratio postulabat, eorumque stationibus per diversa Romæ loca dispositis, fimo, & sordibus ultra modum inquinatæ essent viæ. Cum verò aliàs experti essemus, lethiferos morbos emeruisse, si quando per hyemem compita, viæ, cloacæ, cellæque vinariæ sordibus redundaverint, ac deinceps hyberna frigora subitus, & diuturnus æstus exceperit; propterea, ne officio decessem, Sanctissimum Patrem impendentis periculi certio-

Cur solito sordiores essent Urbis viæ.

feci, qui statim pro consuetâ publicæ salutis curâ, sordescencia loca purganda maturissimè jussit, cujus Edictum* exhibemus in calce.

* vide Summarium lit. d.

II

SE-

S E C T I O I I.

*De relaxando quadragesimali ciborum
delectu disceptatur.*

PRæterea, cum plerique increbrescentem ægrotantium, ac decedentium numerum in-
tuentes existimarent, salsamenta insalubria, &
olerum penuriam quadragesimali tempore pau-
peribus, egenisque Civibus maximo detrimento
futura, idcirco Sanctissimus Pater Congregatio-
nem habendam apud Eminentissimum Cardina-
lem Carpineum Sanctitatis Sux Vicarium designa-
vit, ubi de ciborum delectu, vel retinendo, vel
relaxando disceptaretur. Igitur xv. kalendas Mar-
tias ad Eminentissimum Carpineum convenere.
Illustrissimi Præfules Archiepiscopus de Zaulis Vic-
cesgerens, & Bichius Annonæ Præfectus, Re-
verendissimus Pater Commissarius Sanctæ Inqui-
sitionis, ac DD. Doctores Lucas Thomasinus,
Protomedicus generalis, & Joannes Baptista Fos-
sombonus ejusdem Eminentissimi Domini Me-
dicus: mecum denique Dñs Canonicus Cuggiò
à Secretis.

*Quinam consilio
interfuerint apud
Em. Carpineum.*

*Cur carniū usus
concedendus vi-
sus sit nonnullis.*

I I. Concedendum carniū usum nonnulli
censuere, eo quod sales acres, in quibus tota vis
erat epidemiæ, facilius diluerentur carniū jure,
quàm

quàm lactiniis, ovisque, quorum, sicut & olc-
rum, immodicus hyemis rigor summam carita-
tem fecerat. Verùm de solo lacticiniorum usu
Sanctissimo Patri supplicandum placuit; tùm
quod morbus extra Quadragesimam ortus, bac-
chanalibus maximè diebus increvisset; tùm etiam,
quod Romanam Ecclesiam, cunctarum magi-
stram, magnoperè deceret, ut avitæ observatio-
nis, & abstinentiæ, vel inter ipsos morborum im-
petus, & mortis discrimina, exemplum cæteris
exhiberet. Itaque Edictum* manavit iis
ex causis expressum, quæ aditum
ejusmodi impostero gra-
tia intercluderent po-
tius, quàm ape-
rissent.

*Quæ rationes lac-
ticiniorum dux-
taxat usum fra-
serint.*

* Vide Summa
lit. B.

*Congregatio in ædibus Eminentissimi Cardinalis
Marescotti habita ad naturam, causas,
& remedia confluentium morborum
investiganda.*

C A P. I V.

*Sanctitatis Suae
solicritudo.*

UONIAM epidemici morbi non eadem celeritate, quâ increbuerint, declinare, & desinere consueverunt; quam tempus flantibus Austris mitescere coepisset, & gratiâ ciborum factâ aliquam in ea publicæ salutis spem posuissimus; nihilò tamen minus sæviebat adhuc epidemia. Itaque Sanctitas Sua, quo territos subsectorum animos à periculo, metuque resciret, neque ullum omitteret paternæ charitatis experimentum, id mihi mandatum dedit, ut ad Eminentissimum Cardinalem Marescottum perferrem (nam Eminentissimus Spinula Camerarius, cujus id munus erat; confluenti pleuritidè laborabat) optare Sanctitatem Suam, ut, habito peritorum conventu, collatisque consiliis, de morbi naturâ, deque impendendâ propulsandis malis curâ quæreretur. Cum autem Eminentissimus Dominus Pon-

Pontificæ providentiæ sine cunctatione obsequi
cuperet, Congregatio in hæc verba indicta est:

**Erit Congregatio de mandato Sanctissimi Domini Nostri in ædibus Eminen-
tissimi, & Reverendiss. Domini Car-
dinalis Marescotti die XXI. Februarii
hora XXI. super examine morborum
nunc Romæ confluentium cum in-
terventu**

R. P. D. GEORGII *Spinula* Præceptoris S. Spiritus.

*Quinam in con-
siliū adhibiti.*

D. GASPARIS *Orighi*

D. JULIANI *Capranica*

D. TIBERII *Cencii*

D. PHILIPPI *Patritii*

Custodum Archihospit. S. Sal-
vatoris ad Lateranum.

D. LUCÆ *Thumassini* Protomedici Generalis.

D. JOANNIS *Trulli*

D. JACOBI *Sinibaldi*

Duorum Consiliatorum Pro-
tomedici.

D. ANGELI *Modii*

D. JOANNIS BAPTISTÆ *Fossambroni*

D. GASPARIS *Realis*, tanquam

Coadjutoris D. MICHAELIS AN-

GELI *Paoli*, qui tunc Romæ

aberat

Trium Medicorum
Archihospitalis
S. Spiritus.

D. ANTONII *Pacchioni* Medici Archihospit. S. Salvatoris.

R. P. D. *Lancisii* Archiatri Sanctissimi, & particularis
hujus Congregationis Secretarii.

*Cur hi potissimum
arcessiti.*

II. Hos præ cæteris accire, & in consilium adhibere placuit, utpote qui vel Nosocomiis præpositi, vel in iisdem Medicinam facientes, partim victum, & œconomiam ægrotantium, partim multitudinem eorundem, & epidemiæ qualitatem penitus nossent, & maturius explorassent.

III. Cum ad diem cuncti adessent, Eminentiſſimus Mareſcottus de Sanctiſſimi Patris mente, & communis incolumitatis ſtudio præſatus eſt: propterea mihi à Sanctitate Sua imperatum, ait, ut, quò ſingulorum conſilia ſpectare potiffimum deberent, exponerem. Imperata proinde facturus in hanc ſententiam diſſerui.

SECTIO PRIMA.

AUCTORIS SENTENTIA.

De natura, cauſis, & remediis epidemiæ.

CUm diuturnæ epidemiæ pertinaciâ, & conſternatione, miſeriâque ſubditorum ſuorum Princeps Clementiſſimus ſummopere angatur, cumque in omnes hætenus partes animi ſui ſollicitudinem verſaverit, id demùm optimum factum ratus eſt, ut Eminentiſſimus Cardinalis Mareſcottus vos Viros ſapientiſſimos, & peritiſſimos

simos arcefferet, atque hodiernæ Congregationi interesse non gravaretur; in quâ pro se quisque in medium afferret, ecquid de grassantis morbi naturâ, causisque sentiret; tum quibus remediis, consiliis, studiis, cautionibus salutis publicæ prospici possit. Et quoniam nihil misericordiâ in pauperes antiquius habet Sanctissimus Pater, interesse etiam voluit Illustrissimum Præsulem Spinulam, Commendatarium S. Spiritus, atque Illustrissimos Custodes Nosocomii S. Salvatoris, ut si quid è re futurum, & in utilitatem, commodumque cessurum ægrotantibus pauperibus censerent, audito Medicorum judicio proponerent, atque proferrent. Cum verò disquirendarum rerum cura jussu Sanctissimi Patris mihi potissimum demandata sit, pro officio facturus mihi videor, si quatuor in capita earum summam dispertiar, & gravissimis sententiis vestris discutienda producam. Primò, quæ germana sit vagantis epidemiæ idea, atque natura.

*Argumenti divi-
sio.*

II. Secundò, quibus illa è causis existat; an ea in solâ, & communi, quæ latissimè pervasit, aëris intemperie; an verò in maligno aliquo, & proprio Romani cœli fermento ponenda sit.

III. Tertiò, quid conjecturis, & prognosticis augurari animo liceat, utrum appetente æquinoctio sedanda, an potius, quod Deus avertat, in morbos graviores evasura.

Quar-

IV. Quartò, quibus remediis, quâve curâ utendum sit, non solum reparandæ ægrotantium valetudini, sed servandis iis, quos nullus hæcenus morbus afflixit.

V. Quatripartitæ huic inquisitioni, ut ipse aditum, viamque muniam, non ea repetam, quæ vobis Medicinæ Professoribus eximiis, & ægrotos quamplurimos quotidie invisentibus, sunt compertissima, quippe qui symptomata, hanc epidemiam præcurrentia, comitantia, & subsequenta, diligenter explorastis. Itaque

EXAMEN CAPITIS PRIMI

aggrediens ajo, præsentem morbum esse epidemicum, unum scilicet, eundemque nec per Urbem solum, atque Italiam, sed per totam ferè Europam, sicut accepimus, populariter vagantem.

*Qua sit natura
hujus morbi epi-
demici.*

VI. Est autem is morbus genere quidem rheumaticus, sed qui, cum plerunque in rheumata completa faceßat, alienam speciem, ac naturam induere videtur, proindèque nonnullis doloribus ex parte dicitur. Enimverò, modò à simplici pectoris dolore sine febre, modò à solâ coryzâ cum tussi ducit initium; at in quibus noxi humores collecti latent, aut levi malo decumbentes valetudinem incuriosius habent, brevi in acutas febres commutatur; quibus accedunt nunc faucium, & laryngis, nunc pleuræ, externæque pulmonum partis, nunc denique omnium præcor-

cordiorum inflammationes. Unde liquidò constat, in præsentî epidemiâ febrem morbum esse præcipuum, cujus symptomata sunt ejusmodi inflammationes. Etenim in ægris non solum rubentes urinæ, atque interdum turbidæ sunt, sed paroxysmi quoque statis recurrunt periodis, & iis præsertim desinunt crisis, quæ in acutis febribus, quas scholæ appellant *essentiales*, solent accidere.

Qui sit morbus præcipuus, quæ symptomata.

VII. Et quoniam iisdem faucium, pectorisque symptomatibus omnes, qui hoc tempore ægrotant, laborare videmus, compertum vobis esse opinor, veram hanc esse epidemiam, cujus ea est natura, ut unus, idemque morbus ægrotantes populariter corripiat. Discriminis aliquid, non inficior, in tantâ morbi sævitie observatum est; nam plerique solâ coryzâ cum raucedine, tussique modicâ vexati sunt; alii acutâ feбри, pectoris inflammatione accedente, quorum dissectis in cadaveribus rubra præcordia, & sphacelo tentata apparuerunt: hæ tamen differentię non causarum diversitatem innuunt; sed affectos diversos corporum locos ab eadem causâ pro diversâ eorum habitudine vehementius, aut remissius agente. Hinc factum est, ut homines firmâ valetudine, rectâque victus ratione utentes, atque ab æris inclementiâ protecti, tutos sese ab omni præsentium malorum incurfu præstiterint; cum-

Quæ diversitas in hac epidemia sit observata, & unde orta sit.

con-

contra egenis, rusticisque Nosocomia redundant; quibus neque opes, neque consilia ad morbum propulsandum plerunque præsto fuerunt, & quorum calamitas alienæ quoque incuriæ accessione cumulat; vix enim quarto, aut quinto, aut etiam sexto, quàm decubuerint, die, in Valetudinaria, hoc est, sepeliendi potius, quàm curandi inferuntur. Venio nunc ad

INQUISITIONEM CAPITIS SECUNDI.

VIII. Porro epidemiæ hujus causas explanaturus, quas falsas censeo, præterire, quàm refutare satius puto. Etenim sine operæ pretio, immò cum erroris periculo verisimilitudinis speciem sectari non licet, ubi cum ratione auctoritas, cum auctoritate experimenta conveniunt. Causam igitur epidemiæ (ut ab externâ incipiamus) neque unam, neque simplicem illam existimo, sed mixtam ex insuetis superioris autumnii, & præsentis hyemis viribus; atque effectis potissimum coalescentem.

*Vera epidemiæ
causa proponitur.*

Explicatur.

*Quid præstiterit
autumni clemen-
tia.*

IX. Continenti illâ autumnii clementiâ, quæ productam æstatem præstitit nullis pluviarum, frigorumque vicibus, volatiles, igneique aëris sales dilui, ac temperari potuerunt, præsertim qui nostrorum corporum liquidis permiscerentur, ac potissimum bili, quæ per æstum plus nimio incan-

de-

descit. Hinc collectus extitit pravorum humorum apparatus in iis, qui vel à naturâ imbecilliores, vel incautiores, victu salubri, aptoque succos exaltatos frangere, & emendare nesciverunt: quamobrem interna causa sensim colligi, ac præparari cœpit.

X. Subitus deindè rigor hyemis ineuntis, siccæ plurimùm, & nivosæ, duos, apud illos præsertim, qui minus firmâ erant valetudine, effectus edidit. Nam & transpirationem tam externam cutis, sive universalem, quàm internam, sive particularem oris, narium, faucium, & pulmonum violenter interclusit, & vi frigoris, ac venti prementis, urgentisque extraneos sales affatim infudit, qui sicubi rigidiori, ut nobis accidit, aëri misceantur, nitrosi, & subacidi ab experimentalibus philosophis censentur. Quare, quemadmodum sales volatiles urinosi, igneique, proximo autumno minimè temperati, atque ob interclusam transpirationem in sanguine detenti, salibusque nitrosis ab aëre infusis admixti, faciliè diversas febres pro diverso humorum apparatu invexerunt; ita simplex atmosphæræ sal acidum lympham stagnare cœgit, iis præsertim in locis, quæ immediato aëris contactu apud homines vel corpore minus tectos, vel non satis valetudine firmos, maximè patebant; quamobrem in organis succutaneis lassitudines intulit, atque in superficie in-

Quid rigor hyemis algidissima.

ternâ narium, faucium, ac pulmonum, scilicet secundum locorum varietatem, modò solas coryzas, raucedines, ac tusses, modò pleuritides etiam, atque peripneumonias induxit.

XI. Qui autem rem chymicam, & anatomicam mediocriter versaverit, non mirabitur, quod ab uno, eodemque nitrosi salis principio tanta diversorum, ne dicam, contrariorum effectuum varietas oriatur, nervorum videlicet punctiones, sanguinis perturbationes, & lymphæ stagnationes. Non enim ignorat, nitrum maxime aptum esse ad penetrandam fibrarum, nervorumque texturam, ad excitandam cum sulphureis particulis effervescentiam, atque ad coagulandos aqueos humores, ex quibus ferè tota sanguinis moles coalescit. Itaque sal ejusmodi nitrosum, partim nivibus identidem decidentibus, partim ventis à Septentrione flantibus, ad nos advectum, primum irritare, & constringere valuit internam, nerveamque superficiem meatuum narium, faucium, ac pulmonis, unde transpiratio præpedita; tum coagulare lympham minimarum glandularum, quibus iidem meatus stipantur, simulque præternaturalem fermentationem edere potuit cum volatilibus salibus, & sulphureis sanguinis partibus, quæ per æstatem plus nimio exaltatæ, subito rigentissimæ hyemis algore compressæ fuerunt. Quapropter non solum ortæ sunt omnes rheumaticæ affe-

Quo pacto diversi effectus ab uno sale nitroso nascantur.

Ejus vires in præsenti epidemia.

Unde transpiratio præpedita.

affectiones, verum etiam in corporibus nec validis, nec tutis, acutæ febres cum croceis urinis, & icterico ferè habitu sese interdum prodente.

XII. Quoniam verò qui liberalius nutriti, & ambientis aëris aliori minus obiecti sunt, veluti mulieres, virique honestiores, & prudentiores, minorem externorum salium copiam imbibebunt; minusque diminutam transpirationem habuerunt; idcirco, aut ab omni penitus morborum incurfu immunes fuere, aut levissimos passi sunt. Quo pacto apud Hippocratem * legimus in algidâ quadam constitutione sexum muliebrem à communi morbo fuisse exemptum: *Ceterum mulieres non similiter à tussi afflictæ sunt, verum pauca febricitarunt, & ex iis valde pauca ad peripneumoniam affectionem devenerunt*: cujus addit rationem: *causabat autem hoc fieri, eo quod non similiter, velut viri, prodierunt*. Contra verò plebs egenæ, nec vestibus fatis protecta, nec ignibus, aliisque subsidiis adversus frigoris inclementiam instructa, cum sub dio laboribus perfungi debuerit, aërisque rigiditati sub aperto cœlo patuerit, gravius, & sævius afflictæ est. Hinc milites ad Centum Cellas novis vestibus induti, nulla epidemiæ damna senserunt; cum cæteri, detritis, & obsoletis contexti, veluti armis contra impetum frigoris minus aptis, decumbant, & plurimi intereant. Simile quid evenisse etiam Ro-

Cur homines cautiore, & mulieres minus vexati.

* 6.Epid. sec.7.

Pauperes gravius morbo tentati.

b Loc.cit. pag.
16.

mæ suis temporibus narrat his verbis Jo: Baptista Donus ^b: *Morbus, quem ridiculo nomine castronem vocant, multos ex debilioribus, eisque, qui non satis obtecti incederent, afflixit, vel interemit. Ad carceres verò S. Inquisitionis, tepenti loco, & ab Aquilonibus tuto positos, epidemia nondum accessit.*

Hippocratis locus insignis.

c 3.Aphor.5.

XIII. Neminem profectò vestrum non recordari opinor præclaras Hippocratis sententias, & observationes, quibus liquet, morbos hujus generis communes incurrere ubicunque intensissima urgent frigora, & Aquilones vehementiores. Est enim verò vulgatius, quàm ut ignorari possit, quod scripsit *c*: *si aquilonia sit tempestas, tussēs vigent, faucium asperitates, alvi duræ, horrores, costarum dolores, & pectoris.* Et nostræ epidemia similior ^d, quàm ut possit omitti: *Ex frequēti australium, & aquilonarium, ac nivolarum transmutatione multæ peripneumonicæ affectiones.* Et inferiùs: *aliquibus autem fauces inflammatae sunt, quibusdam anginae oborte.*

d Lib. 6. Epid.
sec.8.

e De Sal. Rom.
Aer. pag.21.

XIV. Romam verò quod spectat, multò graviorem rheumaticam epidemiam descripsit Cagnatus ^e, cùm medicâ re celebris, tum insignis Romani climatis observator: *Anno, inquit, 1570. hyeme, & veris initio vis magna orta est pleuritidis, peripneumoniæ, & anginae, quæ multa hominum millia utriusque sexus, & omnis ætatis*

tis interfecit, cum interim aquilonii flatus vis maxima, & assidue, & longo tempore irruisset.

*f. Lib. 1. de vic.
Rom. cap. 4.
Calores, & frigora immodica semper Romæ periculosa.*

Quamobrem ritè advertit cœvus Cagnato Petronius *f. calores æquæ, & frigora immodica, semper Romæ periculosa.*

XV. Quod autem nonnulli nimio timore perculsi, sibi facilè persuaserunt, maligni aliquid, atque etiam pestilentis huic epidemiæ subesse, ac proinde nonnisi à venefico principio, quod ambientem aërem inficiat, ortam esse, nullo pacto adduci possum, ut credam; cum in pestiferis morbis, & periclitentur ferè omnes, & decedant plurimi; ex nostratibus verò nec plurimi ægrotent, & ægroti plurimi convalescant; præterquamquod ægrotantibus mirificè phlebotomiâ succurrit, nec exanthemata appareant, nec pulsus humiles, nec lipothymix, aut reliqua signa, quibus suspicari possimus, *inesse quid divini in morbis*, de quo Hippocratis & Commentatores tantoperè digladiantur. Quod si non rarò contingat in hac epidemiâ delirium, illud oritur, vel ab impetu bilis, salibus acribus, & sulphureis redundantis, quæ sanguini permixta ad caput appellit; vel ex inflammatione propagatâ ad diaphragma, ac nervos præcordiorum usque in cerebrum, quæ omnia non malignam, sed valdè acutam epidemiæ indolem ostendunt.

Nihil venefici in hac epidemia.

2. Prognost.

Deliria malignitatem non indicant.

XVI. Neque idoneum argumentum morbi
pe-

*Neque multitudo
plebejorum decen-
dentium.*

pestilentis est frequens imæ plebis interitus; nam, cum oppositum in nobilibus, cautisque hominibus accidat; nemo non videt, plebejorum mortem, pravo potius apparatus, seu pessimo eorum peculiari habitui, atque rerum omnium impotentia, quàm universali venefico principio tribuendam. Sed jam

AD TERTIUM DISPUTATIONIS CAPUT

*Conjectura de
epidemia progres-
su, exituque.*

quod proposueram, accedo, quid scilicet de futurâ morbi hujus conditione, progressu, exituque animo prælagire, aut conjectare liceat. Quâ in re primum omnium profiteor, argumentum summâ incertitudine laborare, quippè quod ab incertâ futurarum tempestatum qualitate maximè pendeat. Porro, ut meritò timeamus transmutationem hujusmodi morborum in aliam naturam, & fortassè deteriorem, satis est quod legimus apud Cagnatum ^b, ubi Romanam epidemiam, *Castro-nem* dictam, insalubrem ætatem excepsisse narrat: *Anno nonagesimo tertio æstas insalubris, morbo prius populari accedente, ridiculo nomine Castro-num; obortis tertianis, præsertim quas du-plices vocant, quartanis, dysenteriis, fluoribus ventris, & acutis febribus; cui accedit, quod Londini Sydenhamius ⁱ observavit, anno 1665. post rigentissimam hyemem, & siccas glacies, ex*
im-

^b De Sal. Rom.
acr. pag. 23.

ⁱ De Morb. acut.
sec. 2. cap. 1. con-
stit. epidem. anni
1665.

improvise solutas, emerfisse pleuritides, peripneumonias, anginas cum magna populi clade, immo febres etiam continuas epidemicas, cephalalgîâ, vomitu, alvique fluxibus plerunque comitantibus; ac deinde anno 1666. ineunte, *ipsa pestis*, inquit, *irrupit, carbunculis videlicet, bubonibus, &c. stipata.*

XVII. Suspicionem autem. apud nos vehementiorem faceret morbi transmutandi, atque in febres malignas concedendi, si viarum, cloacarum, fossarumque, & pratorum, & Arcis purgandarum cura, sæpissimè inculcata, & nunquam satis commendanda, negligeretur, præsertim Tiberi, quod Deus avertat, exundante; nam in fordibus illis, tempestate incalescente, fermentatio vitiosa excitaretur, quâ statim ambientis aeris lues induci posset.

*Metus ex Urbis
fordibus.*

XVIII. Inter hos tamen metus spe magnâ teneor, fore, ut fordibus Urbis everfis, & civium corporibus probè contactis, ac nutritis, epidemia post æquinoctium proximum tandem concidat. Solis enim accessu ad verticem nostrum, calidæque lucis radiis ad nos rectâ magis evibratis, quemadmodum nives, glaciesque solutæ disfluunt, atque herbis campi, & floribus herbæ vestiuntur, ita humana corpora blando, ac subtilissimo igne replentur, quo sanguis novo motu cietur, ac solvitur, atque aptior ad transpirationem efficitur, quam

*Spes incolumita-
tis in fordibus e-
verrendis.*

quam ego præcipuum urgentis epidemiæ remedium arbitror. Ita, nisi mea mihi adblanditur opinio, penitus extinctum iri existimo morbi vim, propterea quod, hyberno rigore depulso, & exactâ hyemis inæqualitate, sales, qui morbum creavere, ab atmosphærâ dispellentur, partim recentibus pluviis diluti, partim adversus ventis emendati, agitati, & expulsi. Et de tempestatibus quidem huic nostræ similibus legimus apud Hippocratem^k: *Hæc autem durabant, & non remittebant usque ad æquinoctium.*

^k Primo epid. const. 2. in Thaiso n. 1.

Cur silente aquilone etiam scivias epidemia.

XIX. Nec mirum cuiquam videri debet, quod per hosce etiam dies, liquatis nivibus, quiescente boreâ, & flantibus austris, pleuritides, & peripneumoniæ supersint. Nam, licet aquilones posuerint, adhuc tamen in corporibus nostris later, & subsidet sal nitrosum, & subacidum, à ventis illis, & hyemali frigore infusum; cujus particulæ, cum apud nonnullos, contractis vasorum fibris, antea coërcitæ, atque ad obsequendum sanguinis cursum coactæ, vires suas exerere non potuerint, laxatis nunc per teporem tempestatis iisdem fibris, atque austrinis flatibus solutæ, insinuare sese in thoracis loculos valent, ubi morbos edunt, quos experimur. Ad hoc accedit, austros, diuturnis aquilonibus extemplo subeuntes, non immeritò dici posse aërem eundem, ipso nitro, quicum ad nos ab aquilone venit, atque in meridiem ef-

effluxerat, refluentem. Quare in tempestatibus hujus generis auster instar fraudulentæ aquilonis est reputandus, eoque nocentior, quod, cum frigoris sensu minus incommodet, ab eo nobis ipsis quàm minimè metuimus, & cavemus. Tandem ad curandi methodum, quam posuimus

POSTREMI CAPITIS

argumentum accedo. Cum autem hæc scholarum more in præservativam, & curativam dividatur, primam paucis absolvam; peritos enim alloquor Professores, quos minimè latet, acutas febres, & præsentis pectoris morbos haud esse malignos; ac propterea quisque faciliùs declinare noverit ea pericula, quæ in epidemicis morbis initio curandis occurrunt: qua in re Sydenhamius¹ candidè, ac liberè fateatur, se omni animi contentione vix, ac ne vix quidem vitare potuisse, ne, dum sæviret epidemia, unus, aut alter eorum, qui se primi curandi commiserint, vitâ periclitaretur; donec investigato jugiter, tandemque perspecto morbi ingenio, ad eundem perdomandum recto pede, & intrepidus denuò procederet.

XX. Primò sanguinis missionem, quantum animadvertere potui, præsertim ante quartum diem adhibitam, robustiores ægrotos juvare com-

Qui primi epidemicis morbis laborant, non sine periculo curantur.

¹ Sect. 1. cap. 2. de morb. acut. in genere pag. 5.

Sanguinis missio robustioribus utilis.

E c per;

m 7.Epid.n. 27.

peri; tametsi sanguineum sputum præcesserit. Nam, quanquam tali præeunte signo, magnus Hippocrates *m* in Pilsistrato à phlebotomia prudenter abstinerit, quoniam in illo morbus jam ad coctionem tendebat, & sectâ alioquin venâ tum vires aliquantum enervari, tum vel maximè anacatharsim remorari posse timuisset; nostrâ tamen in epidemiâ sputum cruditatis, non autem coctionis signa præfert; quinimo acrimoniam, nimiumque motum fermè testatur, non tam universalis fluidi, febrili orgasmo summoperè agitati, quàm particularis illius, quod pulmonum vasa diducit, atque erodit. E converso venarum sectio admodum læsit imbecilliores, sæpius verò post septimum, si sputum satis concoctum fuerit, vel aliæ obortæ evacuationes, quibus bona crisis constituitur. Propterea in præsentī epidemiâ consilium, ut ajunt, in arenâ semper capiendum esse arbitror; quoniam vel modica sanguinis missio interdum detrimento esse potest, cum larga alioquin sæpe satis non sit; alias vero salvatellæ tantummodo sectio curam absolvet, vel sanguis è dolenti latere, scarificatis cucurbitulis extractus; ut in nonnullis feliciter evenisse observatum est.

*Imbecillioribus
adversa.*

XXI. Deindè verò illud meâ sententiâ pro comperto habendum, pleuritides, quæ hoc anni tempore vagantur, cum primis diebus siccæ sint, non modò fomenta, & emollientes unctiones ex-
pe-

petere, sed ulteriùs locum facere probato Hippocratis * experimento in hujuscemodi pleuritidibus, ac peripneumoniis, nil supra largas potiones commendantis. *Sunt sicca, inquit, pleuritides sine sputo; verùm hæ difficiliores sunt; judicationes autem similes aliis sunt, sed ampliore in potu humectatione opus habent, quàm aliæ.* Specifica igitur omnia, quæ in pleuritide, ac peripneumoniâ ex hircino sanguine, rasura dentis apri, & mandibula pisc. luc. necnon ex stib. diaph. ex infusione lapidis histricis, aut stercoreis equini petita sunt, ac magnoperè laudantur, oleosis semper diluentibus, ac emollientibus, copiosis, & calidis adjungenda sunt, ut morbi causæ resistere valeant, quæ, uti diximus, tam internis salibus volatilibus est mixta, quàm externis nitrosis ab aëre infusis, qui præter fluidorum coagulationem, nimiam inducunt canalium duritiem, ab Hippocrate * sapienter animadversam, cum de modo, quo pectoris morbi gignuntur, sermonem haberet, & alibi cum de vasorum disruptione disserteret, cui obnoxii sunt plagarum septentrionalium habitatores, quorum cœli asperitas in algidis ejusmodi constitutionibus ad meridionales etiam incolas propagatur.

XXII. Præterea quanquàm vesicantium usus rarò in febribus, quas internæ comitantur inflammationes conducat, eorum tamen jure meri-

* 3. de morb. n.
20. & 26.

*Quæ specifica
adhibenda.*

* Lib. 1. de mor-
bis n. 27. & lib.
de aer. loc. &
aqu.

*Vescantium usus
non omnino vi-
tandus.*

*p De Med. op.
par. 2. sec. 3. cap.
3. de vef.*

*q Juxta Duret.
divis. in coac. de
peripneum. nu.
22.*

*Ex Hippocrate
colligitur.*

to meminisse oportet, cum, quotiescunque ægro-
rum corpora succi fuerint plena, vel in ejusmo-
di morbis humoris fervor lentescentiâ vincatur,
phœnigmis etiam opportunus sit locus. Succurrit
celebris Willisius ^p, qui inter ipsos recentiores ejus-
modi remedii genus in pectoris quoque inflam-
mationibus laudavit, Hippocrate ^q facem poste-
ris præferente; scribit enim: *quibus ex peripneu-
monia sub auribus, vel inferis partibus nascun-
tur abscessus, ibique suppurant, & fistulantur,
bi defunguntur morbo*: de quibus abscessibus age-
re pergit n. 24. & 25. quos profectò decubitus
admodum salutare currenti anni tempore obser-
vavimus in duobus ægrotis subpingui corporis ha-
bitu, qui citò ex peripneumoniâ convaluerunt,
quia cruris, quod affecto lateri respondebat, do-
lore, rubore, atque intumescentiâ correpti fuerunt.

XXIII. Deinceps periti Medici erit, cui ægro-
rum cura mandata est, decernere, an interdum,
præter emollientium clysterum usum, alvus etiam
blandis potionibus laxanda sit; cum expertus fue-
rim, corpora pravis alimentis nutrita, vel aliâ
de causâ noxiis humoribus onerata, si descendenti
pleuritide corripiantur, moderato alvi fluxu ali-
quando levare; quod & ante nos magnus Hip-
pocrates ^r advertit. Si verò id faciendi detur oc-
casio, nihil aptius judico, quàm oleum amygd.
dulcium absque igne recens extractum, una cum
sy-

*r 3. de morb. n.
22. & de vici.
rat. in morb. 2.
cut. n. 1.*

syropo violarum colorato, hisque similia admodum blandè laxantia. Purgantia verò, etsi mediocrium virium, vitaverim semper, quippe quæ sanguinem non modò ita fero emungunt, ut mox necessariâ fluiditate destituatur, sed etiam novis particulis acribus, & irritantibus infarciunt, quibus facilè convulsiones, & deliria excitantur, ut ad rem in *Scompho* notavit Hippocrates, qui pleuritide correptus pharmacum bibit infra purgans, & cum priore ante potionem die mentis compos esset, purgatus deliravit, & septimâ mortuus est.

Blandè laxantia utiliter; purgantia perniciosè adhibentur.

5.epid.n.1.

XXIV. At longiorem de curâ ægrotis adhibendâ sermonem instituens, quid ego aliud quàm *Noctuas Athenas*, ut ajunt, affero? cum vos alloquar illustres Medicos, quos & præclarâ excoluit eruditio, & accurata tum propria, tum aliena edocuit experientia. Ad methodum igitur præservativam descendam, quâ in re Romanos Cives monendos habeo, ne epidemia ulterius progrediatur, neve in deteriore morbum declinet:

Methodus præservativa.

XXV. Primò Urbis viis, compitis, cloacis, ac fossis expurgandis, ob eam, quam adduximus rationem, sedulò, assiduèque studendum.

Sordes abstergerede.

XXVI. Secundò certiores, præsertim pauperes reddendos, algoris tolerantiam, frigidum potum, crassiorum ciborum, salinorumque abusum,

Quid in alendo, & tegendo corpore servandum.

& no-

& nocturnas, incautasque deambulationes maximum detrimentum afferre : contra verò luculentum caminum, copiosa vestimenta, calidum potum, parciolemque, ac laudabilem ciborum usum ad præcavendos morbos admodum conferre.

XXVII. Tertiò ex rapis, pomisque jusculorum, vel suavissimi vini matutinam sorbitionem multum prodesse, quibus oleum amygdalarum, dulcium, aut his similia laxantia, dulcificantia, atque bechyca interdum sunt admiscenda.

XXVIII. Quartò cavendum potissimum, ne Romæ ovorum, lacticiniorum, carniūque salubrium copia desit, neve pauperes, aut victus, aut ignis, aut aliarum rerum inopiâ laborent.

SECTIO SECUNDA.

EPITOME

*Sententiarum Dominorum Medicorum, qui huic
Congregationi interfuerunt.*

PRIMUS

D Lucas Thomasinus, Protomedicus generalis adductam morbi causam probavit, rigorem videlicet tempestatis, pravamque corporum diathesin; & quoad curam præservativam ait:

Pri-

Primò oportere, ut ex agro Romano citissime in Nofodochia ægroti transferantur.

Secundò, ut viis, & fossis expurgandis invigiletur.

Tertiò, ut carnum usus, vel minimâ necessitate cogente, privatim concedatur.

SECUNDUS.

D. Joannes Trullius præsentem constitutionem neque novam, neque malignam affirmavit: non novam quidem ex eo, quod ab Hippocrate^a in Thaso describatur concludendo, *dura- vit usque ad æquinoctium*. Immò, cum pleuritides, ac peripneumoniæ ab eodem Hippocrate^b recensentur inter morbos hybernos: ^a Const. 2. ^b 3. Aph. 23. *Hyeme verò morbi laterales, & pulmonis inflammationes, tusses, dolores pectoris, laterum, lumborumque, &c.* à summi frigoris systemate minimè recessit, cum ex eo non transpiratio tantum intercipiatur, verum nitrosæ aëris particulae infundantur, quæ naturali sanguinis sulphuri coherentes mixtum quid, pyrio pulveri haud ab simile, componunt.

Ad curam, sanguinis missionem, vel repetitis vicibus, necnon oleosa jurulenta, ac pectoralia summæ utilitatis se observasse significavit.

Ad præcavendos autem morbos.

Primò Urbis expurgationem commendavit, ne aër in dies incalescens sordibus infu-
ce-

ceretur, ideòque nova mala, eaque deteriora prodigneret.

Secundò, domos igne calefaciendas esse, duxit.

Tertiò carnis esum faciliùs indulgendum.

TERTIUS.

D. Angelus Modius, præsentem morbum ab excessu frigoris sicci, & nivoli processisse confirmavit.

In curâ præ cæteris fluidorum, tepidorum, quæ sicco frigori totâ diametro opponuntur, aquæ præsertim hordei, cornu cervi, & consimilium copiam commendavit. Vesicantium usum removit, cum eadem similibus morbi causæ particulis componi existimaverit.

Inflammationum initio perutilem sanguinis missionem, se observasse; post sextum verò diem valdè periculosam iis, qui pravis alimentis vescuntur, quales frequenter sunt, qui sese in Nosocomia recipiunt.

Vinum inter morbi incrementa detrimento esse, fomenta, unctionesque adiumento.

Servandæ verò valetudini

Primò ignem conducere arbitratus est.

Secundò alimenta ex juribus, & oleosis fluidis proficua; ideòque se facillimè carniùm usum indulturum.

Tertiò, vias necessariò expurgandas.

QUAR-

QUARTUS.

Dominus Jacobus Sinibaldus ; præsentium morborum causam, interclusam transpirationem esse ostendit, ac nitrosorum salium infusionem, qui duos inter se contrarios producunt effectus; cum enim sulphuri sanguinis miscentur, effervescentiam; contra verò, cum phlegmati adjunguntur, coagulum in eodem efficiunt.

Epidemiam, etiam austro flante, ideo persistere putavit, quod nostra corpora nitrosi salis copiam jam sint imbuta; undè ventis australibus solutum sal facilius defluit.

Morbum & ipse neque malignum, neque contagiosum esse censuit.

Curandis ægris sanguinis missionem proposuit, certo tamen tempore, pondere, atque mensurâ; verum, si sputum facile prodeat, eam minimè probavit. Vesicantium usum rejecit, quod cantharides respirationis difficultatem non tollant, immò irritando, eandem augere possint, & inflammationes.

Ad prophylaxim verò nil aliud proposuit, quàm salubri victus ratione servatâ, à frigore potissimum sibi cavere. Quamobrem iis, qui ex corporis diathesi, gracili nempe, & catarrosâ, sunt in pectoris morbos procliviores, facilius hoc anno carniû, & juriû usum se concessurum.

Dominus Fossombronus, cum præmisisset, se in aliâ Congregatione habitâ in ædibus Eminentissimi Dñi Cardinalis Vicarii, fusiùs de præsentis morbi naturâ, ac symptomatibus disseruisse; de præservativâ tantùm sermonem habuit, asseruitque vervecinæ carnis & vitulinæ, lacticionumque copiam, ut vili à pauperibus emi possint, esse comparandam.

Innuìt deindè, immò enixè commendavit purgationem viarum.

S E X T U S.

Dominus Gaspar Realis in eadem fuit sententiâ, præsentem constitutionem epidemicam esse, minimè verò malignam, multòque minus contagiosam.

Ejus causam diuturnum, & contumax frigus asseveravit, mirumque non esse, si canalibus austro laxatis, quidquid antea compressum una cum sanguine circumferebatur, suas inde vires exereret, ac pleuritides gigneret, tempestate quamvis mitiori.

Peculiarem singulis curandi methodum, probavit, eam tamen præ cæteris, quæ largis oleosorum potationibus, opportunisque sanguinis missionibus faciliorem humorum exigit profluentiam. Vesicantia robustioribus in corporibus minimè repulit, Hippocratem imitatus, qui in
pe-

pectoris morbis crurum abscessus commendavit.

Præservativam expetere dixit

Primò vestes.

Secundò ignem.

Tertiò ex carnibus, juribusque alimenta.

SEPTIMUS.

Dominus Antonius Pacchionus morbum epidemicum esse contendit, ortum nimirum ex aëris vitio, cujus operandi modum exposuit verbis illis Hippocratis: *Fluxiones & perfrigerata valde carne, & percalefacta fiunt, ac superinflammata, &c.* veritus tamen est, ne ob insolitas viarum sordes vere novo, in malignas febres mutaretur.

c De Loc. in
hom. n. 15.

Ad eundem curandum phlebotomiam opportunam duxit, in illis duntaxat, quos febris æquè, ac pectoris dolor vehementius anget; eos verò, quibus est dolor vagus, & lassitudo per universum corpus, alvi fluxu potius, ac sudore se levatos vidisse retulit.

Circa præservationem:

Primò necessariam arbitratus est viarum expurgationem.

Secundò victum ex jure, atque carnibus.

Tertiò panem salubrem cum copiâ lactici-
niorum.

SECTIO TERTIA.

SENTENTIA

*Illustrissimorum Præceptoris Sancti Spiritus, et
Custodum Nosocomii Sancti Joannis
in Laterano.*

Medicorum oratione postmodum absolutâ, adstantes cæteri nonnulla ad ægrorum Urbis Nosocomiorum statum pertinentia, necnon ad œconomiam, victum, & alia, quæ civibus etiam universis commodo esse poterant, adjecerunt.

II. Nosocomii Sancti Spiritus Commendator primus omnium confirmavit, rusticorum calamitatem, qui in agro Romano morbis corripiuntur, ex eo promanare, quod non ante quintum diem in publica Nosocomia transferantur; id verò partim ipsorum voluntate sæpe sæpius abnuente, quod spe ducantur, citius ruri sese valetudinem assequuturos; partim immani eorum avaritiâ, quorum eosdem vehere officium est, qui, cum pro singulorum transvectione de secretis Dñi Nostri largitionibus duodecim circiter argenteos denarios accipiant, tandiù morantur, donec ægrorum numerus augeatur, ut unicâ operâ plures mer-

mercedes lucrifaciant; quod & ipsi Custodes in Nosodochio Sancti Joannis sese expertos esse testati sunt.

III. Omnes præterea consenserunt epidemiam, licet post austri flatum perseveret, sensim tamen diminui; cum in Valetudinariis tam ægrorum, quàm defunctorum numerus duobus ab illinc diebus admodum decrevisset. Id nobis animum auxit, qui morbum circa futurum æquinoctium majorem partem cessaturum sperabamus.

IV. Sermo deindè habitus est de cibariorum caritate, ac vehementer monopolium, ut ajunt, quod hoc tempore in Urbe fit, culpatum, ovorum præcipuè, ac butyri, quæ, cum æquo à propolis emantur pretio, subindè intolerabili venduntur.

V. De carnibus etiam, quæ Quadragesimæ tempore (licet interdum non sine prudenti consilio) cariùs venales habentur, disputatum est, expensumque in magnâ hac, communique rerum calamitate injustam esse, aviditatem, quæ paucis proficiat sub imagine charitatis, universis verò noceat pauperibus.

VI. Demum Eminentiss. Dñus Cardinalis Marefcottus hæc omnia describi voluit, Sanctiss. Patri exponenda, velut habitæ Congregationis corollaria.

SE-

SECTIO QUARTA.

DECRETA

*Congregationis habite in aedibus Eminentissimi
Domini Cardinalis Marefcotti, ad*

SANCTITATEM SUAM
deferenda.

Quamvis numerus valdè imminutus, tam ægrotantium, quàm decedentium nos in spem erigat, fore ut Divino favente Numine, Romana epidemia post æquinoctium omninò sit cessatura: nihilo tamen minus hæc, quæ modò ad illam magis, magisque debilitandam conducere posse creduntur, Sanctissimo Domino Nostro humiliter exhibentur. Primò necessariò mandandum iis, ad quos spectat, ut ex pagis agri Romani solito citiùs infirmi transferantur; quandoquidem hucusque nonnisi post quintam diem miseri ad Valerudinaria transvecti sunt, ut proindè viribus destituti, morboque gravati tanto numero defecerint.

*Mandatum de
egris ad Nosocomia
quamprimò
deferendis.*

*Medicis regionū
vigilantia com-
mendata.*

II. Secundò, curandum, ut Medici regionum Urbis, majori, quàm possunt, charitate, frequentia, ac diligentia pauperes infirmos, eorum curæ commissos, visitent, atque, si opus fuerit, alio-

aliorum etiam opera addatur: egenorum itidem familiæ uberioribus eleemosynis leventur.

III. Tertiò, ut lanii à majori lucro Quadragesimæ tempore abstineant, saltem hoc anno, ut quod in suarum filiarum, neptiumque dotes constituendas verteretur, in pauperum universorum, angustis adeò rebus, commodum cedat; id autem Annonæ Præfectus præstiterit.

Laniorum avaritias coercenda.

IV. Quartò, ut Urbis viæ, & cloacæ una cum fossis Castri S. Angeli sordibus expurgentur.

Via purganda.

V. Quintò, ut Annonæ frumentariæ Præfectus furnos diligenter inviscendos curet, ad hoc, ut panis sit ritè, ac salubriter in usum civium paratus.

Panificio invigilandum.

VII. Sextò Annonæ Præfectus, & Conservatores Urbis sedulò dent operam, ne butyrum, quod propolis tresdecim assibus emitur, triginta (ut propriâ faciunt auctoritate) vendatur, idemque de omni lacticiniorum genere præstandum, quibus publicâ æstimatione certum pretium tempore etiam Quadragesimæ constituere oportet; alioquin inopes, licet Sanctiss. Dñus Noster eorum usum indulserit, illa sibi comparare non poterunt.

Obertati Annona prospicitur.

VIII. Postremò, cum Romæ magna eorum caritas feratur, hancque propolarum monopolio augeri, qui decem singulis decussibus accipientes, quatuor duntaxat, vel quinque, eadem numeratâ pecuniâ, reddunt: idcirco primùm Præ-

sidi-

fidibus omnibus scribendum earum provinciarum, in quibus stationes militum minimè fuerunt, Patrimonii videlicet, Umbriae, Sabinæ, & Maritimæ, ut ibi minori, quo fieri poterit, pretio ova comparent, & Romam ad suppeditandam copiam, celerrimè curent asportanda. Similiter Annonæ Præfecto mandandum, ut exploratores tam intra, quàm extra Urbem emittat ad monopoliorum auctores notandos, qui debitis poenis afficiantur.

*Monopolia inibi-
benda.*

*SS. Dominus cum-
Ha probavit, do-
que imperante
perficiuntur.*

IX. His auditis, ineffabilis Sanctitatis Suae Pietas, non modò probavit omnia, sed sine ullâ morâ absolvi, perficique jussit. Undè post paucos dies Urbs sordibus expurgata, ovorum, ac salubrium ciborum affluentiam redundavit. Quinimò Illustris Bonaventura à Secretis Sanctissimi largitionibus, etsi cruris morbo detineretur, acri tamen, quo pollet ingenio, assiduam operam præstitit, ut pauperibus tam ægris, quàm adhuc sanis, nec Medici, nec pharmaca, neque victus; neque alterius necessariæ rei, præsertimque ignis copia deesset.

X. Illud non prætereundum existimo, quod postridie me invisentem Principis Ruspuli Conjugem, cum Excellentissimus ejus Vir de Congregationis decretis esset percontatus, rusticorumque miseriam accepisset, quâ est animi pietate, in se ultrò recepit eosdem, ex orâ maritimâ ad Centum Cel-

Cellas, quo loco prædia ditionis ejus maximè patient, in Nosocomia quàm celerrimè exportandos. Quod nobile charitatis argumentum, cum ad Sanctissimum Patrem attulissem, Sanctitas Sua plurimum commendavit, & Eminentissimo Cardinali Marefcotto ejus Patruo benevolentia testimonium exhibuit.

*Excellentissimi
Principis Ruspoli
charitas à Sanctissimo Patre
commendata.*

*Progressus tam constitutionis temporum, quàm
epidemiæ per totum Martium, &
principium Aprilis.*

C A P. V.

UM prope Februarii finem, ingenti frigore jam remittente, epidemiam sensim decrefcere lætaremur, novo metu percussi, novo periculo objecti sumus. Nam copiosis nivibus in vicinos montes pridie Kal. Martii delapsis, una

Metus redintegratur tum ex nivibus, & algore redeunte, tum ex Tiberis inundatione.

cum pluviis, & austris; improvise Tiberis elatus est, atque imas Romæ partes inundavit. Quamobrem duorum dierum spatio, paulatim alluvione crescente, cellæ vinariæ in via Urbi, & S. Rocchi, aliisque humilioribus Urbis locis repletæ sunt.

II. Crevit præterea calamitas, & pavor, cum

G g rela-

*Exundantibus
aquis fossa Leonina
Civitatis, et
pratorum scrobes
oppleta.*

relatum esset, non modò pratorum scrobes, & fossas mœnium Leoninæ Civitatis aquarum exundatione repletas esse; verùm etiam & majorem Castri fossam, licet cataraclâ dimissâ aquæ fluminis illinc arcerentur; nam pluviis è cœlo tam rectâ cadentibus, quàm obliquè per terræ poros ex altiori Arce subeuntibus, ac penetrantibus, impleta fuerat. Immo, cum post quatuor dies Tiberis intra suum alveum se recepisset; ac propterea in spem venissemus, fore ut magna etiam fossa, sicut pratorum scrobes penè aruerant, evacuaretur, delusi fuimus; cum illam pertinaciter eodem latice plenam intueremur, qui stagnando virere jam, ac foetere incipiebat. Causâ igitur vestigatâ, compertum est, vetus emissarium antecedentibus fluminis alluvionibus, aggestâ terrâ prorsus occlusum, ita ut elatâ quamquam cataraclâ, liber præpediretur effluxus aquarum, quæ cum sordibus eo loco residentibus, corruptioni erant obnoxia.

III. Interea complures magnæ æstimationis viri suadere Sanctitati Sux conati sunt, ut quamprimum è Vaticano, inundatorum pratorum exhalationibus proximo, ad Quirinalem à Tiberi remotum incolendum transiret. Sanctissimus autem Pater, subditorum suorum charitate succensus, nulloque propriæ valetudinis timore correptus, ejusmodi consilium respuit, liberèque respondit:

Non

Non decere Pontificem de sua potius, quàm de publicâ salute esse sollicitum. Se adduci nullo modo posse, ut de migratione solita cogitaret, nisi omni alienæ valetudinis metu sublato. Hinc è vestigio Jo: Baptistæ Contino Sacri Palatii Architecto imperavit, ut nullâ sumptuum habitâ ratione, prædictæ fossæ quamprimùm expurgarentur. Ille nihil cunctatus, statim una mecum, tam minorem, mœnium nempe Leoninæ Civitatis, quàm majorem Arcis fossam invisens, minorem illicò exonerari curavit, cum liberam haberet cloacam, parumque, aut nihil fordium contineret. Ad majorem verò exhauriendam novum emissarium versus *Tordinonam*, quam vocant, apertum est, per quod superno profluente latice, majorem partem exinanita fuit. Parva tamen fossula, seu medius canalis, qui vulgò *Cunetta* dicitur, quippè profundior, exhauriri non potuit, in quo sanè lutulentior humor subsederat, & diuturniori stagnatione computruerat: quamobrem obstructio properè submota est, quæ vetus infarciebat emissarium, seu cloacam inferiorem, quâ propior patet in Tiberim exitus juxta S. Spiritus Nosocomium.

Sanctissimi Patris responsum Apostolico Principe dignum.

*Quæ cura siccan-
dis aquis adhibi-
ta.*

IV. Illud etiam salubriter excogitatum fuit, ut jugis aqua ex Vaticanis hortis, effosso, cuniculo sub ponte ad Portam, cui vulgò nomen est *Porta Castello*, affluenter illâ duceretur, ne cras-

Cuniculus ad diluendas sordes effossus.

siores, & putidiores sordes, quæ post fluidiotis laticis effluxum ima fossulæ tenebant, deterius contabescerent; sed perenni purioris aquæ cursu diluerentur, atque in flumen abriperentur. Quidquid verò nimiam tenacitate abstersioni obstitit, excavatis ad latera scrobibus, ut aliàs, sepultum est. Hæc omnia intra Martium absoluta fuerunt; eodemque tempore cellæ vinariæ à Tiberi inundatæ, cœnoque plenæ, expurgatæ sunt, cum Illustrissimus Præsul Augustinus, viarum Præses Edictum* promulgasset.

* Vide Summ.
lit. G.

V. Opportunum quoque visum fuit die 1 x. Martii Arcem universam lustrare cum Illustrissimo Præsule de Marinis Cameræ Auditore, qui Ærario etiam Pontificio tunc temporis præerat, cum quo, præter D. Continum, Illustriss. Dominicus Serlupus interfuit, utpotè qui tunc Propriæ Arcis munereungebatur. Probatum fuit, murorum expurgationem absolvi, & insuper iussum, omnes herbas mortuas, palmites, spinasque in fossâ comburi.

VI. Verum, ut ad temporum constitutionem, ac præfatorum morborum historiam revertamur, silentio non est prætermittendum, quod circa Martii finem, & Aprilis initium, cum aliquot iterum diebus frigus rediisset, inclinans jam epidemia virium aliquantum resumpserit, donec circa medium Aprilem, inopinato, ac ferè æstivo succe-

Epidemia circa
medium Aprilem
ferè extincta.

cedente calore , penè profligata visa est ; cum unum, aut alterum , ut de Londinensi scripsit Sydenhamius , sparsim feriret ; non tamen omnino pravam indolem deposuit, quam post idus Maji alicubi ostendit .

Popularis morbus in malignam naturam transmutatur . Tandem ineunte Junio definit , ac penitus extinguitur .

C A P. V I.

AM, exeunte Majo , vires epidemici morbi conciderant, atque ex longo metu , periculoque Populus Romanus respiraverat ; cum , post effusos imbres , post austri flatus, rursum aquilones invaluerunt ; quibus reliquæ , ac veluti se-

mina epidemiæ , quæ supererant , rariùs quidem , sed graviùs repullularunt , potissimùm apud Urbis regiones Tiberi , fossis , vineis , locisque aliis inquinatioribus finitimas , è quibus sordes , fimusque nondum integrè absterfus erat . Etenim malignæ ibi pleuritides emerferunt , quarum atrocitatem nusquam hætenus inter maximos epidemiæ impetus fueramus experti . Sectio namque

Recurrentibus aquilonibus graviùs recrudesçunt reliquæ epidemiæ .

ve-

venæ, quæ prius tot ægros à mortis discrimine vindicaverat, mox, versâ in contrarium malorum indole, multos miserè perdidit.

II. Testimonium permutati moris in populari pleuritide inter cætera habuimus ægritudinem cujusdam Monachi, quem nos invisimus ad ripam Tiberis in via Urſi, intra Cœnobium Sanctæ Mariæ in Pusterula. Eo loco, postquam medio Majo rhedarius, & coquus Monasterii, perniciosâ peripneumoniâ correpti ex sanguinis missione deterius se habuerunt, vitamque cum morte commutarunt, ipse arcessitus sum, ut adesset in consilium ægrotanti Parocho Reverendiss. Dño Henrico Noë, qui ob assidue præstita domesticis moribundis officia pietatis, eundem morbum contagione contraxerat. Erat hic quadragenarius, robustus, habitusque gracilis, febricitabat acutè cum dolore lateris, magno anhelitu, linguâ siccâ, &, quod plus adhuc urgebat, cum vaniloquio, urinis confusis, & maculis hinc illic tertio jam die in cute apparentibus. Agitatum cum doctissimis viris, qui ejusdem curationi præerant, an secunda esset vena, ubi de viro agebatur pravâ quidem pleuritide, sed vigentis ætatis, & validi pulsus. In diversa abeuntibus aliis, ipse multis argumentis evici, non esse mittendum sanguinem; cum non illius copia peccaret, nec purum, ac fervesceus sulphur morbum pareret, sed lymphæ

Ægroti duo sanguinis missione ad mortem adiunguntur.

A pravâ pleuritide qua cura restituitur æger.

phæ ubertas, ac lentor, & impurum sulphur cum sale acri luctarentur in sanguine; undè oleosis potiùs, diaphoreticis alexipharmacis, diluentibus; bechicis, anacatharticis, topicisque laxantibus curationem incohandam, absolvendamque. Propinatum igitur statim fuit oleum amygdal. recenter tractum ad uncias quatuor cum duobus granis camphoræ; admota dolenti lateri fomenta, necnon adhibitæ universo corpori frictiones, & siccæ cucurbitulæ. Alvus interim ab oleo soluta, aditum præbuit diaphoreticis, ac dissolventibus ex sanguine hircino, rasurâ dentis apri, stibio diaphoretico, mandibulâ piscis lucii, & cor. cer. philos. præp., copiosis itidem sorbitionibus, partim ex jure tenui, castigato rasurâ cor. cer. rad. scorzonæræ, & flor. papau. rhead. partim ex aquis stillat. scabiosæ, & card. sanc. quibus lapis hiltricis infusus fuerat. His porrò medicamentis largus sudor quintâ die erupit, & anacatharsis liberè promota est, quibus evacuationibus perdurantibus, æger feliciter, ac sine ullo relapsu convaluit.

III. Hinc intelligit unusquisque, quàm necesse sit, ut, variantibus quoquo modo in populari etiam morbo causis, & signis, illicò medela varietur; ne facultas levandis ægris divinitus data, in perniciem potiùs, incuriâ Medicorum vertatur; quod tunc præcipuè accidit, cum theo-

Variantibus signis, & causis medela varianda.

re-

remata medica, tanquam geometrica axiomata Clinici sequuntur; quasi verò utraque abstracta, nihil à materia, ejusque affectionibus penderent. Cæterum, cum vagi, & inconstantes epidemiæ alicujus vices, moresque fuerint; in quacunque earundem mutatione semper melior est conditio illorum, qui posterius, quàm qui prius ægrota-verint; nam Medici ex priorum exitu, aptiora passim ad curam insequentium documenta depro-mere solent; ut ingenuè advertit Franciscus Valle-sius ^a, & nos ipsi, tum aliàs, tum maxime po-stremis hisce in casibus experti sumus, in quibus nemo non videt, conditionem Parochi, permu-tatâ epidemiæ indole, meliorem fuisse, quàm coqui, ac rhedarii, qui, cum primi in novam morbi speciem incidissent, obierunt.

^a In Comm.
lib. 1. epid. sec. 3.
super hist. Cla-
zomenii pag. 78.

*Ineunte Junio
epidemia penitus
prostrigata est.*

IV. Tandem Superis gratiæ, laudesque, prin-cipio Junii, cum multi dies nullis ventis turbati, immò constanti serenitate læti illuxissent, æstus invaluit, atque solutis, dissipatisque impuri nitri particulis, atmosphæra puriori æthere sensim re-virescens, omnes penitus epidemiæ reliquias à no-bis excussit.

Epi-

*Epidemiæ Historia duabus epistolis
ulterius illustratur.*

CAP. ULTIMUM.

ON abs re futurum visum est nobis, si, nihil prætermittentes, quod argumento nostro qualemunque lucem afferre possit, epistolam subjiceremus eruditissimi Viri Jo:Fantoni, unâ cum nostrâ, ex quibus uberius constat, quàm latè per totam Europam rheumatica epidemia pervagata sit; neque ullum fuisse peculiare Romani cœli vitium in universali illâ omnium ferè provinciarum calamitate culpandum. Hæc igitur ad me clarissimus Fantonus.

VIRO ERUDITISSIMO, AMPLISSIMOQUE

D. JO: MARIE LANCISIO

ARCHIATRO PONTIFICIO.

Jo: Fantonus S. P.

II. Bina ægritudo corripuit me, postquam literæ tuæ elegantissimæ postremò ad me perve-

Hh

ne-

nerunt; prior cutanei doloris, & cardialgiæ species, altera cum tussiculâ faucium angustia, & cephalalgia celeriter me invasit, & paucos intra dies dimisit. Prioris medela morbi sudor extitit, atque purgatio; alterius in lecto requies, silentium, somnus, sobrietas, caldiuscula potio. Hyemem rigidissimam præmaturus auster excepit, parens vigentis apud nos epidemiæ, quâ tertia pars civium tussi, anginâ, coryzâ, varioque rheumatismo vexatur. Neque verò diuturnæ sunt, neque perniciosæ ægritudines; quanquam miserrimos passim in oppidis Pedemontii homines multos mori, ut in Galliâ, accepimus.

III. Irasci adversæ fortis non parum soleo, minus ob corporis mala, quæ passus sum sævissima, quàm ob intercepti studii causas. Enimverò hyems tyranna difficiles passim ægritudines curæ nostræ dedit, & quod supererat otii nobis animandis luculento foco impendebatur. Nunc popularis morbus assidue nos habet sollicitos, neque adhuc salus nostra confirmata est. Verùm hisce malis, atque laboribus suis tandem, & quod speramus, brevè erit terminus: quidque tua in me consilia præstiterint, totus orbis spectabit.

IV. Ego interim, ut firmiter valeas, Deum precabor, & boni omnes precabuntur; magni enim interest, tantum nobis Fautorem diutissimè servari.

Augustæ Taurinorum die xxvi. Februarii MDCCIX.

VIRO

VIRO CLARISSIMO, DOCTISSIMOQUE

D. DOCTORI JOANNI FANTONO

Medicinæ, & Anatom. Profess. Celeberrimo.

Jo: Maria Lancisus S.P. D.

V. Misèram quidem, sed opportunam ex epistolâ tuâ consolationem accepimus, Vir doctissime; cum enim non sit cuique dolendum in eo, quod accidit universis; profectò de illâ morborum epidemiâ, quam tota Gallia Cisalpina, Hetruria, & Latium usque Neapolim decursu inclinatæ jam hyemis graviter pertulerunt; nobis tantò nunc minus exoptulandum, querendumque esse videtur, quantò magis hoc ipsum ægritudinum genus ex aliis in Belgio, ex te verò isthic, & in Galliâ populariter vagatum esse audivimus. Quid, quod propè injuriosi, & contumeliosi essemus in Deum, si de communi infortunio pertinacius doleremus, quippè qui Europæ plagam, ad meridiem conversam incolentes, proindeque hyemali asperitati, quæ maxima hoc anno, & solito diuturnior apud nos fuit, minus quàm Insubres assueti, plus etiam sustinere malorum debuissimus, nisi præsens, & summa Sacratissimi Pontificis charitas, & providentia incolarum,

advenarum, accolarumque calamitatibus properè, & largiter succurrisset? Etenim vigilantissimus Princeps, cum primùm sensit, duriori ex frigore gravem annum urgere, omnem curam, ac sollicitudinem impendit, ut, cum nihil aëris intemperiei desuper immisissæ, per humanas vires detrahi posset, omnia saltèm, quæ ex probis alimentis, & potibus, aliisque vitæ nostræ subsidiis, derivari, nostrumque renixum augere quomodo valent, pauperibus, in quos præsertim libitina defævit, abundè sufficerent. Videbit, spero, aliquandò lucem dissertatio, quam de hoc argumento cursim quidem, sed tamen fideliter exaravimus. Neque forsitan philosophandi methodum in illa aspernaberis, cum cernes, præmissâ tempestatum constitutione, nos universam majorum causam in duorum coitione principiorum rejecisse; quorum alterum putamus impeditam perspirationem externarum, internarumque superficierum; exindè enim, juxta varia corporum discrimina, modò rheumaticæ solùm, modò acutæ febres profectæ sunt; alterum verò infusum ab aëre sal acidum, verosimiliter nitrosum, cujus miscellâ coacti latices, pro diversis pariter suscipientium temperamentis, coryzas, tussis, anginas, pectoris dolores, pleuritides, aliasque rheumaticas passionis in iis præcipuè locis induxerunt, ad quæ frigidus potissimùm aër nudo contactu pervenit.

Quæ-

VI. Quærentibus verò , quamobrem hujusmodi mala , cæteroquin ab aquilonari tempestate produci solita , ut scripsit Hippocrates ^a , multos hoc tempore homines , quos primùm , boreâ flante , non corripuerunt , præmaturo subindè austro reflante , illicò invaserint ; fati arbitror factum , si advertendum proposuerimus , austrum , qui mediâ hyeme , diuturno , vehementique boreæ statim succedit , eundem penè refluxum esse aëris nitroso sale imbuti , qui aquilonis penni ex septentrione versus meridiem paulò ante volavit . Unde hic ventus , tantò quidem fraudulentior boreâ reputandus est , quantò , levi sulphure recens imbutus , minùs cautos reddit homines , quibus apparenti tepore blanditur ; atque idcirco in causâ est , ut , laxatâ nostrorum vasorum texturâ , inquinati latices , qui adhuc cum sanguine apud multos sine crimine ferebantur , in membranarum , glandularumque folliculos faciliùs irruant , ibique pro illorum ingenio , diversa rheumata producturi , subsistant .

VII. Sed linquamus hæc plena mœroris , & ad læta veniamus . Porro firmatâ corporis tui valetudine , studia feliciter per te repetenda confidimus . Solent enim illud emolumentum nonnullæ ægritudines nobis afferre , ut partim refocillatis per otium cerebri fibris , partim depuratis cum sanguine spiritibus , sapientiores evada-

^a 3.Aph.5.&6.
epid.sec.7.

damus. Te interim precor, ut mei sæpè memineris, qui tui nunquam possum oblivisci. Vale.

Romæ VII. Kal. Aprilis MDCCIX.

*Epilogus, & Conclusio totius
Dissertationis.*

ET incolis igitur, & exteris jam fidem liberavimus, cum ob oculos exposuerimus quid Romanum cœlum commendet, quid rursus noxæ periculum afferre possit; ut quam sibi vitæ rationem utrique eligant, & quam purgando ab aquis hærentibus solo, tuendisque à summo algore corporibus curam impendere debeant, ex vetustis, & recentibus historiarum, atque exemplorum monumentis, ex illustrium Medicorum monitis, ac nostris utcunque animadversionibus intelligant. Et quanquam Urbem, non exiguâ sui parte, humili loco subsidentem, atque austrilibus, africanisque ventis objectam cernamus; hinc tamen potius argumento inferendum, Dei consilio factum esse, ut Roma, Orbis futura Domina, & Magistra, ita demum perenni salubritate frueretur, si omnis victus, morumque intemperantia depellatur, & sedulis Magistratuum studiis ad publicæ incolumitatis custodiam fœderatis, labi cuicunque adventitiæ protinùs occurratur. Nemo igitur post hac de nativâ Romani cœli

fa-

Situs Urbis incolarum temperantiam potissimum postulat ad salubritatem conservandam.

salubritate dubitabit , modò oculis saltem suis credere velit , ubi nimirum , alternantibus vallibus , collibusque , mixtum soli locum , feracissimos campos , & theriacalibus herbis abundantes , & salubribus euris , zephyris , & aquilonibus perflatos ; aquas innoxias , fruges , lacticia , & carnes lectissimas ; tum incolas optimo colore , & acri ingenio , & morum suavitate præditos ; tum senes longævos , atque eâ in ætate corporis , ac mentis viribus maximè pollentes intueatur . Quamobrem nihil ad Urbis felicitatem à DEO O. M. defuit , cui propterea summoperè gratulandum nobis est , quod tantis vitæ , morum , & valetudinis præfidiis , in ipsa Religionis Arce sub CLEMENTISSIMO PRINCIPE perfruamur .

Nativa salubritatis argumenta recensentur .

F I N I S .

SUM-

S U M M A R I U M E D I C T O R U M,

Quæ in decursu rheumaticæ
Epidemiæ indicata
fuerunt.

Lit. A.

E D I C T U M,

Ut Urbs à sordibus quàm citissimè expurgetur.

E D I T T O

Contro chi lascierà calcinaccio, letame, stabio,
& altre immondezze nelle Strade, e Piazze
della Città di Roma.

*FABRIZIO AUGUSTINI Chierico di Camera,
e Presidente delle Strade.*

VEDENDOSI raccolta nelle Strade,
Vicoli, Piazze, & altri luoghi
di quest' Alma Città una straor-
dinaria, & intolerabile quantità
di stabii, letami, calcinacci, &
altre immondezze, che non so-
lamente inducono deformità, &
impediscono il libero transito,
ma, cagionando in oltre gran fe-
tore, possono portare un notabile pregiudizio alla sa-
lute de i Cittadini, & essendo ciò pervenuto a notizia
di

di Sua Santità, ha col suo paterno zelo ordinato , che si provveda prontamente a tal disordine, deformità, e pregiudizio . Onde Noi di comandamento espresso della Santità Sua, datoci in voce , e per l'autorità del nostro officio, inerendo ancora ad altri Editti sopra di ciò in altri tempi pubblicati, espressamente ordiniamo, e comandiamo per il pubblico servizio , che tutti quelli , i quali tengono stabii, letame, & altre immondezze avanti le loro case, stalle, rimesse, alberghi, ò altri siti di questa Città, quantunque sieno di qualsivoglia stato, grado, e condizione, e benche degni di speciale , & individua menzione; ancorche Ecclesiastici, e luoghi pii , debbano dentro il termine di giorni otto , da correre immediatamente dalla pubblicazione del presente, levare , e far levare li detti stabii , letame , & altre immondezze; e quelli, e quelle rispettivamente portare, e far portare nelli luoghi soliti, o in altri luoghi proprii, & opportuni a riceverli, purché non apportino, nè possino apportare impedimento al libero transito, nè nocumento alcuno alla pubblica salute, in modo tale , che dette strade, vicoli, piazze, e luoghi restino dentro detto termine del tutto liberi , e politi sotto la pena a chi contravverrà di scudi venticinque d'oro , e d'altre pene corporali, e pecuniarie a nostro arbitrio , secondo la qualità de' casi, e condizioni personali, da incorrerli ipso facto per ciascuna, & in ciascuna volta , che si contravverrà ; notificando inoltre , che dette immondezze in caso di contravvenzione si faranno portar via a spese de i delinquenti, e si starà alla semplice relazione di qualsivoglia Essecutore, o di un solo testimonio , e si procederà anche per inquisizione irremissibilmente , & alle sudette pene faranno tenuti li Padroni , Cocchieri , Garzoni , & altri huomini , & operarii , e ciascuno di loro in solidum .

Parimente ordiniamo, e comandiamo espressamente, che in avvenire non si gettino più in conto alcuno nelle sudette strade, vicoli, piazze, & altri luoghi, i sudetti stabii, & immondezze, o pure dovendovele gettare, per non haver commodità di tenerle dentro le stalle, rimesse, alberghi, & altri luoghi chiusi, si debbano levare, o far levare, e portar via, come sopra, di mattina in mattina, o almeno di giorno in giorno onninamente, in modo tale, che non vi si cumulino, e non vi si arrestino per due giorni intieri, alla riserva de i giorni festivi di precetto, sotto le pene sudette, da incorrerli come sopra.

Che li Cocchieri, Carrettieri, Stabiaroli, & altri, che portano via detti stabii, letame, & immondezze, debbano portarli ben custoditi, uniti, e riparati di modo, che nè pure una minima parte di essi ne cada per le strade, e piazze sudette sotto le medesime pene di sopra espresse a chi contraverrà.

In quanto alli calcinacci, & altre immondezze, anche espressamente ordiniamo, e comandiamo, che in niun modo, e sotto qualsivoglia pretesto si scarichino, e buttino nelle strade, & altri luoghi sudetti, e nè tampoco nelle muraglie di questa medema Città, ma debba ogn'uno portarli alli luoghi soliti, e consueti, e nell'istesso tempo spianarli, e pareggiarli in modo, che non faccino rialti, nè sfossature, sotto le pene già espresse, inculcando inoltre, che si caminerà anche in ciò contro i trasgressori nella forma espressa di sopra.

Si avverte intanto ad ogn' uno, che si procederà alle sudette pene irremissibilmente, e non si attenderà alcuna scusa, o pretesto, nè tampoco qualsivoglia licenza, patente, privilegio, o esenzione; poichè queste, e questi s'intendono, e sono già stati espressamente con altri Chirografi Pontificii, e pubblici Editti rivocati, &
an-

annullati , sicome Noi rispettivamente d'ordine della Santità Sua di nuovo col presente li rivochiamo, & annulliamo, e di niun'effetto, e vigore li dichiaramo, dandosi con questo ampla facoltà , & autorità a qualsivoglia Essecutore di procedere , e catturare li Trasgressori, trovandoli nell'atto della controvenzione, con darne poi relazione all'Offizio del nostro Tribunale .

Il presente Editto , affisso , e pubblicato che sarà ne' luoghi soliti, e consueti, astringerà , e legerà ogn'uono , come se gli fosse stato personalmente presentato. Dato in Roma questo dì 4. Febraro 1709.

F. Augustini Ch. di Cam. e Presidente delle Strade.

Ugo Ottaviano Accoramboni Maestro di Strada.

Francesco Lancia Maestro di Strada.

Angelo Vitelleschi Maestro di Strada.

Luzio Savelli Maestro di Strada.

Francesco Nicola Orsini Not.

Die, mense, & anno, quibus supra, supradictum Editum affixum, & publicatum fuit ad valvas Curie Innocentianæ, & in acie Campi Floræ, ac in aliis locis solitis, & consuetis Urbis per me Petrum Paulum Sperellum Eminentiss. & Reverendiss. D. Card. Cam. & Illustriss. DD. Magistr. Viarum Mandat.

Lit. B.

E D I C T U M,

Quo currentis Quadragesima tempore permittitur usus ovorum, & lacticiniorum.

E D I T T O .

GASPARO per la misericordia di Dio Vescovo di Sabina, della S.R.C. Card. di Carpegna, e della Santità di N. Sig. Vicario Generale &c.

A Santità di Nostro Signore havendo inteso con suo sommo dispiacere, che le nevi lungamente cadute, & i geli straordinarii, e pertinacemente durati ne' prossimi passati mesi, habbiano cagionato, e tuttavia cagionino nella maggior parte degli Abitanti di quest' Alma Città di Roma alcune infermità pericolose con notabile mortalità, hà col suo Paterno zelo fatto consultare i più periti, & esperimentati Medici della Città per rintracciarne l'origine, e procurarne la cura; e perche la medesima Santità Sua hà udito con sommo suo dolore, che questi mali derivano da copia grande d'umori acri, e salini, e che potrebbero prendere un grandissimo accrescimento dall' uso de' cibi Quaresimali, tanto più, che con la penuria dell'herbe, che per la stessa cagione de i freddi eccessivi, si sono inaridite, viene a mancare un'

un'humido, e benigno temperante de' sudetti sali; perciò con la paterna sua carità si è degnata, ad oggetto di ovviare a i sudetti mali, di mitigare alquanto il santo rigore della presente Quaresima, dispensando con tutti gli Abitanti di Roma, sue Vigne, e Casali di potersi cibare, a riserva delle Tempora, e de i giorni di Venerdì, e di Sabato, d'uova, e latticini, dalla prima Domenica di Quaresima inclusivè, sino alla Domenica delle Palme esclusivè. Non intendendo però di esimere alcuno (fuori che ne i giorni delle Domeniche) dall'obbligazione del digiuno, siccome si ordina nell'Editto da noi pubblicato per l'osservanza della Quaresima al num. 7. quale vuole la Santità Sua, che eccettuata la sudetta Dispensa, resti in tutto il suo vigore, e con le medesime pene.

In tanto sono esortati tutti da Sua Beatitudine a compensare la sudetta permissione con la maggior frequenza de' Santi Sacramenti, con l'accrescimento delle orazioni, limosine, & altre opere di pietà. Ma più particolarmente dichiara, che chi si vorrà servire della presente Dispensa, debba recitare cinque Pater noster, e cinque Ave Maria in ciaschedun giorno, per implorare il Divino ajuto nelle correnti calamità del Cristianesimo.

Finalmente vuole Nostro Signore, che questa Dispensa si estenda a tutti i Religiosi dell'uno, e dell'altro sesso, fuori che a quelli, i quali hanno il voto d'osservar vitto quaresimale. Dato questo dì 16. Febbraro 1709.

G. Card. Vicario.

N. A. Cuggiò Secr.

Lit.C.

Lit. C.

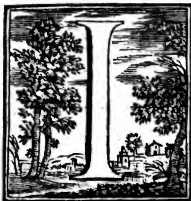
E D I C T U M,

*Ut desides aquæ, cœnosaque corpora post Ti-
beris inundationem amoveantur.*

E D I T T O,

Che si nettino le Case, e le Cantine, dall'Acque, &
immondizie lasciatevi dall'escrescenza
del Fiume Tevere.

*FABRIZIO AUGUSTINI Chierico di Camera,
e Presidente delle Strade.*

LNVIGILANDO sempre più la Santi-
tà di Nostro Signore con il suo
Paterno zelo alla salute, & all'-
indennità de' suoi sudditi, e co-
noscendo quanto sarebbe noci-
vo all'aria di quest' Alma Città,
se opportunamente non si pro-
vedesse allo spurgo tanto di tut-
te le Case, Cantine, Cortili, e
Pozzi esistenti dentro di Roma, e sue adjacenze, quan-
to de' Fossi, de' Prati, delle Vigne, e di altri luoghi po-
sti fuori di Roma, dalle acque, & immondizie restate
per l'escrescenza del Fiume Tevere, molto più attesa
l'insalubrità della presente Stagione. Quindi è, che di
comandamento espresso della Santità Sua, datoci in

vo-

voce, e per l'autorità del nostro Ufficio ordiniamo a tutte, e singole Persone di qualsivoglia stato, grado, e condizione, di luoghi Pii, Ospedali, e di Chiese, & à qualunque altra persona, che avesse bisogno anche di speciale, e specialissima menzione, che dentro il termine di giorni tre, da principiare dal dì della pubblicazione del presente, e da correre in tutti li giorni, anche festivi, debbano dar principio a spurgare, e continuare senz'alcuna intermissione sino all'intero spurgo delle loro Case, Cantine, Cortili, Pozzi, & altri luoghi tanto dentro la Città di Roma, quanto nell'adjacenze alla medesima, e dove sieno penetrate l'escrescenze sudette del Fiume. Volendo ancora, che debbano nettare li sudetti luoghi da tutte le altre immondezze, cioè letami, e materie, che per questa, o per altra cagione potessero esser fracide, guaste, e putrefatte; e che in qualsivoglia modo rendessero, o causassero fetore, o producessero altra cattiva esalazione, non intendendosi però di calcinacci, o altri materiali sodi di qualsivoglia sorte, e dette immondizie, matrico, & altre materie simili, ordiniamo si portino alli luoghi soliti assegnati per li medesimi scarichi, sotto pena di scudi cento per ciascheduna trasgressione passato detto termine, & altre pene anche corporali, secondo le qualità personali a nostro arbitrio; avvertendosi, che si starà alla semplice relazione d'un solo Testimonio; per le quali pene si procederà irremissibilmente manu Regia, & more Camerali con ogni rigore.

Si avverte in oltre, che nella sudetta pena incorreranno tanto i Padroni, quanto i Pigionanti, & Affittuarii rispettivamente, e qualunque altro, volendo, che gli detti Affittuarii, Conduttori, e Pigionanti nel termine di altri due giorni immediatamente seguenti sieno

no tenuti a spurgare, e pulire come sopra, caso che li Padroni non eseguissero, & effettuassero detto spurgo, e pulizia in detto tempo, come sopra: non rimettendo però la pena incorsa da detti Padroni, nè meno a i Pigionanti, ed altri sudetti, che faranno tenuti ad interpellare i Padroni, per il detto spurgo in loro mancanza, e si procederà contro gli uni, e gli altri indistintamente, nè si ammetterà alcuna scusa, nè pretesto, e salva sempre la pronta esecuzione di dette pene contro li Padroni, Possessori, Pigionanti, & altri sudetti. E quando tutti mancassero, si faranno pulire, e levare le dette acque, immondezze, e matrico de facto ex officio a loro spese, danni, & interessi, per li quali si procederà de facto, & manu Regia tanto contro a i Padroni diretti, quanto a i Pigionanti, Inquilini, Affittuarii, & altre Persone sudette, oltre alle pene, come sopra.

Et acciocchè per la trascuraggine, e negligenza de' Padroni non restino pregiudicati gl' Inquilini, Pigionanti, Affittuarii, & altri &c. con incorrere nelle pene sudette, volendosi provvedere al beneficio del Pubblico senza lesione alcuna dell' interesse privato; ordiniamo, che non venendo adempito da' Padroni nel termine prefisso tutto ciò, che si prescrive nel presente Editto, e che li Pigionanti facessero fare lo spurgo a loro spese, in tal caso habbiano li medesimi la facoltà di ritenersi lo speso nelle pigioni, affitti, e rate decorse, e da decorrere in avvenire, senza che possino in qualsivoglia modo restare esclusi da detta bonificazione per le spese fatte nelle Case, & altri beni da loro posseduti per la sudetta causa.

Et essendosi considerato, che possi esser di minor spesa, & incomodo il portar la robba liquida nelle
chia-

chiaviche vicine, non potendosi portare con le carrette, perciò si permette di poterlo fare, avvertendo non portarci, nè condurci robbe sode, come terra, creta, calcinaccio, e simili, ma quelle far trasportare alli luoghi destinati, sotto le medesime penè, & in quanto alla creta, e materia solubile, in tal'occasione si permette di poterla gettar anche alle sponde solite del Tevere.

E perche l'escrescenza del detto Fiume hà anche riempiti i fossi de' Prati, delle Vigne, e di altri beni esistenti fuori delle Porte Angelica, Castello, Portese, S. Paolo, & altre, acciò parimente detta riempitura de' Fossi, Prati, Vigne, & altro non renda fetore, e nocumento alla sanità con la corruzione dell'aria, di comandamento similmente espresso di Nostro Signore ordiniamo a qualsivoglia Persona di qualsivoglia stato, grado, e condizione, anco Ecclesiastica, e Luoghi Pii, come sopra, che hanno, e possedono Orti, Vigne, Prati, & altri beni esistenti fuori delle sudette Porte, che, per quanto si estendono li detti loro beni, e fossi riempiti per causa della sudetta escrescenza del Fiume, debba, e debbano rispettivamente fra il termine di giorni cinque dalla pubblicazione del presente, da correre come sopra, anche ne' giorni festivi, haver in tutto, e per tutto spurgati li detti beni, e fossi, come anche le Case, Cantine, Cortili, e Pozzi in essi esistenti, dall'acque, immondezze, e matrico portato, e deposto dalla sudetta escrescenza del Fiume, e pioggie rispettivamente, e quelle portar via alli luoghi soliti nel modo preciso, e forma, che si è ordinato intorno allo spurgo da farsi delle Case, Cantine, Cortili, e Pozzi esistenti dentro Roma, al qual spurgo vogliamo siano tenuti tanto i Padroni, quanto gli Affittuarii, e Conduttori sotto le

sudette pene, da incorrerfi come sopra.

Et il presente Editto affisso, che farà nelli luoghi soliti, vogliamo, che astringa, & obblighi ogn'uno, come se gli fusse personalmente intimato, e presentato. Dato in Roma li 6. Marzo 1709.

F. Augustini Ch. di Cam. e Presidente delle Strade.

Ugo Ottaviano Accoramboni Maestro di Strada.

Francesco Lancia Maestro di Strada.

Angelo Vitelleschi Maestro di Strada.

Luzio Savelli Maestro di Strada.

Francesco Nicola Orsini Not.

Die, mense, & anno, quibus supra, supradictum Editum affixum, & publicatum fuit ad valvas Curia Innocentiana, & in acie Campi Flora, ac in aliis locis solitis, & consuetis Urbis per me Petrum Paulum Sperellum Eminentiss. & Reverendiss. D. Card. Cam. & Illustriss. DD. Magist. Viarum Mandat.

I N D E X

RERUM NOTABILIVM,

In quo primus numerus paginam,
secundus in pagina §. indicat.

A

A B O R I G I N E S unde dicti
pag. 99. §. 4.
Tiberinas paludes tan-
quam infalubres relique-
runt *ibid.*

Advenæ de Romani aeris inco-
stantia immeritò querùtur 30. 1.
— è laudabili in noxium æ-
rem transeuntes formam in de-
teriozem mutant 76. 4.

Advenarum color fit Romæ jucun-
dior 76. 4.

Adventitia labes Romani aeris
præsertim duplex 4. 3. & 96. 2.
— à cœnosis aquis de-
pendens ab Otthone Frisingensi
describitur 119. 13.

— quæ à summo frigore
186. & seq.

Ædes recentis Urbis supra prisco-
rum ædificiorum ruinas extru-
ctæ 9. 2.

— S. Inquisitionis ab epide-
mia rheumatica immunes fue-
runt, & quare 197. 3.

Ædiliū munus quale fuerit 107. 4.
— ad arcendos morbos ab al-

luvione pendentes quale 180. 7.
Ægrotum paucitas salubris aeris
indiciū 86. 1.

Æquinoctii verni vis, & actio ad
enervandam epidemiam rheu-
maticam 215. 18.

Æstas calida, & sicca cur Romæ sa-
lubris 152. 11.

Aër est velut spongia minutissimo-
rum corporum ab orbe terra-
queo elevatorum 34. 1.

— à Sole, Luna, & ventis inæ-
qualiter pellitur 9. 2.

— facile irruit quâ minorem
resistentiam invenit 14. 3.

— vitæ, & morborum auctor
86. 1.

— salubris sapientiam cere-
bro, & quomodo conciliat 33. 5.

— suis particulis per meatus
cranii ad cerebrum fertur 77. 1.

Aër collium calore, & frigore tem-
peratus 10. 3.

— Romanus diversis ætatibus
& temperamentis facili con-
gruit 9. 2.

— fanis corporibus ci-
tissi-

- tiffimè accommodatur 9. 3.
 ——— etiam quæ educat ingenia sibi conformat 178. 1.
 ——— putrescentibus aquis inquinatus excidium Urbis extitit 112. 1.
 ——— sola ædium mutatione ægros à chronicis morbis sæpe restituit 9. 3.
 ——— in Libya, & Africa perpetuò immotus fervet 15. 6.
 ——— Urbis etiam silentibus ventis inæqualiter movetur, & quibus ex causis 9. 2.
 ——— licet inconstans non solum innoxius, immo utilis 31. & seq.
 De aere plura. *Vide Cælum.*
 Ager Romanus varias ob causas insalubritatis vices subire potest 4. 3.
 ——— colligendis, & continendis aquis aptissimus 98. 2.
 ——— ad orientalem plagam nullis ferè paludibus inficitur 81. 11.
 ——— patet ventis meridionalibus 165. n. 1.
 Agri Romani superior pars in Italia medietate 10. 4.
 Agonalis platea, aquis per æstatem inductis, Naumachię speciem exhibet 144. 13.
 Algida constitutiones nunc mitius, nunc sævius, & cur Romanos affligunt 188. 5.
 Alluviones. *Vide Tiberis.*
 Analysis sparg. certissimus aquarum explorandarum modus 39. 8.
 D. Angeli Modii sententia de constitutione rheumatica 224.
 Angustia alvei intra Urbem Tiberinarum alluvionum causa 117. 12.
 D. Antonii Pacchioni sententia de epidemia rheumatica 227.
 Aqua talis est, qualis terra, per quam percolatur 69. 1.
 ——— à locis, per quæ transit semper aliquid sibi admiscet 40. 8.
 ——— salubris salubritatem aeris, noxia verò insalubritatem arguit 34. 1.
 ——— post puritatem aeris maxime ad sanitatem facit 35. 2.
 Aquæ usus sine ullo bibentium incommodo, & spagyrica analysis certa sunt bonitatis indicia 39. 7.
 ——— pellucidæ in potu non semper laudandæ 37. 3.
 Aqua levior non semper est melior 36. 1.
 ——— quæ citius frigescit, & calefit non semper optima 37. 2.
 Aquarum dulcium quatuor in Urbem genera, & quæ 41. 2.
 Aquas Romam adductas Galenus commendat 46. 1.
 Aqua multis vacuitatibus donata alimentorum dissolutioni est opportuna 57. 6.
 ——— Trivii ab usu potissimum Romæ commendatur 47. 2.
 ——— apud Diocletiani Thermas domesticis, & ruralibus usibus opportuna 47. 3.
 ——— Sabbatina apud Priscos Naumachiis, & versandis molis destinata 48. 4.
 ——— nunc etiam moles ver-

RERUM NOTABILIMUM.

- versat 174. 16.
 ——— cæteris Romæ levissi-
 ma 60. 32.
 ——— tamen aliquantùm in-
 salubris 64. 21.
 Aquæ fontium in Urbe nascen-
 tium nullis aliis salubritate ce-
 dunt 44. 10-
 ——— navigationibus incor-
 ruptæ servantur 42. 5.
 Aqua Marchionis Grilli passim.
 Nucerianæ substituitur 42. 6.
 ——— B. Felicis laudatur *ibid.*
 ——— Fontis ad ripam Tiberis
 commendatur 58. 7.
 Aqua S. Damasi in Vaticano à
 familia Pontificia salubriter bi-
 bitur 44. 9.
 Aquæ puteales innoxie 45. 1.
 ——— à Tiberi percolantur,
 cumque eodem librantur 45. 1.
 ——— alluvione Tiberis in-
 quinantur 182.
 ——— inficiuntur ab injectis, vel
 vicinis corporibus impuris 45. 2.
 Aquæ pluviales, horæ dictæ, quan-
 donam colligendæ, & cur cæte-
 ris præponantur 51. 1.
 ——— quibus particulis in-
 terdum inficiantur 52. 1.
 Aquæ ex hortis Vaticanis ad di-
 luendas fossarum Arcis sordes
 utiliter deductæ 235. 4.
 Aquæ Thermanum, Naumachiarum,
 &c. etli olim copiosæ, cur tamen
 innoxie fuerint 138. 2.
 Aquæ Tiberinæ salubritas 65. 23.
 ——— tenacitas Tiberis ve-
 locitatem minuit 170. 8.
 ——— fermentantur ab au-
 stro, sibi que velocitatem mi-
 nuunt 171. 9.
 Aquæ ne stagnarent legibus olim
 prohibitum 108. 7.
 ——— ex castellis caducæ, ne-
 à quopiam privatas in ædes olim
 ducerentur, interdicebatur 109-
 12.
 ——— stagnantes, & putrescentes
 Romanum aerem inquinant
 usque ad finem seculi xv. 123. 2.
 Aquilones Romam salubriter per-
 flant 18. 12.
 Aquilonaris intemperies subita, &
 vehemens, est Romæ altera ad-
 ventitiæ insalubritatis causa 96. 2.
 Ardeatinus Ager, & loca Pontina
 quare insalubria semper extite-
 rint 111. 15.
 Asiatici cur molles, & timidi 31. 3.
 Astulphus immanis Longobardo-
 rum Rex 117. 8.
 Atmosphæra Urbis cur nationibus
 diversis faciliè accommodatur
 8. 2.
 Auctor tractatum De Noxiis Palu-
 dum Effluviis pollicetur 1. 1.
 ——— solo veritatis amore duci-
 tur *ibid.*
 ——— veritatis, non Urbis ana-
 toribus scribit 98. 1.
 Auctoritates non contemnendæ
 & quales 5. 1.
 Augustus de suscepta Tiberis cura
 gloriat 182.
 Aulici quibus pathematibus, &
 morbis obnoxii 85. 6.
 Aurum rescindiendis aquæductibus
 olim destinatum, & quale 108. 6.
 Auster ab imis, rarefaciendo, ad su-

I N D E X

sublimia fertur 24. 5.

— lenis sereno cælo salubris 22. 2.

— cum leniter fiat, quos salubres effectus progignat 23. 2.

— dulce sulphur à Zona torrida defert *ibid.*

— transpirationes, & crises promovet *ibid.*

— non semper noxius 23. 2.

— non ubique pluviarum pin-cerna 16. 8.

— non ubique perniciosus, sed ubi paludes, corruptaque corpora offendit 24. 4. & 163. 3.

— nubilus acres sales impuro admixtos sulphuri cõvehit 23. 3.

— & vehemens cur, & quando insalubris *ibid.*

— Tiberis velocitatem retardat 168. 7.

Auster ut vina non satis defecata exagitat, ita fluida nostra confundit 23. 3.

— in Palæstina æstum excitat 16. 8.

Austri Romæ insalubritas solis paludum effluviis debetur 27. 9.

— æstivi, & diurni sporadicos morbos progignunt 28. 11.

— post Boream illicò flantes, quas advehant particulas 216. 19.

— quomodo pectoris inflammationes promovet *ibid.*

— quare post Gothorum cladis Romæ, & Latio diù fuerint infensì 25. 6.

— et si diurni, cur epidemicos morbos nostro ævo Romæ non inducunt 28. 10.

Autumnus anni 1708. productam æstatem simulavit 195. 3.

— quid mali præstiterit 209. 10.

B

Bechyca in morbis pectoris dulcificantibus admiscenda 222. 28.

Bilis per æstum incandescit 208. 10.

III. Præsul Bonaventura à secretis largitionibus ab officii sedulitate laudatur 232. 8.

Boreas à sublimibus ad ima cogendo corpora fertur 24. 5.

— nitrosi, quas vehit, particulis, quæ mala progignat 188. 4.

III. Præsul Blanchinus comes Auctoris in aquarum Romanarum analysi cum laude memoratur 55. 4. & 66. 25.

C

Cadaverum ab epidemia rheumatica peremptorum dissectio, quæ ostenderit 198. 6.

Calamitas Urbis sub Totila 114. 3.

Calor nimius Romanis civibus noxius, & cur 150. 8.

Caligo, & nebula, etsi Romæ frequentes, nihil detrahunt aeris salubritati 164. 4.

Campus Vaticanus quorum Pontificum curâ salubris evaserit 127. 8.

— Martius, quorum Pontificum studio salubritati restitatus 128. 10.

Car-

RERUM NOTABILIMUM.

Cardinalis Carpineus SS. Vicarius memoratur 200. 1.

— Henricus Arquianus de la Grance centenario major equum conscendebat 87. 3.

— Albizius 90. annos vixit in Leonina Civitate 127. 8.

Cardinalium cœtus magna parte, supra 80. ætatis annum summis negotiis incumbit 87. 3.

Carnes Romæ optimæ, præsertim vitulinæ 71. 6.

— volatilium pariter *ibid.*

Carnium usus quadragesimali tempore, quare etiam urgente epidemia, minimè concedendus visus sit 201. 2.

Carolus Maratta Pictor insignis supra 80. annum adhuc pingit 90. 8.

Cæsus Romanus à Galeno laudatur 71. 6.

Castrois morbus qui 196. 1.

Catacumbæ ab effossoribus Lipsanorum nunc tutò incoluntur 156. 5.

— olim à Christifidelibus *ibid.*

Causæ salubritatis aeris quot, & quales 7. 3.

— quæ ordinatas temporum vices perturbant 194. 2.

Cautio, ut Romæ cœnosum solum diligenter exiccetur, inculcata 185.

Cautiones in alendis, & tegendis corporibus, ne cives in morbos à nimio frigore incendant 222. 26.

Cæli nomine in Oppidis, & Urbibus quid veniat 2. 1.

Cælum Romanum stagnantium, aquarum vitio, olim etiam plu-

ries labem contraxit 97. 1.

Cœnum post Tiberis alluviones relictum noxias in aera particulas emittit 183.

— Tiberis post alluviones relictum castrenses febres inducit 184.

Chymiaſter nihil à salibus fixis vi Solis elevari posse affirmans rejicitur 146. 3.

Chrysocolia quid 142. 10.

Circi pavementum cur rasurâ lapidis albi, vel arenâ sterni soletet 143. 11.

— Maximi regio quomodo salubritati nunc etiam restitui possit 132. 16.

Cisternarum usus cur Romæ infrequens 51. 1.

Cives multi cur juvenilibus in annis moriantur 92. 1.

— Romani ad suburbanas villas divertentes, non aeris vitio, sed commissorum errorum causa ægrotant 159. 9.

Civitates nonnullæ ob neglectas paludes ad summam infrequentiam redactæ 127. 6.

Clades Latio à Barbaris illatæ describuntur 116. 6.

Clemente V. Sedem Avenionem, transferente, Urbis vastitas adaucta est 120. 15.

CLEMENS XI. egregiis meritis ætatem antevertit, ut ad Pontificatum promoveretur 87. 2.

— Portum Tiberis ad tumultum Cæsarum restituit 128. 10.

CLEMENTIS XI. sollicitudo ad tuendam subditorum valetudinem

I N D E X

- nem 130. 14. & 199. & 201. 2.
 — vigilantia 28. 10. & 29. 14.
 — vigilantia, & charitas cæteris Principibus documento esse possunt 190. 6.
 — Animi magnitudo nova opera pollicetur 134. 10.
 — responsum suadentibus, ut Vaticanas ædes epidemix tempore relinqueret, Apostolico Patre dignum 235. 3.
 Climaſtericus annus, qui vulgo 63. creditur, cur multos perimat 93. 2.
 Climaſtericorum annorum pericula vitari possunt 94. 2.
 Cloacarum Romæ extructarum magnificentia 100. 5.
 — cura neglecta perniciosas febres inducit 186.
 Cloacæ vicinos puteos contemnerant 45. 2.
 — in imis omnibus regionibus à Tarquinio Prisco apertæ fuerunt 100. 5.
 — quibus impensis olim purgatæ 104. 11.
 — dum olim purgabantur à Priscis novi operis nunciatio prohibebatur 109. 11.
 Colles Romani æstivos calores utiliter obtundunt 12. 6.
 Color aquarum Romanarum igne exploratus 55. 4.
 — hominum nimium rubicundus Celso suspectus 74. 1.
 — qualis ab Hippocrate commendetur *ibid.*
 — Romanorum optimus *ibid.*
 — diversus diversam humorum exuberantiam indicat 75. 2.
 Colorem in deterius mutant, qui è laudabili in noxium aerem migrant 76. 4.
 Columnenses militari scientia clari 80. 3.
 Comitiorum locus, & electi Pontificis sedes in Vaticano 127. 8.
 Comitia Pontifici ætate ter nostro ævo impunè celebrata 159. 10.
 Ill. Commendator S. Spiritus ægrotantium calamitates epidemix tempore exponit 228. 2.
 Conciave, lege Comitia.
 Congregatio de ciborum delectu Quadragesimæ tempore habitæ in ædibus Eminentissimi Cardinalis Vicarii 201. 2.
 Congregatio habitæ apud Eminentissimum Marscortum ad inquirendas epidemix causas 203. 1.
 Conjecturæ de epidemix transitu in deteriore naturam, unde 215. 17.
 Constitutiones gravissimæ ab intenso frigore pluries Romæ vagatæ 189. 6.
 Consul Romanus in obsidione Carthaginis ob palustres aquas frequenter castra mutavit 114. 2.
 Corpora impura in puteos dejecta aquas inficiunt 45. 2.
 — civium exercitata tantum ferè consumunt, quantum ingerunt 83. 4.
 Crabra, seu Mariana aqua vilibus tantum usibus inservit 50. 2.
 Cruditates sunt hypochondriacæ affectionis scaturigo 84. 5.
 Cura siccandis cœnois locis adhibita epidemix tempore 235. 3.

Cu-

RERUM NOTABILIMUM;

Curativa methodus in epidemia duplex 217. 19.

Curatores alvei, & riparum Tiberis, quæ nosse debeant 180. 7.

Curatorû, & Ædiliû munus apud Priscos quale 107. 4.

D

DEcubitus sub auribus, & infernis partibus in pectoris inflammationibus salutare 220. 22.

Deliria non semper malignitatem indicant 213. 15.

Discrimen symptomatum diversitatem causæ non semper innuit 207. 8.

Divinum in morbis quid? 213. 15.

Ill. Dominicus Serlupus Proprætæ-
tus Arcis S. Angeli memoratur 236. 5.

E

Effluvia aquarum stagnantium potissima causa labis adventitiæ aeris Romani 96. 2.

— à salibus fixis quomodo vi Solis eleventur 147. 3.

— vitrioli, & nitri per se innoxia sunt, nisi prius stagnâtibus aquis computruerint 147. 5.

— mineralium sulphuris, vitrioli, &c. per se non sunt venefica 156. 5.

— feracitatem campis, & robur civibus conciliant 147. 4.

Epidemiæ rheumaticæ anni 1709. natura expenditur 206. 7.

— causa exteâna proponitur 208. 10.

— Remedia curativa 219. 21.

— Remedia præservativa 221. 25. & seq.

Epidemia rheumatica quàm latè vagata sit 251. 5.

— nostrâ gravior vagata est temporibus Cagnati 212. 14.

— etiam in Gallia, & Pedemontio sæviùs pauperes afflixit 250. 2.

— post æquinoctiû diminuta est 229. 3.

— cur etiam cessante aquilone, & flante austro sævierit 216. 19.

— graviùs ab algore, & Tiberis inûdatione recrudescit 233. 1.

— post imbres maligna evasit 237. 1.

— incunte Junio penitus profligata est 240. 4.

Epidemiis incipientibus ægri non raro Medicorum culpâ, & cur decedunt 217. 19.

Eugenio III. Româ profecto plebs in furem vertitur 119. 13.

Euronotus, & Africus cur in Urbe noxii 20. 16.

— vulgo *Scirocco* nuncupatur 19. 14.

Europei cur fortes, & sapientes 31. 3.

— ad meridiem versi cur epidemiæ rheumaticæ damna supra cæteros senferunt 243. 5.

Excessus tum frigoris, tum caloris Romanis obest 150. 8.

— caloris nunc magis, quàm olim

I N D E X

olim nocet, & cur [151. 9.](#)
 Exhalationes terræ, & stagnantium
 aquarum ordinaras temporum
 vices perturbant [194. 2.](#)
 Exiccato solo auster nihil ferè no-
 cet [26. 7.](#)
 Extrema omnia naturæ inimica
[12. 6.](#)
 — sunt periculi plena [152. 10.](#)

F

D. **F** Antoni epistola de rheuma-
 tica epidemia [241. & seq.](#)
 Febres continuæ cum lethargia.
 Romæ frequentes, sed non ver-
 naculæ [82. 2.](#)
 Febris semitertiana Romæ familia-
 ris cur inter vernaculas non re-
 censenda [82. 3.](#)
 — perperam continua
 per subingressum dicitur *ibid.*
 Febris acuta in epidemia rheuma-
 tica morbus præcipuus [207. 7.](#)
 Febris à Romanis culta, ut minus
 noceret [101. 7.](#)
 Februm in rheumatica epidemia
 diversitas à salium diversitate
 orta [209. 10.](#)
 Federicus Bonavétura insignis Phi-
 losophus Urbinas [15. 6.](#)
 Fenestras cubiculorum cur ad me-
 ridiem non aperirent superiori
 ævo [133. 18.](#)
 Fibræ valorum à frigore contractæ
 ambientis tepore laxantur [216. 19.](#)
 Fluida ad pulmones stagnantia in
 epidemia rheumatica ægros ne-
 cabant [198. 6.](#)
 Flumina exundant, cum aquæ ma-

jori proportionem influunt, quàm
 effluant [166. 1.](#)
 De Fluminum exundatione. *Vide*
 Tiberis.
 Fons aquæ B. Felicis eandem habet
 originem, ac alius *del Grilla* di-
 ctus [43. 7.](#)
 Fons ad ripam Tiberis è pluribus
 latentibus venis colligitur [43. 8.](#)
 Fontes aquarum spontè nascentium
 in Urbe quot, & quales [42. 4.](#)
 — iidem apud Priscos cum
 sanctitate culti *ibid.*
 Fontium Romanorum aquæ Tibe-
 rim insigniter augent [167. 3.](#)
 Francorum copiam à Sergio II. ac-
 cessit Romanis insensæ [117. 9.](#)
 — in Romanos insolentia *ibid.*
 Frigora, & calores immodica sem-
 per Romæ periculosa [213. 15.](#)
 Frigore intenso vigente vagantur
 epidemiæ rheumaticæ [213. 14.](#)
 & [224.](#)
 Frigoris magna vis, & effectus
[195. 4.](#)
 Frontinus sub Nerva, & Trajano
 diligens aquæductuum curator
ibid.
 Frontini locus de antiqua Romani
 cœli inclementia [101. 6.](#)
 Fruges, ac fructus agri Romani
 aliis bonitate non cedunt [70. 4.](#)

G

Ill. **G** Aspar Orighi Custos No-
 socomii Sancti Salvatoris
[203. 1.](#)
 D. Gaspar Realis memoratur *ibid.*
 — sententiam de constitutione
 epi

RERUM NOTABILIVM.

epidemica profert **226.**
 Ill. Georgius Spinula Præceptor
 S. Spiritus **203. 1.**
 — rusticorum calamitates ex-
 aggerat **228. 2.**
 Gravitas aquarum diversa per phia-
 lam deprehensa **37. 1.**
 Gregorius XI. Sedem Avenione
 reduxit in Urbem **122. 1.**
 Gula plures occidit, quam gladius
90. 1.

H

Habitatores ad Septentrionem
 vaforum disruptionibus sunt
 obnoxii **112. 11.**
 Halitus mineralium in Latii aerem
 elewantur **146. 3.**
 — non sunt noxii, nisi prius
 cum stagnantibus aquis compu-
 truerint **147. 4. & 149. 7.**
 Hebræi complures in ergastulo cõ-
 fenescunt **91. 9.**
 R. D. Henricus Noe à pleuritide
 maligna restitutus **238. 2.**
 Herbarum theriacalium Romæ co-
 pia **70. 3.**
 eadem in Urbis obsidione diu
 cives usi **72. 7.**
 Hippocrates crurum abscessus salu-
 tares refert in morbis pectoris
220. 22.
 — cur ventis frigefaciendi, &
 humectandi vini tribuerit **15. 5.**
 Homines algidis tempestatibus pa-
 lustria loca tuto incipiunt habi-
 tare **136. 5.**
 — incautos, & plebejos maxi-
 me epidemia rheumatica extin-
 git

xit, & cur **197. 4.**
 — cautiore, & mulieres cur
 eadem minus vexarit **211. 12.**
 Hydrophylaces olim qui fuerint
107. 5.
 Hyems rigidissima successit tepido
 autumnno 1708. **195. 4.**
 — præmature austro excepta
 in Pedemontio parit epidemiam
242. 2.

I

Ianiculi radicem incolentes aqui-
 lone juvantur **19. 13.**
 Immunitas ab oneribus olim iis,
 qui aquæductus mundarent **111.**
14.
 Incolarum subhumida forma ab æ-
 ris inclementia **75. 3.**
 — multitudo salubritatem lo-
 corum quomodo tueatur **106. 3.**
 & **135. 3.**
 — paucitas in Urbe sub Gre-
 gorio XI. **122. 1.**
 — adactus mirè numerus sub
 Leone X. **124. 3.**
 Inconstantia Romani aeris à facili
 ventorum aditu pendet **30. 1.**
 — nec tanta, nec tam
 diuturna, ut damnari mereatur
31. 2.
 — Romanorum corpora,
 & ingenia roborat **31. 3.**
 Inflammationes sunt symptomata
 febris epidemicæ **207. 7.**
 Ingeniorum, & morum diversa in-
 doles ab aere **77. 1. & 80. 3.**
 Innocentii III. tempore pauci in
 Urbe senes **119. 13.**

I N D E X

Innocentius X. Agonalem plateam
salubrem effecit 129. 12.

Innocentius XII. in Colle Citorio
magnam Curiam excitavit 128.
10.

Insalubritas Villarum in Romanis
Suburbiiis mineralium exhalationibus non debetur 155. 4.

Instrumenti ad aquarum gravitatem explorandam descriptio 66.
25.

Insulæ in Belgio intra Autumnum
1708. expugnatz 195. 3.

Intemperantes raro senescunt 94. 2.

Interitus rerum sæpe origines aperit 137. 6.

D. Jo: Baptista Fossombronius in
Congregationem accitus 200.
1.

———— Medicus Archihospitalis
S. Spiritus 203. 1.

———— Quid senserit de epidemia
rheumatica 226.

Jo: Trulli sententia de epidemia
rheumatica 223.

Jo: Baptista Continus Palatii Architectus 235. 3.

Jo: Baptista Morandi nonagenarius
adhuc pingit 91. 8.

Judicium de insalubritate Agri Romani
non accuratum 153. 1.

Ill. Julianus Capranica Custos Archihospitalis
Sancti Salvatoris 203. 1.

Jurulenta rheumaticis affectionibus
utilia 223.

Juscula raparum, & pomorum pro-
sunt in morbis pectoris 222.

K

K Ali herbæ, vulgo *riscoli*, cinere
vitrum conficitur 29. 14.
———— halitus noxii *ibid.*

L

L Abes ab austro levis inducitur,
nisi corruptas aquas, & id genus
corpora inveniat 24. 4.

Lacticiniorum ubertas epidemiarum
tempore utilis 231. 6.

Languor in Romanis nobilibus non
à succorum inopia, sed à copia,
& acedine 84. 5.

Latitudo viarum in Urbe multum
salubritati detraxit 151. 9.

———— etiam Taciri temporibus
suspecta 151. 10.

Latii terra feracissima 69. 2.
———— simplicibus theriacalibus
redundat 70. 3.

Latii regiones, quæ, & quando sint
insalubres 154. 1.

Legiones Romanæ olim ex quo hominum
genere 84. 4.

Lenis ventorum commotio mentis
perceptionibus opportuna 33. 5.

———— quot, & quales in fluidis
alterationes inducat *ibid.*

Leo X. Romæ salubritatem restituit
123. 3.

———— ægrotavit ad mortem in
Villa Manliana 125. 4.

———— Laudatus *ibid.* 5.

Leonina Civitas facile, & cur insalubris
evadat 128. 9.

Levitas aquæ fallax salubritatis argumentum 36. 1.

Lex

RERUM NOTABILIMUM.

Lex olim contra eos, qui aquam corrumpi sineant 108. 7.

— ne injuria fieret cloacas purgantibus, vel reficientibus *ibid.* 9.

— de auro in consulatus ademptione soluto, & reficiendis tantum aquæducibus impendendo *ibid.* 6.

Loca, quo pacto salubria, vel insalubria evadant 133. 19.

— salubria ab insalubribus quomodo discernantur 123. 19.

— multitudinē alliciunt 137. 6.

— insalubria solâ exiccatione evasisse salubria 73. 11.

— si ventis liberè non everrantur, deteriora fiunt 132. 17.

— in agro Romano multa adhuc sunt ob hærentes aquas *ibid.*

— quomodo tutò incipiant frequentari 136. 5.

— palustria frigidis tempestatibus innoxia *ibid.*

Locorum cælum à quibus constituitur 2. 1.

Longævi Romæ plurimi 86. 1.

Longævitas Civium salubritatem Urbium testatur *ibid.*

Longobardi Latium desolarunt 115. 5.

Lotrecus in obsidione Neapolis Legiones quare perdidit 114. 2.

D. Lucas Tozzai memoratur 16. 8.

D. Lucas Thomassinus Congregationi interfuit 200. 203. 1.

— quid de epidemia senserit 222.

Lueta Maris contra Tiberim alluvionum causa 168. 5.

Ludi quinam in Circo Maximo 141. 7.

Lugdunum neglectis laticibus ad infrequentiam redigitur 137. 6.

M

Magistratus, & integræ familiæ derivandis aquis olim constituta 107. 4.

Mala post alluviones ab humidis domibus 179. 4.

Marsilius Cagnatus laudatur 6. 2.

Medici duo præcipua circa Urbium situm considerare debent 8. 1.

— alimentorum, & aeris qualitates nosse debent 2. 1.

— balnearum etiam modum sciant 139. 2.

— quidam de Romana atmosphæra perperam judicant 145. 1.

Mephitis cur in Dearum numerum à Romanis relata 101. 7.

Meridionalium ventorum sordes Boreas abstergit 18. 12.

Meridionales venti nullo obstaculo retardati interdum Romæ sunt infensi 20. 16.

— particulas erosivas covehunt 21. 17.

Miasmata paludum certam habent delationis sphaeram 25. 5.

D. Michael Angelus Pauli memoratur 203.

Michaelis Mercati Manuscripta cum laude citantur 148. 5.

Milites nō satis obiecti ab epidemia rheumatica vexati sunt 211. 12.

— novis vestibus induti ejusdem vires effugerunt *ibid.*

N

- N**Ationes diversæ faciliè Romano cælo assuescunt 9. 1.
 Nativa Romani cæli salubritas, & ejus argumenta recensentur 247.
 Natura hominum opinionibus non obsequitur 5. 1.
 — habet terminos suæ resistentiæ 93. 2.
 Naumachia Cæsaris circa Tiberim in nemus conversa 142. 9.
 — Neronis jussu Cryfocollæ conspersa 142. 10.
 Naumachiarum fundum solidâ materia contratum 141. 7.
 Naumachia palustre fundum non habebant 141. 8.
 Nebula etsi frequens locorum insalubritatem non testatur *ibid.*
 Nitrosarum particularum vis in epidemia rheumatica 211. 12.
 Nitrum aeris sanguinis sulphur accendit, & phlegma cogit 225.
 Nobiles triplici morbo conflitantur 84. 5.

O

- O**bservationes circa Romanas aquas 55. & seq.
 Odor Romanarum aquarum inter evaporandum exploratus 55. 4.
Olesare quid significet 103. 8.
 Orium, & satietas bonæ valetudini obstant 84. 5.
 Ova in Urbe nata optima 71. 6.

P

- Ex P**Aludibus circa Albanum infamis olim aer 24. 5.
 — mineralium effluvia insalubria redduntur 149. 7.
 Panis nusquam melior, quàm Romæ 71. 5.
 — siligineus qui *ibid.*
 Particulæ ab austro converte per se innoxia 24. 5.
 Paulus III. laudatur 50. 1.
 Pauperes multos rheumatica epidemia interfecit 197. 4. 211. 12. & 242.
 Periculum quale, & unde dormientibus in Romanis Suburbis 73. 10. & 153. 1.
 Pestiferi nihil rheumatica in epidemia 213. 16.
 Pestiferis in morbis periclitantur omnes, & decedunt plurimi 213. 15.
 Pestilentia Romæ à putridis aquis 29. 12. & 116. 7.
 Pestis semper est pernicialis 103. 9.
 Petronius laudatur 57. 6.
 — ejusdem sententia reprobat 26. 8. & 83. 4.
 Phiala ad aquarum gravitatem explorandam describitur 66. 25.
 Ill. Philippus de Patritiis Custos Archihospitalis Sancti Salvatoris 203. 1.
 Pilæ Italliaræ Tiberis cursum impediunt 173. 15.
 — Belisarii inventum 174. 15.
 Placentius Antonijus senior in Urbe Medicus, memoratus 90. 8. & Ple-

RERUM NOTABILIMUM.

Plebeorum decedeprium multitudine epidemix malignitatem non indicat 214. 16.

Pleuritici, mutato in malignum morbo, ex phlebotomia obierunt 238. 2.

— sanati exemplum 238.

— quibus remediis tractandi 219. & seq.

— cucurbitulis supra latus scarificatis juvantur 218. 20.

Pleuritides purgantia cur noxia 221. 23.

In Pleuritide descendente laxantia juvant 220. 23.

Pleuritides confluentes quid ex acre 219. 21. & 244. 5.

— sicca fomenta, & largas expetunt potiones 219. 21.

— & peripneumonix inter morbos hibernos recensentur 223.

— maligna emerferunt in cœnosis locis 237. 1.

Ex Pluviis æstate cur rustici frequentius ægrotent 149. 7.

Pondus aquæ Rivuli ad ripam Tiberis 66. 26.

— Tiberinæ 67. 27.

— B. Felicis, & Grilli 67. 28.

— Trivii 67. 29.

— ad Thermas Diocletiani 67. 30.

Pontifices nonnisi consecræ ætatis creantur 87. 2.

Populares morbi Romæ interdum deservierunt 95. 1.

Ex Populari pleuritide, quibus evacuationibus convaluerint 197. 5.

Populus Romanus citissime auctus sub Leone X. 124. 3.

— pessimus rerum iudex, bonus aquarum æstimator 39. 7.

— Romanus febrim coluit ad minus nocendum 101. 7.

— Mephiti, & cloacinæ litavit *ibid.*

Populi multitudo crassum aerem solvit, & purgat 135. 1.

III. Præsul Nuptius commendatur 121. 18. & 236. 4.

— de Zaulis laudatur 200. 1.

— Bichius Annonæ Præfectus Congregationi de ciborum defectu interfuit *ibid.*

— de Marinis Cameræ Auditor commendatur 236. 5.

— de Iudice viarum Præfectus laudatur 184.

— de Augustinis viarum Præfectus 66. 25.

— Bottinus nonagenarius ab acuta febri evasit 88. 4.

— Casalius Præceptor S. Spiritus nonagenarius epidemicum catarrhum evasit *ibid.*

— Carduccijs decrepitis chorum frequentat *ibid.*

Præscorum studium de ablucendis fordibus 107. 4.

— cautio in eligendis Nautachiarum, & Thermarum locis 143. 12.

Privatorum quæ curâ morbi ab alluvione pendentes vitari possint 180. 6.

Propolarum monopolium reprehenditur 229. 4.

Putei Romani laudantur 66. 24.

Qua-

Quatuor causæ salubritatis Ro-
mani cœli 7. 3.
—— totidem effectus ejus-
dem *ibid.*
Quæles nimia puteales aquas conte-
merat 45. 2.
Quirinalis latus ad meridiem post
arefactum solum salubre 130. 14.

R

III. **R**ainaldus licet octogena-
rius choro diligenter in-
servit 88. 4.
Ramazzinus memoratur 16. 8.
—— eos reprehendit, qui per
sapientiam præproperè senescunt
94. 2.
Regiones circa Thermas Diocle-
tiani Pius IV. salubres primùm
effecit 129. 13.
—— cur olim insalubres *ib.*
Regio ubi Roma jacet facilè sit pa-
lustris 98. 2.
—— Transtiberina quorum
Pontificum operâ salubris evo-
luerit 131. 15.
Remedia ad pleuritidem malignam
238. 2.
Renus maris Tiberis exoneratio-
nem retardat 168. 5.
Residentia aquis est advētitia 54. 2.
Res publicæ poenarum severitate
conservantur 107. 6.
Rheumata simplicia, & completa
quæ 179. 4.
Rigoris hyemalis post autumnum
mitem effectus qui 209. 10.

Roma, & Urbs quid seorsim signi-
ficent 104. 1.
—— etiam in infantia ex sta-
gnantibus aquis interdum insa-
lubris 97. 1.
—— liberum habet Solis ortum,
& occasum 12. 6.
—— à montibus, & mare utili-
ter distat 12. 7.
—— quibus ventis pateat 17. &
seq. & 161. & seq.
—— à Gothis primùm sub Ala-
rico direpta 114. 4.
—— data Barbaris præda 112. 1.
—— post Clementem VII. præcā
salubritatem resumpsit 126. 6.
Romæ situs graphice, & astrono-
micè descriptus 11. 5.
Roma vetus cum maximè frequen-
taretur aquis redundabat 138. 1.
Romæ magnitudo vel ipsis præcīs
indefinita 105. 2.
Romæ quovis tempore salubris vi-
ctus 72. 9.
—— senes complures ex omni-
bus ordinibus reperiuntur 87. 2.
Romani carminibus Maronis lau-
dati 79. 3.
—— quantum ingenio valuerint
78. 3.
—— vetustioris memoriæ præ-
clarissimi 79. 3.
—— etiam recentiores de re
militari, & literariâ benemeriti
80. 3.
Romanorum corpora poris laxio-
ra, externa facilè excipiūt 187. 2.
—— iugenia prudentiæ conjun-
cta 78. 2.
—— decreta ut aurum pro cou-
su-

RERUM NOTABILIMUM.

fulatus adeptione solum reficiendis tantum aquæductibus destinaretur 108. 6.
 — munditia quanta fuerit in Naumachiis 140. 4.
 Romani aeris clementia Palladii argumentis asseritur 85. 7.
 Romano sub cælo diu vivunt homines 87. 1. & seq.
 Romanum cælum diversis ætatibus, & temperamentis aptatur 9. 2.
 Romanus Ager mineralium venis abundat 145. 1.
 — ab oriente ad septentrionem montibus cingitur 161. 1.
 — ad meridiem lata jacet planitie *ibid.*
 Ruspoli Principis pietas 232. 9.
 Rusticandi modus Civium Romanorum reprehenditur 159. 9.
 Rustici quibus in Villis morbofi fiant 155. 3.
 Rusticorum calamitates epidemiarum tempore 208. 8. & 228. 2.

S

Sacchetorum familia laudatur 106. 2.
 Sal aeris acidum laticibus nostris affusum eos coagulat 209. 10. & 225.
 — atmospheræ quos effectus progignat 210. 11.
 Sales minerales Latii per se innoxii 148. & seq.
 — nisi aquis computrescant 6. 1.
 Sales acres sanguinis ob defectum

humidi nimium acciuntur 152. 10.
 — juribus facile diluuntur 200. 2.
 Sales in residendiis aquarum nec primordiales, nec simplices 55. 4.
 — facile ab igne deformantur *ibid.*
 Salubritas nativa Romani cœli quibus argumentis evincatur 7. 3.
 — à situ mixtiformi 8. 2.
 — à ventis salubribus 17. 9. & seq.
 — ab aquarum bonitate 41. 2. & seq.
 — à solo feracissimo, herbisque theriacalibus referto 79. 3. & seq.
 — à florido Civium colore 74. 1.
 — ex Romanorum ingenio, & prudentia 78. 2. & seq.
 — quod Cives vernaculis morbis non divexentur 81. 1. & seq.
 — à Civium longevitate 87. 2. & seq.
 Salubritas Aquæ Grilli 58. 7.
 — Fontis ad ripam Tiberis experimentis probatur 56. 5.
 — B. Felicis 59. 11.
 — Fontis Vaticanæ 60. 13.
 — Trivii 61. 15.
 Salubritas minor aquæ ad Thermas Diocletiani 62. 17.
 — & Sabbatinæ in Janiculo 63. 20.
 Sanguis ejusdem animalis non ubique

M m   que

I N D E X

que in venis similis excurrit **54.2.**
 Sanguinis missio in robustioribus
 pleuriticis etiam repetita utilis;
 imbecillioribus verò noxia **217.**
20.
 — in malignis planè lethalis
238.2.
 Saporibus minus fidendum **58.8.**
 Saporum diversa perceptio in va-
 riis hominibus unde *ibid.*
 Saraceni maritima oppida diripue-
 runt **117.10.**
 Saracenorum in Agrum Romanum
 insolentia quandiu perduravit
118.11.
 Schismata, & civilia bella post obi-
 tum Gregorii XI. **123.2.**
 Scriptorum auctoritates quæ uti-
 les **5.1.**
 Sedimenta aquarum Romanarum
 cur non fuerint elixiviata **55.4.**
 — quâ proportionè sublede-
 rint in analyticis tentaminibus
ibid.
 — aquarum, ex quibus con-
 stent *ibid.*
 Sedimentum aquæ ad Thermas
 Diocletiani chymicis liquoribus
 tentatum **65.22.**
 — similiter quæ in Janiculo
 fluit **64.20.**
 — pariter Fontis ad ripam
 Tiberis **57.5.**
 — etiam Tiberinæ **65.22.**
 Senatus ad Tiberis inundationes nil
 mutandum decrevit **176.18.**
 Senes multi Romæ passim in fami-
 liis **89. & seq.**
 — cur pauciores apud Priscos
92.1.

— transacto **60.** anno dece-
 dunt non climacterici anni cul-
 pâ, sed erroribus **93.2.**
 Siccitas nimia quomodo commu-
 nes morbos inducat **152.10.**
 Signa vulgaria bonitatis aquarum
 incerta, & qualia **36.1. & 38.4.**
 — quâ ratione conspirent ad
 aquarum bonitatem detegendam
ibid.
 — certissima bonitatis aqua-
 rum quænam **38.6. & seq.**
 — à Palladio petita **39.7.**
 — bonitatis, aut malitiæ spar-
 gericâ analysi certò deprehen-
 duntur **40.8.**
 — manifesta insalubriû aqua-
 rum quæ **38.5. 40.8.**
 D. Sinibaldi sententia de causa epi-
 demicæ **225.**
 Situs Urbis per se salubris nihil
 præter incolarum temperantiam
 postulat **246.**
 Solarium radiorum vis in æquino-
 ctiiis **216.19.**
 Solida ob defectum humidi rige-
 scunt **152.10.**
 Soli exiccatio salubritati initium
 præbet **137.6.**
 Solis vi etiam à salibus fixis aliquid
 in aerem elevatur **146.3.**
 Somnum in proximis vineis capere
 mortiferum quibusdam creditur
153.1.
 — limitatur assertum **159.9.**
 Sordes, & cœnum aquarum cavatis
 scrobibus sepellienda **236.4.**
 Specifica ad epidemicas pleuritides
219.21.
 Sputum sanguineum in pleuritide
 non

RERUM NOTABILIMUM.

non semper utile [218. 10.](#)
 Stagnantium, non influentium a-
 quarum copia in Urbe damna-
 tur [138. 2.](#)
 Strabo laudatus [5. 1.](#)
 — quam partem Romani Agri
 salubrem, quam insalubrem pu-
 taverit [102. 9.](#)
 Stratonici lepida in Caunios dicte-
 ria [75. 3.](#)
 Superficies corporis duplex [244. 5.](#)
 Sylvam Sixtus V. utiliter ad septen-
 trionem cedi iussit [18. 12.](#) &
[187. 3.](#)
 — Gregorius XIII. aliam ad
 meridiem excidit [20. 16.](#)

T

T Arquinus Priscus cloacam
 maximam aperuit [99. 4.](#)
 Taurini flumen per Urbis semitas
 salubriter devolvitur [111. 13.](#)
 Tempestatum conditio in epide-
 miis observanda [193. 1.](#)
 Tenramina analytica cur nō omni-
 no similia in iisdem aquis reper-
 ta [53. 2.](#)
 Thermarum cura erat munus ædi-
 lium [139. 3.](#)
 — pavimentum quale fuerit
[139. 4.](#)
 Theodoricus excelsi animi Princeps
[115. 4.](#)
 — damna per Gothos illata
 rependit *ibid.*
 Tiberi exundante fossa Arcis,
 & scrobes pratorum opplentur
[234. 2.](#)
 Tiberis exundationes variz, & un-
 de [175. 17.](#)

— alluvionis etiam initia sunt
 metuenda [178. 2.](#)
 — quæ sint, & quare pericu-
 losa [178. 3.](#)
 — inundatio omnium maxi-
 me memoranda [116. 7.](#)
 — nusquam magis, quàm intra
 Urbem exundat [166. 1.](#) & [175. 17.](#)
 — exundationes cur prius
 contingant in via Urbi [175. 17.](#)
 — Ostia semiobstructa quan-
 doque exundationum causa [171.](#)
 10.
 — exundationes accidunt au-
 gta mole, & retardato motu
 fluentium aquarum [166. 1.](#)
 — velocitatem minuentia vel
 perperua sunt, vel de novo acci-
 dunt [167. 4.](#)
 — exundationes nulla arte vi-
 tari possunt [175. 18.](#)
 — aerem reddunt insalubrem
[177. 1.](#)
 — quare [182.](#)
 — inter futurarum calamita-
 tum portenta aniliter reponen-
 banr antiqui [177. 1.](#)
 — quæ niala post inundatio-
 nes producantur. *Vide Mala.*
 — post alluviones quid agen-
 dum pro ruenda salubritate [184.](#)
 — cura Principe digna [181.](#)
 — cur apud Plinium religio-
 sus monitor dicatur *ibid.*
 Tiberinam aquam Romani per 441.
 annos potarunt [49. 1.](#)
 — — Clemens VII. & Pau-
 lus III. cæteris prætulerunt *ibid.*
 — — eadem in cisternis pur-
 gatâ multi nunc etiâ utuntur *ibid.*
 M m 2 III.

III. Tiberius Cincius Custos Archihospitalis S. Salvatoris ad Lateran. 203. 1.

Timor pernoctandi in villis salubribus puerilis est, & sæpe causa morborum 158. 9.

Totila, & Vitiges primum Urbi excidium attulerunt, & quomodo 113. 1.

Transpiratio corporis duplex externa, & interna 209. 10.

— impedita particularis epidemiæ causa 245. 5.

Tubi aquæ ad Thermas Diocletiani tartaro opplentur 63. 19.

V

Vallis hortorum in Urbe describitur 26. 8.

— cur olim damnati aeris fuerit 27. 9.

— quorum Pontificum studio exiccata salubris evasit 129. 11.

— etsi adhuc austros excipiat tamen non est insalubris 26. 8.

Vallis inferni ob hærentes aquas damnatur 154. 2.

Variantibus signis, & causis morborum medela variari debet 239. 3.

Velabri situs 98. 3.

Velabrum quando exiccatum 29. 4.

Vena utiliter secatur in benignis, secus verò in malignis pleuritidibus 189. 5.

— exempla indicantur in maligna pleuritide 238. 2.

Venti à glacie nive, & fluminibus oriuntur ex Hippocrate 15. 5.

— tales sunt qualia loca, per

quæ transeunt 16. 8.

— diversi ex mixtura advectarum particularum 14. 4.

— non ubique eandem servant naturam, & quare *ibid.*

— alias regiones fordibus evertunt, alias inquinant 13. 1.

— omnes particularem tum aeris motum, tum corpusculorum mixturam habent 14. 2.

— Romæ qui salubres 17. 9.

Venti orientales Agrum Romanum faciliè perfiant 17. 10.

— occidui Romæ salubres 19. 13.

— ab ortu brumali ad meridiem, & à meridie ad occasum flantes Romæ sæpè insalubres 19. 14.

— septentrionales exundantè Tiberim subsidere faciunt 169. 7.

— meridionales erodentes, ac fermentativas particulas advehunt 162. 2.

— quando sint Romæ insalubres *ibid.*

— per se quæ mala inferre valeant *ibid.*

— cum advehunt paludum effluvia castrenses febres inducunt *ibid.*

— noxias particulas à paludibus Pontinis, & Ostiensibus evertunt 163. 3.

Verisimilitudines in morbis veritati non præferendæ 208. 9.

Vernaculorù morborù natura 82. 2.

Vesicantium usus in internis inflammationibus quando conducatur 220. 22.

RERUM NOTABILIMUM.

Viarum sordes abstergendæ, ut epidemiz progressus impediatur 221. 25.

Viz Urbis cur ultra modum sordidæ extiterint 199. 1.

Vitium Romana terra saluberrimum suppeditat 70. 4.

Villa Laurentina olim Plinii, modo Marchionis Sacchetti 106. 2.

Villa Manliana etiam sub Leone X. damnati aeris 124. 4.

Villæ suburbanæ insalubres ubi proximè hærent aquæ 155. 4.

Vina ex Latii locis advecta laudatissima 72. 8.

Viri continentes tutò in suburbanis villis morantur 158. 8.

— nobiles, & opulenti rheumaticos morbos, & ex iis mortem pauci subierunt 197. 4.

Virtutes quæ vitiis sint finitimæ 93. 2.

Vitiosum est per sapientiam mori 94. 2.

Vitium in vulgi judiciis interdum subest 135. 2.

Vitruvius commendatur 11. 5.

Urbis & Romæ nomina non idem significant 104. 1.

Urbis situs describitur 9. 2.

— populus mirè auctus sub

Leone X. 124. 3.

Urbs. quinti climatis locus dies longissimos habet. 10. 4.

— salubris ab incolarum, & Magistratuum studiis 246.

— ejusque ager inclemens, ubi hærent aquæ 97. 1.

— in solitudinem penè redacta sub Pelagio, & D. Gregorio 116. 7.

Urbium positio ad ortum Solis examinanda Clinico 8. 1.

— situs perpendendi à Medico *ibid.*

Ursini in re militari claruerunt 80. 3.

Vulgus dividere confusa, atque abdita scrutari nescit 153. 1.

Vulturini nomine perperam nuncupantur venti omnes à meridie flantes 19. 14.

Vulturus vulgo *Scirocco* Romæ noxius 20. 15.

— austro deterior foret, nisi Tusculani montes Urbem tuerentur *ibid.*

Z

Zephyrus Vasconiz insensus, & cur 16. 7.

F I N I S.

*Errata**Corrige*

Pag. 17.	ver. 20.	occidentalibus	orientalibus
27.	8.	libes	libs
60.	13.	<i>post</i> adhæſione	<i>adde</i> tartari
96.	5.	quærat ^{ur}	queratur
108.	15.	oleato	oletato
218.	23.	cucurbiculis	cucurbitulis

Cætera æquus Lector per ſe corriget.

ROMÆ MDCCXI.

Apud Franciſcum Gonzagam in via Lata.

Superiorum facultate.

